POVÈSTNICA

AUSTRIJSKE DÈRŽAVE.

DB
39
.T65

Valja vezana 24 kr. u sr.

U Beču, 1856.
Troškom c. k. uprave školskih knjigah.

Library of Congress.
Chap. DB39
Shelf .T65
UNITED STATES OF AMERICA.

Hist. of
Austria

POVĚSTNICA

AUSTRIJSKE DĚRŽAVE.

Za porabu gimnazijah

napisao

V. Vladivoj Tomek,

c. k. izvanred. professor austrijske pověstnice na sveučilištu u Zlatnom Pragu.

Iz českoga preveo

Matija Mesić.

Valja vezana 42 kr. novca konv.

U Beču, 1856.

Troškom c. k. uprave školskih knjigah.

DB39
.T65

Sadèržaj.

I. Doba.

Od najstarijih věstih do Karla Velikoga.

Strana.

§. 1. Najstariji stanovnici Austrije. Keltičko naseljenje . . 1
§. 2. Obitališta raznih plemenah po keltičkom naseljenju . . 2
§. 3. Bojevi Keltah s Rimljani i Gèrci 4
§. 4. Rimljani podjarmljuju cisalpinske Galle . . . . . —
§. 5. Podjarmljenje Illyrah i Istrah 5
§. 6. Pèrva navala Germanah (Cimbrah i Teutonah) na Kelte i Rimljane . . . . . —
§. 7. Boerebist. Markomani i Kvadi 7
§. 8. Razširenje rimske medje do Dunava . . . . . —
§. 9. Marobod 8
§. 10. Kako su Rimljani pokrajine podělili, i kakove su uredbe uveli 9
§. 11. Propadnutje markomanske dèržave. Jazigi 10
§. 12. Decebal 11
§. 13. Markomanska vojna 12
§. 14. Propadanje rimske carevine. Lupežničke navale barbarah 13
§. 15. Goti 14
§. 16. Probo, Dioklecijan i Konstantin 15
§. 17. Hunni 16
§. 18. Alarich 18
§. 19. Attila 19
§. 20. Propadnutje zapadno-rimske dèržave 20
§. 21. Odoakar. Theodorich 21
§. 22. Propadnutje iztočnih Gotah u Italiji 22
§. 23. Longobardi . . . . . —

Strana.

§. 24. Seoba slavenskih narodah. Avari 23
§. 25. Samo 25
§. 26. Sèrbi i Hèrvati . . . . . —
§. 27. Razpadnutje Samove dèržave 26
§. 28. Bavarski Agilolfingi i franački Majordomi 27
§. 29. Stanje longobardske dèržave u Italiji. Početak mlětačke republike . . . . . —

II. Doba.

Od Karla Velikoga do padnutja Přemysla Otakara II.

§. 30. Razširenje franačke dèržave za Karla Velikoga . . . 29
§. 31. Propadanje i děljenje franačke dèržave za Karlovićah . 32
§. 32. Oslobodjenje Hèrvatske od franačkoga vèrhovnoga gospodstva 33
§. 33. Morava za Mojmira i Rastislava 34
§. 34. Svatopluk 36
§. 35. Navala Magjarah 39
§. 36. Henrik I. i Oto I. němački kraljevi 40
§. 37. Uredjenje němačkih i talijanskih zemaljah Austrije za Ote I. i njegovih naslědnikah 41
§. 38. Kako se lombardezki gradovi dižu 43
§. 39. Pověstnica Mlětakah do predobitja Carigrada godine 1204 44
§. 40. Razširenje gospodstva Babenbergovacah 45
§. 41. Češka od Boleslava I. do kralja Přemysla I. 46
§. 42. Ugarska kraljevina počam od kralja Stěpana I. . . . 49
§. 43. Navala Mongolah 51
§. 44. Přemysl Otakar II. 52

III. Doba.

Od kralja Rudolfa Habsburžkoga do smèrti Maximilijana I.

§. 45. Uredbe cara Rudolfa Habsburžkoga u českih i němačko-austrijskih zemljah 54
§. 46. Kralj Većeslav II. i Albert I. 55
§. 47. Izumèrtje Přemyslovacah. Borbe o přestolje u Českoj do kralja Ivana Luxemburžkoga 57
§. 48. Talijanski gradovi do cara Henrika VII. 58

Strana.

§. 49. Razpra medju Fridrikom III. i Ljudevitom Bavarskim o carsko dostojanstvo 59
§. 50. Kralj Ivan u Českoj 60
§. 51. Razširenje gospodstva Milana i Mlětakah (uz Mantovu) nad Lombardijom 62
§. 52. Sjedinjenje Koruške s Austrijom 8
§. 53. Razpra medju kraljem Ivanom i Ljudevitom Bavarskim —
§. 54. Car Karlo IV. 64
§. 55. Kralj Ljudevit I. u Ugarskoj 65
§. 56. Razširenje i děljenje Habsburžkih zemaljah za Alberta Mudroga i njegovih sinovah 67
§. 57. Českí kralj Većeslav IV. i njegov brat Sigismund kralj ugarski 68
§. 58. Ivan Hus. Cèrkveni sabor u Kostnici 71
§. 59. Husitski rat 73
§. 60. Kralj Albert II. 75
§. 61. Bune u Ugarskoj, Českoj i Austriji po smèrti Alberta II. 77
§. 62. Kraljevanje Ladislavovo 79
§. 63. Kralj Jure Poděbradski . „ 80
§. 64. Matija Korvin 82
§. 65. Maximilijan I. 83
§. 66. Vladislav II. ugarski i český kralj 87

IV. Doba.

Od početka vlade Ferdinanda I. do Bělogorske bitke.

§. 67. Stanje austrijskih zemaljah u vrěme smèrti Maximilijana I. 89
§. 68. Početak vladanja Ferdinanda I. u němačko-austrijskih naslědnih zemljah 91
§. 69. Vladanje Ljudevita II. u Českoj i Ugarskoj. Bitka kod Muhača 92
§. 70. Ferdinand nastupljuje vladu u Ugarskoj i Českoj . . 94
§. 71. Ivan Zapolja u savezu s Turci. Sulejman obsěda Beč. 96
§. 72. Ugarska se děli medju Ferdinanda i Ivana Zapolju . 97
§. 73. Utemeljenje turskoga gospodstva u Ugarskoj, i Sedmigradske vojvodovine pod turskom zaštitom . . . 99
§. 74. Razširenje protestantizma 100

Strana.

§. 75. Šmalkaldska vojna. Ustanak u Českoj 101
§. 76. Jure Utěšinović. Ivan Sigmund Zapolja 104
§. 77. Augsburžki věrozakonski mir i njegove poslědice . . 106
§. 78. Car Maximilijan II. Sulejman udara zadnji put na Ugarsku 107
§. 79. Proměna na poljskom prěstolju za Maximilijana II. . 110
§. 80. Car Rudolf II. Arcivojvode Ernest i Maximilijan nastoje zadobiti poljsko prěstolje 111
§. 81. Petnaestgodišnji turski rat za Rudolfa II. 112
§. 82. Sigmund Batori Sedmigradski vojvoda. Bitka kod Keresteša 113
§. 83. Prevrati u Sedmigradskoj i nastavljenje turskoga rata. 116
§. 84. Proměne u věrozakonskih stvarih za Rudolfa II. . . 117
§. 85. Buna Stěpana Bočkaja. Mir Žitva-Dorožki . . . 119
§. 86. Razpra medju Rudolfom i Matijom. Silovito ponašanje stališah u Ugarskoj, Austriji i Českoj proti obojici . 121
§. 87. Vladanje cara Matije 123
§. 88. Ustanak u Českoj. Bitka na běloj gori 125

V. Doba.

Od bitke na běloj gori do smèrti cara Karla VI.

§. 89. Umirenje Češke, Ugarske i Austrije po bitci na běloj gori 128
§. 90. Kazan Fridrika palatinskoga 130
§. 91. Rat s Kristijanom danskim 131
§. 92. Proměne u ustavu u českih naslědnih zemljah. Prognanje Protestantah 132
§. 93. Restitucionalni edikt. Albert Waldstein 133
§. 94. Rat s Gustavom Adolfom švedskim 135
§. 95. Nastavljenje rata sa Švedi od smèrti Gustava Adolfa do Waldsteinove smèrti 138
§. 96. Bitka kod Nördlingena. Pražki mir 140
§. 97. Opustošujući boj sa Švedi i Francuzi do westfalskoga mira . . . . . —
§. 98. Car Leopold I. Turski rat. Bitka kod sv. Gotharda . 144
§. 99. Nasilno postupanje Ljudevita XIV. francuzkoga. Mir u Cahah i Nimwegenu 145

Strana.

§. 100. Bune u Ugarskoj pod načelničtvom Petra Zrinjskoga i Franje Rákoca, zatim pod načelničtvom Emerika Tököla 146
§. 101. Buknutje drugoga turskoga rata za cara Leopolda I. Drugo obleženje Beča 148
§. 102. Oslobodjenje Ugarske od Turakah. Karlovački i Ryswički mir 149
§. 103. Rat o španjolsko naslědstvo 152
§. 104. Nemiri u Ugarskoj za rata o španjolsko naslědstvo . 155
§. 105. Utrechtski i Rastadtski mir 156
§. 106. Turski rat za cara Karla VI. Požarevački mir . . —
§. 107. Pragmatička sankcija 157
§. 108. Razpre medju europejskimi vlastmi za Karla VI. . 158
§. 109. Drugi turski rat za Karla VI. Biogradski mir . . 160

VI. Doba.

Od početka vlade Marije Terezije do Bečkoga kongressa.

§. 110. Austrijski naslědni rat 160
§. 111. Nutarnje reforme za carice Marije Terezije . . . 164
§. 112. Sedamgodišnji rat 166
§. 113. Rodbinski ugovori glede Toskane i Modene . . . 169
§. 114. Zadobitje Galicije i Bukovine . . . . . —
§. 115. Rat o bavarsko naslědstvo 171
§. 116. Car Josip II. i njegove uredbe 172
§. 117. Razpra za Nizozemsku. Turski rat za Josipa II. Stališki nemiri u Nizozemskoj i Ugarskoj 175
§. 118. Car Leopold II. Buknutje francuzke revolucije . . 176
§. 119. Car Franjo II. Pèrvi francuzki revolucionarni rat do mira u Campo Formio 178
§. 120. Druga i tretja dioba Poljske. Drugi francuzki rat do mira Lunevillskoga 180
§. 121. Austrijsko carstvo. Tretji rat s Francuzkom do Požunskoga mira 182
§. 122. Razpadnutje němačke dèržave. Četvèrti rat do Bečkoga mira 183
§. 123. Svladanje Napoleona. Bečki kongres 185

PÈRVA STRANA.

Stariji dogadjaji prije spojenja Češke, Ugarske i Austrije do smèrti cara Maximilijana I.

(g. 1519).

I. DOBA.

Od najstarijih věstih do Karla Velikoga

(g. 768).

§. 1. Najstariji stanovnici Austrije. Keltičko naseljenje.

Kao što je danas najveća strana Europe napučena narodi tako zvanoga indoeuropejskoga plemena, isto tako biaše ona već za pradavnih vrěmenah naseljena timi istimi narodi. Indoeuropejsko se pleme děliše još za davnih věkovah prije Isukèrstova narodjenja na slědeća glavna stabla: na keltičko, němačko, slavensko i tako zvano thračko stablo, ka kojem su spadali osim inih mnogih ponajviše na jugu Europe naseljenih narodah i stari Itali i Gèrci.

U Gèrčkoj i u Italiji stadè se dosta rano ukorenjivati viša izobraženost, nu ostali narodi thračkoga stabla i drugih europejskih stablah ostadoše još više stolětjah kod svojih divljih običajah. Zato ih nazivahu Gèrci i Rimljani barbari. Ti se narodi nezadèržavahu rado na jednom istom městu, nego se često preseljivahu iz města na město.

Sva je prilika, da su u pokrajinah današnje austrijske carevine oko šest sto godinah prije Isukèrsta stanovali

uza se narodi od svih tih stablah, izuzam jedino keltičko stablo. Kelti ili Galli prebivahu naime u najzapadnijih zemljah Europe, osobito u današnjoj Francuzkoj, koja se je onda Gallijom zvala. Odatle se stanu seliti oko 600 godinah prije Isukèrsta u velikih gomilah na izhod, i priča veli, da su im u tom vodje bila dva brata, Belloves i Sigoves. Od njih budu drugi narodi velikim nasiljem stranom pobijeni, stranom iz svojih starih postojbinah protěrani. Tim načinom zavladaju Kelti i velikom česti naše carevine. S jedne strane nasele skoro cělu gornju Italiju tija do Apenninskih gorah, imenito cělu sadanju Lombardiju. S druge strane, prešavši Rajnu, zauzmu sve zemlje odatle uzduž Dunava do Šumave, zatim današnju Česku, Moravu, stranu Ugarske, Austriju, Štajersku i Korušku. Druge grane toga naroda razšire se městimice još na dalje, jedni se spuste za karpatskimi gorami u današnjoj Galiciji, jedni u sedmigradskih gorah i još dalje prama izhodu, a drugi opet oddělivši se od ostalih gomilah zavladaju zemljom medju Dravom i Savom u današnjoj Hèrvatskoj i Slavoniji, a isto tako Savi na poldnevu većom stranom današnje Bosne i sèrbske kneževine.

§. 2. Obitališta raznih plemenah po keltičkom naseljenju.

Ovi se poslědnji nazivahu obćim imenom Skordisci; njihovi suplemenici u austrijskih, štajerskih i koruških gornatih predělih Tauriscì; a oni, što no su zauzeli Česku, Moravu i stranu Ugarske, Boji. Od ovih poslědnjih dobì češka zemlja kod drugih narodah ime Bojohemum (Bohemia). Cělo keltičko stablo biaše po srodnosti razděljeno na više manjih narodićah, izmedju kojih je svaki imao svoje vlastite kralje ili druge poglavare. Samo prigodom rata izabralo bi ih po više obćega vojvodu, koji se je njihovim jezikom zvao brennus. Oni življahu ponajviše od lova i timarenja marhe; kasnije istom stadoše više

nastojati oko poljodělstva, ali im ipak biaše najmiliji posao plěnjenje drugih narodah. Rad svoje obrane gradili bi někakova města s nasipi i obkopi, a poslě privikoše pomalo u takovih městih i stanovati.

Uz Kelte, a stranom s njimi směšani, ostadoše u zemljah naše carevine samo još někoji slavjanski i thrački narodi. K thračkom stablu spadahu s Itali srodni Rhaeti u današnjem Tirolu. Na jadranskom moru u gornjoj Italiji stanovahu uz Galle Veneti (nezna se dali od slavjanskoga ili od thračkoga stabla), uz nje Istri na poluotoku, koji i danas njihovo ime nosi; ovim na sěveru i iztoku u današnjoj Krajnskoj i hèrvatskom primorju Karni i Japodi, směšani iz Thrakah i Keltah; Japodom na jugu, u sadanjoj hèrvatskoj krajini, Liburni, narod italski; a za ovimi još niže uz jadransko more slědiše mnogobrojni Illyri. Od njihova grada Delminija dobì strana zemlje uz jadransko more svoje još živuće ime Dalmacija.

Ove zemlje biše Gèrkom poznate već za prastarih vrěmenah rad svoga primorskoga položaja. Gèrčki bi tèrgovci često amo plovili, i tu bi si utemeljivali stalne naselbine. Tako dobiju někoji dalmatinski otoci već početkom 4. stolětja prije Isukèrsta gèrčko stanovničtvo, něki sasvim, a něki samo stranom; na kopnu sagrade Gèrci gradove Epidaurus (stari Dubrovnik), Tragurium (Trogir) i još više drugih.

U iztočnih zemljah naše carevine, a po imenu u Sedmigradskoj i u někoj strani Ugarske stanovahu silni thrački narodi Daci ili Gete. Medju njimi i Kelti zadèržavahu se u Ugarskoj bez dvojbe još dugo něki ostanci Slavenah. Zemlja za Karpatskimi gorami, naime današnja Galicija, zatim široki poljski i ruski preděli biahu od starodavna postojbinom Slavjanskoga naroda.

§. 3. Bojevi Keltah s Rimljani i Gèrci.

Kelti navaljivahu na te i druge zemlje tečajem više věkovah. Godine 382 pr. Is. udare Galli u Italiji pod svojim brennom i na Rimljane, i poruše sav grad Rim, osim slavne tvèrdje Capitolija. Sto godinah kašnje navale nebrojene čete Keltah, po svoj prilici Skordiskah, Tauriskah i Bojah, s někim drugim brennom, na Macedoniju, Thraciju, Epir, i poharaju nemilice sve te pokrajine do sama Apollinova hrama u Delfih (g. 278). Druge čete prodru kašnje u samu Malu Aziju, te se tu i spuste.

§. 4. Rimljani podjarmljuju cisalpinske Galle.

U Italiji prekinu Rimljani, ali dosta kasno, njihove navale. Počam od pèrve njihove navale na Rim vojevahu s njimi Rimljani u mnogih žestokih i kèrvavih bitkah više nego poldrugo stolětje, iz pèrva braneći se od njihovih navalah, a poslě sve po malo podjarmljujući narodić za narodićem. Godine 222 pr. Is. svlada rimski konsul, Cornelij Scipion, najjači im grad Mediolan. Bèrzo na to pukne drugi punički rat. Tada predje slavni karthažanski vodja, Hannibal, prěko Pyreneah i Alpah u Italiju (218), oglasi Gallom, da će ih osloboditi od rimskoga gospodstva, i tako ih dobije na svoju ruku, tako da su mu oni sada 16 godinah bili najvěrniji saveznici i pomoćnici. Nu nadvladavši Hannibala obrate se Rimljani tim većom snagom na Galle, i podjarme ih opet po desetgodišnjem kèrvavom vojevanju. Tada se preseli čest Gallah, pod imenom Bojah, iz Italije k suplemenikom svojim Tauriskom, i naseli u susědstvu Tauriskah i drugih Bojah onu stranu Ugarske, što se proteže od Austrije i Štajerske k Blatnom jezeru (191).

Ostali Galli u gornjoj Italiji, pa zatim i susědi im Veneti, postanu od to doba rimski podanici. Zemlja im bude uredjena kao rimska provincija, pod imenom Gallije cisalpine. Rimljani im otmu veliku čest poljah, sagrade

više gradovah po svojem načinu, u galličke gradove uvedu kolonije ili naselbine svojih sugradjanah, te tako se dogodi, da je s vrěmenom poginuo jezik i običaj tih starih narodah, i da je na njegovo město stupio rimski jezik i običaj.

§. 5. Podjarmljenje Illyrah i Istrah.

Još prije nego su cisalpinski Galli sasvim nadvladani, zametnu Rimljani borbu s illyrskimi narodi na iztočnoj obali jadranskoga mora. Pred drugim puničkim ratom vladaše nad znamenitom česti Illyrije, imenito i nad Dalmacijom kralj Agron, a po njem žena mu Teuta. Oni biše predobili i několiko gèrčkih naselbinah na kopnu i na obližnjih otocih. Dalmate i Liburni uznemirivahu kao gusari tèrgovce raznih okolnih narodah. To razsèrdi Rimljane, i oni odprave svoju vojsku na pomoć gèrčkim naselbinam, poraze Teuti brodovlje i vojsku, te prisile Illyre na godišnji danak (229). Iz spodobnih uzrokah zametnu Rimljani kašnje još više kèrvavih bojevah s illyrskimi narodi, dok ih nisu napokon sasvim podjarmili.

U predělih na sěvernoj obali jadranskoga mora postanu Rimljani susědi Istrah i Japodah, i utemelje g. 181 za obranu proti lupežničkim navalam tih narodah na njihovoj zemlji grad Aquileju, koji je kašnje svojim brodarstvom i tèrgovinom nadkrilio sve susědne gradove. Istri htědoše to prepréčiti, nu tim zametnuše samo žestok boj s Rimljani, pa na poslědku biše ipak svladani. Rimljani utemelje na njihovu zemljištu naselbinu Tergeste, današnji Tèrst.

§. 6. Pèrva navala Germanah (Cimbrah i Teutonah) na Kelte i Rimljane.

Dočim su Rimljani svoje gospodstvo oružem i duševnom prevagom na široko i daleko po Europi, Aziji i Africi razprostranjivali, medjutim se utiši po malo divljačtvo

narodah keltičkoga stabla; najmanje doduše kod Bojah, Tauriskah i drugih oddaljenih granah, ali zato tim više kod stanovnikah stare Gallije, koji su po malo privikli na krotji način života. Sada stanu na Kelte navaljivati još divljiji narodi němačkoga stabla. Ti narodi prebivahu ponajviše u današnjoj sěvernoj Němačkoj od Rajne do predělah medju Odrom i Vislom. I Němci biahu isto tako kao i Kelti razděljeni na više malih narodah i grančicah, pod svojimi vlastitimi knezovi i kraljići. Oni življahu od lova i pastirstva; poljodělstvo im nebiaše milo; a tako isto neugadjaše njihovu duhu zajedničko stanovanje u gradovih; rat i lupež biahu najmilije zabave muževah; seljenje cělih stablah iz jedne zemlje u drugu biaše u običaju.

Oko g. 115 pr. Is. dignu se iz najsěvernijih predělah Němačke Cimbri; prošavši razne strane Europe skoro do cèrnoga mora, i obrativši se zatim k zapadu, udare najprije na češke Boje, nu ti ih junački uzbiju; zato navale sada na Skordiske, Karne i Tauriske, te im strašno opustoše sve zemlje. Rimljani priteku Keltom u pomoć, ali budu po pèrvi put poraženi kod grada Noreje (113), u današnjoj Koruškoj. Cimbri podju sada dalje prama zapadu tija do Rajne. Na tom putu pristanu uz nje velike gomile divljijih keltičkih plemenah, a tako im se isto pridruži više němačkih plemenah pod imenom Teutonah. Svi skupa prodru u Galliju, i stanu tu zemlju više godinah od jednoga kraja do drugoga nemilice harati i plěniti; rimske im se vojske postave na više městah na odpor, nu sve budu potučene i utamanjene; nu kada su i na Italiju navalu učinili, tada budu jedni poraženi taki na medji, kod grada Aquae Sextiae (102) u Galliji, a drugi predju doduše iz Rhaecije u Italiju, i popléne svu krasnu zemlju do Pada rěke, nu u bitci kod Verone svlada ih i uništi konsul Marij (101).

§. 7. Boerebist. Markomani i Kvadi.

Po priměru Cimbrah i Teutonah navaljivahu od to doba i drugi němački narodi na Kelte, tako u staroj Galliji, kao u današnjoj Němačkoj i u Bojohemu. Dočim su Kelti u svih tih zemljah velikim trudom svoju postojbinu branili, medjutim dospije u njihovu susědstvu s druge strane dačka dèržava pod svojim slavnim kraljem Boerebistom na takovu moć i snagu, kakove još nikada nije imala. Kelti sami življahu u neprestanih razprah. Oko godine 48 pr. Is. pukne rat medju Taurisci i Skordisci, Skordisci zovnu Boerebistu u pomoć, a on potuče hametom njihove protivnike. Tom prilikom iztěra Boerebist podunavske Boje, saveznike Tauriskah, iz njihovih stanovah, i obrati cělu tu zemlju od Blatnoga jezera tija do Austrije i Štajerske u žalostnu pustoš.

Poslě několiko godinah ubiju Boerebistu njegovi ljudi (45), i tako se razpade dačka dèržava na više čestih. Tada prodru u něku čest bojske zemlje svevski narodi, koji su stanovali Bojom na sěveru i svojom hrabrostju sve němačke narode nadkriljivali. Markomani prodju na čelu drugih narodićah cělu sadanju Moravu tija za Dunav, i spuste se u cěloj zapadnoj Ugarskoj na desnom brěgu Dunava. Za njimi zauzmu Kvadi Moravu i čest Ugarske i Austrije tija do Dunava (oko g. 42 pr. Is).

§. 8. Razširenje rimske medje do Dunava.

Druga i mnogo strašnija pogibelj zagrozi medjutim Keltom od Rimljanah. C. Jul. Caesar upotrěbi kao prokonsul (58 — 49) na svoju korist domaće razpre medju Kelti i onu smetnju, u koju su ih bili doveli Němci svojimi navalami, te tako podjarmi cělu staru Galliju. Za gradjanskih bojevah, koji su u bèrzo na to u Rimu medju Caesarom i Pompejom pukli i još po Caesarovoj smèrti trajali, osměle se illyrski narodi i s njimi susědeći Kelti, te jedni

uzkrate Rimljanom godišnji danak, a drugi stanu lupežnički navaljivati na Istriju i Veneciju. Zato digne triumvir i kašnjije rimski car, Octavijan August, veliku vojnu na sve te narode. Tečajem trogodišnjega vojevanja (35—33) podjarmi Rimljanom Dalmate, Liburne, Japode, Karne, illyrske Pannone u česti današnje Bosne, pače i daleke Skordiske na jednom i drugom brĕgu Save tija do Dunava i sèrbske Morave. U svih tih zemljah stanu Rimljani umah utemeljivati gradove i druge naselbine. Bèrzo se nadje uzrok k ratu i s udaljenijimi Taurisci, pa i nje svlada August sa svimi njihovimi zemljami tija do dunavskih brĕgovah u današnjoj Austriji. U isto doba prodru njegovi pastorci, Druso i Tiberij, u Rhaeciju (13 pr. Is.), i predobe tu zemlju, a tako isto i čest današnje Bavarske do Dunava, koja se je onda zvala Vindelicijom.

Iz straha pred rimskom silom, koja im je tako blizu bila, obrate se Markomani pod prevodničtvom kralja Maroboda iz predĕlah ugarskih natrag za Dunav. Tu udare opet na Boje u današnjoj Českoj, te ih stranom konačno unište, a stranom ih učine svojimi nevoljnici (g. 12 pr. Is.), a u njihovoj se zemlji sami nasele. — Onu stranu Ugarske, u kojoj su do sada stanovali Markomani, osvoje umah Rimljani, sagrade u njoj više gradovah, te preměste u nju Pannone i čest Skordiskah i inih narodah s desnoga brĕga Save; zbog toga bude ta zemlja tija do Dunava Pannonijom nazvana.

§. 9. Marobod.

Rimljani si preduzmu, da će osvojiti i one zemlje, što su za Dunavom ležale i u kojih su stanovali razni němački narodi. U tu svèrhu prodru njihove vojske više putah preko Rajne i dopru od medjah Gallije duboko u šumovite němačke zemlje tija do Labe Bojohemu na sěveru. Medjutim nadvlada markomanski kralj Marobod ne samo Kvade, nego i ostala svevska plemena, te tako utemelji

dèržavu, koja je dopirala od dunavskih brĕgovah skoro do zemaljah na Baltičkom moru. On biaše u svojoj mladosti nĕkoje vrĕme, nezna se zašto, nu po svoj prilici kao taoc, u Rimu u Augustovu dvoru, i tu se upoznadè s običaji i izobraženostju Rimljanah. Poslĕ nastojaše, da po rimskom uzoru uredi svoju vojsku, i da svoju moć učvèrsti nad nadvladanimi narodi.

Rimljanom nebiaše mio tako silan susĕd, zato nastojahu, kako bi raztepli njegovu dèržavu. August odpravi u tu svèrhu Tiberija (g. 6 po Is.), i ovaj stane već kupiti na Dunavu silnu vojsku na Maroboda. Nu u tom pukne velika buna medju nedavno svladanimi illyrskimi i keltičkimi narodi, u Dalmaciji i Panoniji; pobunjenici proterāju iz svojih zemaljah sve Rimljane, i napune strahom sve susĕdne rimske pokrajine. Zato moradè Tiberij na bèrzu ruku s Marobodom mir sklopiti, pa onda povedè svoju vojsku na pobunjene narode. Istom nakon trogodišnjega kèrvavoga vojevanja (g. 7—9 po Is.) prisili pobunjenike k prijašnjoj poslušnosti. Za kratko vrĕme poslĕ toga prodre iz nova prĕko Rajne u Němačku rimski vodja Quinctilij Varo, nu hrabri němački vodja Arminij porazi ga u Teutoburžkoj šumi te mu uništi svu vojsku svojom lukavostju (12). Od to doba niti nepomisliše više Rimljani na podjarmljenje němačke zemlje.

§. 10. Kako su Rimljani pokrajine podĕlili, i kakove su uredbe uveli.

Sada biaše granicom medju rimskom dèržavom i barbari Dunav, od svoga izvora pa sve do utoka u Cèrno more. Sve zemlje današnje austrijske dèržave ležeće Dunavu na desnoj strani priznavahu Rimljane za svoje gospodare. Cisalpinska Gallija biaše dobila već za Caesara jednaka prava s ostalimi Rimljani, i zato ju dèržahu Rimljani ujedno s Istrijom za čest Italije. Ostale te zemlje budu

razděljene na četiri pokrajine ili provincije: Rhaeciju, ka kojoj je spadala i Vindelicija; Norik, tako nazvan od tauriškoga grada Noreje, sadèržavajući sve dosadanje tauriške zemlje; Pannoniju od Kahlenberga u Austriji i od iztočnih predělah u Štajerskoj do Dunava u Ugarskoj, na jugu do Save i Kupe, a na zapadu preko sadanje krajnske vojvodovine do italske medje; Dalmaciju, Kupi i Savi na jugu, sa zemljom Japodah i Liburnah, pravom Dalmacijom i cělom današnjom Bosnom do rěke Drine. U svih tih zemljah dizahu se gradovi, koji su svojom tèrgovinom i obèrtnostju postajali bogati i slavni; najznamenitiji biahu medju njimi u Rhaeciji Trident, u Noriku Laureak (Lorch kod grada Enza u gornjoj Austriji) i Pettovio (Ptuj u Štajerskoj); u Pannoniji Carnunt (na Dunavu několiko miljah pod Bećom), Aemona (gdě je sada Ljubljana) i Sirmij (kod današnje Mitrovice u vojničkoj granici); u Dalmaciji Salona (gdě je sada Splět.) Na městu današnjega Beča ležaše manje znamenit grad Vindobona ili Faviana, na městu Linca Lentia, na městu Salzburga Juvav, na městu Budima u Ugarskoj Acink; a osim toga biaše mnogo drugih manjih i većih gradovah. Kao što su prije Kelti u cisalpinskoj Galliji po malo pustili svoj starodavni jezik i latinski prigèrlili, tako se dogodi sada većom stranom i kod narodah u ovih zemljah.

§. 11. Propadnutje markomanske dèržave. Jazygi.

Za Dunavom življahu barbarski narodi po svojem starom običaju. Malo godinah poslě učinjena mira s Tiberijem razpade se Marobodova dèržava zbog razprah, koje su vladale medju němačkimi narodi. Medju Marobodom i Arminijem pukne rat, i to oslabi ponajprije silu Marobodovu (17). Několiko se narodah odtèrgne od njega Arminijevom pomoćju. Najposlě se pobuni proti njem na čelu svih narodah gotski knez Katualda (19), otme mu prěstolno město i prisili ga da běži u

rimsku dèržavu, gdě je zatim poslě 18 godinah u Ravenni umro. Katualda zauzme vladu, nu i njega protěraju pobunjenici (21), a vladu nad Markomani i drugimi svevskimi plemeni dobije pomoćju Rimljanah kvadski kralj Vannij. Po 30godišnjem vladanju bude i Vannij protěran (51) i dèržava se sasvim razpade. Od to doba imadiahu Markomani, Kvadi i drugi svoje posebne kralje, koje su im obično Rimljani ustanovljivali.

Dačka se dèržava protezaše za Boerebista od Kvadskih medjah u Ugarskoj i od Dunava prama iztoku prěko Ugarske i cěle Sedmigradske i još dalje na iztok. Po smèrti toga slavnoga kralja razpade se dačka dèržava, i tada stanu na nju navaljivati sarmatski narodi, koji su takodjer spadali k indoeuropejskom plemenu, nu prešavši iz Azije u Europu nastave svoj prijašnji način življenja, po kojem su, nemareć za stalne stanove, kao skitaoci na konjih iz zemlje u zemlju prelazili, živeć pri tom od svojih stadah i plěnjenja krotčijih narodah. K tim narodom spadaju medju inimi i Jazygi, od kojih morda stranom proizlaze i današnji Jazygi u Ugarskoj; oni prodru za kvadskoga kralja Vannija iz današnje Vlaške u Ugarsku, i osvoje skoro svu zemlju od Dunava do Sedmigradske. Prijašnji stanovnici te zemlje, stranom Daci, stranom morda i Slavjani, postanu njihovimi podložnici.

§. 12. Decebal.

Nu poslě někojega vrěmena, za rimskoga cara Domicijana, postane vladaocem Dacije Decebal, hrabar i mudar kralj. On zatěra Jazyge čak za Tisu, i oni ostanu od to doba medju tom rěkom i Dunavom. Daci stanu poslě toga plěniti na rimskih medjah, i odatle se porodi rat medju Decebalom i Domicijanom. Rimske vojske budu od Decebala poražene, i Domicijan se nadje u tolikoj nevolji, da je morao Decebalu godišnji danak obećati (90). Nu novi rimski car, Trajan, nastupiv vladu g. 98 po

Is. zače opet boj sa svom snagom i sa svom vojničkom věštinom, kakovu su samo Rimljani poznavali. Trimi žestokimi bitkami svlada Decebala; zauzme mu prěstolno město Sarmizegethusu u Sedmigradskoj (101), te ga tako prisili, da je morao mir moliti i znatnu čest svoje zemlje Rimljanom ustupiti. U odlučnoj bitci bude Decebal opet poražen, i sam se ubije (104), a Trajan učini i Daciju rimskom pokrajinom.

§. 13. Markomanska vojna.

Rimsko oruže prepréči na dulji čas seobu němačkih narodah u južnije zemlje, za kojimi su počeli hlěpiti od vrěmena Cimbrah i Teutonah. To isto vrěme bude po svoj prilici prepréčeno i širenje njihove moći prama iztoku u zemljah na réci Visli, i na Baltičkom moru, gdě su někoja němačka plemena, osobito gotska, već odavna gospodovala nad ondašnjimi slavjanskimi i litvanskimi narodi. Izagnani morda iz zemaljah tih narodah, stanu navaljivati k jugu na druge němačke narode, a ti opet od njih tiskani, navale iz nova na rimsku dèržavu. Odatle se porodi za rimskoga cara Marka Aurelija g. 166 po Is. tako zvani markomanski rat. Markomani, Kvadi i drugi s njimi na zapadu i sěveru susědeći svevski narodi, sklope medju sobom i s Jazygi i drugimi sarmatskimi plemeni veliki savez, udare préko Dunava na Norik, na Pannoniju i druge rimske pokrajine, i stanu po njih strašno plěniti i harati i stanovnike u robstvo voditi. Dva puta prodru tako čak do Aquileje u Istriji. Nu svaki put ih nadvlada junački Aurelij, te ih zatěra opet za Dunav i prisili na mir pod težkimi pogodbami. Kada su po tretji put na dèržavu nahrupili, preduzme si Aurelij, da će markomansku i kvadsku zemlju konačno Rimu pokoriti, kao što je to prije Trajan s dačkom zemljom bio učinio. Nu u 15. godini toga rata umre Aurelij po kratkoj bolesti u taboru proti Kvadom kod Vindobone (180). Sin mu

Commod sklopi po tretji put mir s barbari. Někoji, kao Kvadi, moradoše se obvezati, da će rimskomu caru godišnji danak platjati, drugi opet, da će u rimsku vojsku stavljati několiko četah; a svi skupa primiše težke uvěte, koje su medjutim na skoro zanemarili. S Commodovim privoljenjem nastaniše se tada Vandali, nadošli iz pokrajinah medju Odrom i Vislom, na samoj rimskoj medji, u česti Austrije i Bavarske na sěvernom brěgu Dunava.

§. 14. Propadanje rimske carevine. Lupežničke navale barbarah.

Po smèrti Marka Aurelija stadoše u rimskoj dèržavi mah preuzimati svakojaki veliki neredi. Rimske vojske, sastojeće iz raznih narodah, koje su Rimljani svladali, prisvojiše si pravo birati i bacati careve po svojoj volji. Nu svaka bi vojska najradje svoga vojvodu carem učinila. Tako se dogodi, da je obično na jedan put po više carevah u raznih pokrajinah proglašeno, i odatle se porodiše medju njimi kèrvave borbe o prěstolje. Rimljani prestadoše biti gospodujućim narodom u svojoj dèržavi; carevi se neizabirahu iz Italije, nego obično iz drugih pokrajinah, niti nestolovahu u Rimu, nego po drugih gradovih. I dèržava prestadè biti jakim jedinstvom, buduć da je često tèrgana medju pet, deset i više carevah. Dugotrajuće bune, koje su odatle slědile, uništiše prijašnje blagostanje i otvoriše širok put svakojakim nevaljalostim u dèržavnoj upravi.

Ti nutarnji neredi pružiše barbarom zgodnu priliku k obnovljenju prijašnjih navalah. Po prilici 30 godinah po smèrti pobědonosnoga Marka Aurelija počeše Jazygi, Kvadi, Markomani, Vandali i dalje na zapadu Alemani opet na novo na plěn izlaziti u susědne pokrajine rimske dèržave. Sad popliěniše Pannoniju, sad Norik, sad Rhaeciju. Za cara Galliena, kada je naime rimska dèržava najgore bila razcěpkana zbog mnogih protucarevah, od-

važe se svi ti narodi k općoj navali na samu Italiju, gdě su strašno harali i neizmërni plën zaplënili (260). Manje navale izvadjahu od to doba skoro svake godine.

§. 15. Goti.

Medjutim za nëkoje vrëme po smërti Marka Aurelija posluži sréća Gotom, koji su stanovali u pokrajinah na Odri i Visli i svojom jakostju daleko nadkriljivali druge narode, te si prokèrče put préko pokrajinah ležećih Karpatskim goram na sëveru tija do zemaljah, što no su bile Daciji na iztoku. Ovdě povuku sa sobom i nëkoja sarmatska plemena, kao i keltičke Bastarne i Peukine, te stanu na plën izlaziti u iztočne rimske pokrajine. Moesija, Thracija, Macedonija, Mala Azija i Gèrčka, sve lëpe i cvatuće zemlje, budu sada od njih po više putah opustošene i poharane. Tim istim putem, kojim su Goti udarili, udari u bèrzo i više drugih nëmačkih narodah, kas što su Gepidi, Heruli, Rugi, Skyri, Turcilingi, izmed kojih su nëki ujedno s Goti plënili, a drugi se nastane u gornjoj Ugarskoj i u sëvernih stranah Sedmigradske. Gepidi prodru najdalje na jug u Daciji, osvojivši ugarsko Zatisje tija do rëke Moriša.

Nakon velikih jadah, koje su Goti prouzrokovali, potuče ih najprije godine 269 hrabri car Claudij i zatëra opet za Dunav. Po njegovoj nagloj smërti (270) zasède na carsko prëstolje slavni Aurelijan, rodom iz Sirmija u Pannoniji. Goti provale opet préko Dunava u Moesiju (dan. Bugarsku), nu on ih porazi i na mir prisili. Medjutim se biše opet odvažili na Italiju udariti Alemani, Markomani i Vandali. Provalivši sa 120,000 ljudih préko Rhaetičkih alpah u Italiju, stanu plëniti, harati, ljude ubijati i robiti po svih predëlih na desnom i lëvom brëgu Pada tija do Apeninah. U tom stigne Aurelijan s gotičkoga rata, te potuče ove nove neprijatelje u žestokih bitkah kod

Fana, Placencije, Pavije (Ticina), i nagne za njimi u potĕru prĕko Alpah tija do Dunava (271). Gotom se nehtĕde dugo mirovati, nego udariše opet na Daciju, ali ih Aurelijan i tada pobĕdì (272). Vidivši Aurelijan, da mu nije moguće dèržavu braniti na toliko stranah u isti čas, odvaži se, da će Daciju čisto pustiti. Na njegovu se zapovĕd presele svi rimski naselјenici iz te zemlje na desni brĕg Dunava u Moesiju. Sada predju Goti bez zapréke u današnju Sedmigradsku i Banat, te si pokore ne samo ondašnje stanovnike, Dake, koji su onda većom stranom već bili porimljanjeni, nego i susĕdne Gepide i druga nĕmačka plemena.

Tim načinom medjašihu s rimskom dèržavom uzduž čĕloga Dunava u današnjoj austrijskoj dèržavi već sami nĕmački narodi, osim jedinih sarmatskih Jazygah. Goti biahu podĕlјeni na dvĕ glavne grane: na Visigote i Ostrogote. Visigotska kraljevina sadèržavaše iztočnu Ugarsku, Sedmigradsku, današnju Vlašku, Moldavu i Bessarabiju do Dnĕstra. Ostrogotska dèržava protezaše se odatle sve do Dona; svi ondašnji narodi, medju njimi i mnogo slavjanskih plemenah u današnjoj Ruskoj, platjahu im danak.

§. 16. Probo, Dioklecijan i Konstantin.

Od tih i drugih nĕmačkih susĕdah braniše junački rimske medje po Aurelijanovoj smèrti (275) car Probo, takodjer rodom iz Sirmija. Već ta dva cara, a još više njihovi naslĕdnici uvedoše taj običaj, da su veće ili manje gomile zarobljenih barbarah po raznih opustošenih predĕlih dèržave naseljivane, da ondĕ nastoje oko poljodĕlstva i da se po malo priučavaju na stalne stanove. Isto su tako primane cĕle čete Nĕmacah u vojničku službu, na što su se Nĕmci sami nudili, jerbo im je vojnički život najviše godio.

Za Probovih naslědnikah nebiaše cara, koji bi bio rimsku dèržavu poněšto barem uredio i ukrěpio sve do cara Dioklecijana (od g. 284), i Konstantina Velikoga, koji su u dèržavi uveli něšto bolji red. Da se već jedan put prekinu borbe o prěstolje, uveden bude ovaj običaj, da je obično několiko carevah dèržavu dobrovoljno medju se podělilo, da tim sigurnije sjedinjenimi silami svakoga svladaju, komu bi se još prohtělo vladati. Zemlje današnje austrijske carevine, kojimi su Rimljani vladali, pripadale bi to doba sad k ovom sad k onom posebnom carstvu. U njih biahu to doba navadna prěstolna města, naime Sirmij u Pannoniji, gdě se je rodilo još više carevah osim Aurelijana i Proba, i Mediolan u Italiji. Ali tu biaše i pozorište kèrvavih borbah o prěstolje, koje su kašnje, često i medju sucarevi, opet mah zadobile.

Barbarske navale neprestadoše sasvim ni ovo doba; nu Rimljani ih uzbijahu ipak hrabrije nego prije, tako da su se sada protezale skoro samo na pogranične pokrajine. Nu tim većma naseljivahu Rimljani barbare u svojih pokrajinah, i uzimahu njihove čete u svoju vojsku, tako da su na poslědku najbolju čest rimske vojske sačinjavale němačke i sarmatske, rimskim načinom uvěžbane, čete. Ta se stvar u bèrzo tako razvì, da su sinovi na rimskoj zemlji naseljenih Gotah, Vandalah, Franakah i drugih Němacah dobivali najviša vojnička dostojanstva, a s njimi i veliku moć u dèržavi.

§. 17. Hunni.

Novo veliko gibanje medju barbarskimi narodi prouzročiše poslě duljega vrěmena Hunni, za sucarevah Valenta i Gracijana. Za rěkom Donom od Cèrnoga i Kaspijskoga mora do Uralskih gorah stanovahu narodi sěvernoga plemena, Hunni, Avari, Bulgari, Magjari i drugi divlji skitalice. Najdalje prama jugu biahu Hunni, narod divlji i lukav. Oni udare g. 375 po Is. na Ostrogot-

sku dèržavu, svladaju silnoga kralja Ermanarika i unište u toj strani Ostrogotsko gospodstvo. Isti udes postiže na skoro i Visigote. Izišavši sa svojim kraljem Athanarichom Hunnom na susrĕt, budu poraženi i poplašeni (376), tako da si nisu znali inače pomoći, već stanu k Dunavu bĕžati i Rimljane lĕpo moliti, da ih puste u svoju dèržavu. Po naredbi cara Valenta uvedu ih Rimljani u Moesiju i Thraciju, pod istimi uvĕti, pod kojimi su i druge barbare primali. Nu Goti, kojih je bilo do 200 000, posvade se u bèrzo s Rimljani, i stanu opet, kao i prije, strašno harati sve susĕdne rimske zemlje. Car Valent povede na nje vojsku, ali bude potučen i ubijen u strašnoj bitci kod Adrianopola (378). Istom nakon višegodišnjega vojevanja sklope Goti mir s novim Gracijanovim sucarem Theodosijem (382); uslĕd toga mira ostanu u onih predĕlih, koje su im Rimljani naznačili, nu pod vlastitimi vodjami, i obvežu se, da će za platju Rimljanom činiti vojničku službu.

Novim susĕdom rimske dèržave, Hunnom, morade Theodosij obećati godišnji danak, samo da spasi dèržavu. Svladav nĕkoliko protucarevah, koji su to pogibeljno vrĕme nove bune dizali, sjedini Theodosij u 17. godini svoga carevanja cĕlu rimsku dèržavu pod svojim žezlom; nu još te iste godine (395) razdĕli ju prije smèrti na dvĕ strane medju svoje sinove, Honorija i Arkadija. Honoriju zapade zapadna strana s prĕstolnim mĕstom Mediolanom, kašnje istom obično Ravennom; Arkadiju iztočna strana s prĕstolnim gradom Constantinopolom. Zemlje današnje austrijske carevine spadu k zapadno-rimskoj dèržavi.

Sada se podigne na mĕsto nĕgdašnjih gotičkih dèržavah velika hunska dèržava. Medju njene podanike spadahu Ostrogoti, Gepidi i drugi nĕmački narodi na toj strani sa svojimi kraljevi, a tako isto i Jazygi. Nu osim toga razprostrane Hunni svoje gospodstvo nad mnogobrojnimi slavenskimi narodi u prostranih ruskih

i zatatranskih pokrajinah. Odatle stanu u bèrzo navaljivati na němačka plemena u predělih medju Odrom i Labom, i tako dadu povod, da su ovi Němci, bojeć se hunskoga jarma, po priměru Visigotah nahrupili na rimske pokrajine. Nakon više manjih navalah na medje Norika i Rhaecije skupe se směšane čete Markomanah, Kvadah, Alemanah, Vandalah i drugih Němacah, što su s timi narodi na sěveru i iztoku susědili, i prodru sa svojim vodjom Radagaisom prěko rhaetičkih alpah u Italiju (405); plěneć i harajuć kudgod su prolazili, dopru do Florencije; nu tu ih pobije i skoro sasvim uništi hrabri vodja Stilicho, rodjeni Vandal iz Pannonije, koji je na město mlada još Honorija zapadno-rimskom dèržavom upravljao. Nu umah druge godine na to digne se vandalski kralj Godegisil (406) s cělim svojim narodom i s četami susědnih plemenah; prešav preko Rajne provali u Italiju i svu ju prodje bez zapréke, jerbo je bila bez vojske; zatim osvoji Hispaniju i tako utemelji na zapadno-rimskoj zemlji vandalsku dèržavu. Ostanke Markomanah i Kvadah u staroj njihovoj postojbini, kao takodjer i više drugih plemenah njim na sěveru podjarme Hunni.

§. 18. Alarich.

S druge strane popléniše Italiju još prije Radagaisa Visigoti. Oni stanovahu od ono doba, što su pred Hunni bili poběgli, u pokrajinah iztočne rimske dèržave, a sada si izaberu za kralja jednoga izmedju svojih vodjah, imenom Alarich a. Alarich udari s njimi na Italiju (403), ali bude od Stilicha po žestokoj borbi uzbijen; nu po Stilichovoj smèrti (408) se opet vrati, pohara cělu Italiju (409) i ostane u njoj, dok nije poslě trogodišnjega boravljenja umro. Njegov naslědnik Athaulf dade se nagovoriti, da Italiju ostavi pod imenom rimskoga vodje; ostavivši Italiju predje sa svojimi Visigoti u Galliju i Spaniju i tu utemelji novu

visigotsku dèržavu. To isto doba postanu u sèvernih stranah Gallije dvě druge dèržave, franačka i burgundska.

§. 19. Attila.

Što nisu němački narodi i dalje naprědovali, to se najviše ima pripisati novomu zapadno-rimskomu vojvodi Aëciju, rodjenomu Gotu iz Moesije. Aëciju biaše najveća briga, da s Hunni uzdèrži mir, a to mu i podjè za rukomi dok nije hunskim kraljem postao Attila (434), najbojovniji medju svimi hunskimi kraljevi. Već prije toga biše Hunni udarili na iztočno-rimsku dèržavu i cara joj prisilili, da im veći danak platja nego prije (425). Nu Attila otvori još užasniji rat; popléniv strašno svu Moesiju i Thraciju približi se k samu Carigradu. Nedavno prije toga ustupi rimski car prijateljskim ugovorom iztočnomu caru Pannoniju. Sada poharà Attila i tu zemlju, poruši slavni Sirmij i mnogo drugih gradovah, pa naposlědku sklopì mir (446), u kojem je car ne samo prijašnji danak opet povećao, nu i Pannoniju i něku čest Moesije Hunnom ustupio. Attila premèsti u tu čest Moesije svoje ostrogotske podanike.

Za kratko vrěme poslě toga udari Attila i na zapadno-rimsku dèržavu. Sa svojom vojskom, koja je brojila 500 do 700,000 ljudih, udari lěvom stranom Dunava, prědje prěko Rajne i prodre u Galliju. Svi němački narodi, koji su priznavali njegovu vèrhovnu vlast, moradoše se pripojiti sa svojimi kraljevi k njegovoj vojsci (450). Na poljani kod grada Catalauna (Chalons) izidje mu na susrět hrabri Aëcij, te ga porazi u kèrvavoj bitci (451), tako da se je morao natrag vratiti. Nu već slědeće godine udari Attila s novom vojskom na Italiju (452), te osvoji i razori Aquileju, opustoši zemlju i pohara skoro sve gradove u gornjoj Italiji. Godine 453 udari opet na Galliju, a g. 454 spremaše se na iztočnu carevinu; nu u tom ga stigne iznenada smèrt i preséče sve njegove dalnje naměre.

Po Attilinoj se smèrti razpade hunska dèržava po neslozi njegovih sinovah. Hunski podjarmljenici sbace sa sebe jaram; prije svih inih učine to Ostrogoti u Pannoniji i Gepidi u ugarskom Zatisju i Sedmigradskoj (455). Hunni, od njih nadvladani, moradoše bèžati iz tih zemaljah prama iztoku, a kad su i ostali narodi od njih odpali, onda ih još samo něšto malo ostane na cèrnomorskih obalah.

§. 20. Propadnutje zapadno-rimske dèržave.

Nu isto doba propadaše i zapadno-rimska dèržava sve više i više, osobito po Aëcijevoj smèrti (454). Barbarski joj narodi otimahu pokrajinu za pokrajinom, a u nutarnjosti bèsnjahu neprestane razpre medju dvorani i vojvodami, najviše rodjenimi Němci, koji su po svojoj volji care dizali i bacali. Osim Italije spadaše k njoj još samo Dalmacija, Rhaecija i Norik. U poslědnjih se pokrajinah skitahu sve slobodnije lupežne čete Alemanah i Durinkah, rušeć gradove, paleć sela, bijuć ili těrajuć veću čest stanovničtva, dok se nisu napokon u někojih stranah stalno směstili. Za Dunavom trajaše još svejednako gibanje raznih němačkih narodah. Markomane i Kvade zahman ćeš tražiti u prijašnjih njihovih zemljah, budući da su po svoj prilici u velikoj Attilinoj vojsci sasvim izginuli. Jednu stranu kvadske zemlje u Moravi i dolnjoj Austriji zauzeše Rugi; njim na iztoku prebivahu u gornjoj Ugarskoj Heruli, a dalje Skyri, Turcilingi i Longobardi. Ovi narodi biahu u neprestanih borbah medju sobom. Pannonski Ostrogoti biše prisilili iztočno-rimskoga cara na danak (463); nu poslě ostave něku čest svoje zemlje i nasele se u Moesiji (473), gdě je njihov mladi, u carskom dvoru odhranjeni kralj Theodorich ujedno i vojvodom u gèrčkoj službi bio. Poslě toga izseljenja Gotah razšire se Rugi i na desni brěg Dunava u dolnjoj Austriji. Iz njihova se susědstva odputi

skoro isto vrěme skyrski kraljević Odoakar s četami Skyrah, Turcilingah, Herulah i Rugah u Italiju, i stupi u rimsku službu; nu za kratko se vrěme digne na čelu svih u Italiji se nalazećih barbarskih najmljenikah na cara Romula Augustula, sbaci ga s prěstolja (476), i stane sam vladati nad ostanci zapadne dèržave.

§. 21. Odoakar. Theodorich.

K toj dèržavi spadaše osim Italije samo Dalmacija i něke česti Rhaecije i Norika. Odoakar udari poslě několiko godinah i na Ruge (487), te ih svlada, pa množinu odvede u roblje; nu ujedno premĕsti ostanke rimskoga stanovničtva iz Norika u Italiju, da ih tako oslobodi od navalah susědnih plemenah. Ostanci Rugah uteku se s kraljevićem Fridrikom k Theodorichu ostrogotskom (488). I Fridrik i gèrčki car Zeno podbadahu Theodoricha, da sa svom svojom silom udari na Odoakra i da učini konac njegovu gospodstvu. Theodorich, od Zenona nazvan rimskim patricijem, podje već godine 489 s cělim ostrogotskim narodom, na broju 200.000 muževah, prama Italiji. Odoakar bude svladan po petgodišnjem žestokom vojevanju, i predade se na věru u Ravenni, svom običnom prěstolnom městu; nu bude izdajnički ubijen, a Theodorich postane vladaocem kano kralj ostrogotski i patricij rimski (490).

Theodorichova se vlast protezaše na cělu Italiju, Dalmaciju, Pannoniju, Norik i Rhaeciju, sve na takove zemlje, koje su bile većom stranom strašno opustošene i obezpučene. Alemani, Durinci i drugi Němci, što su se bili naselili u někoj strani Rhaecije, moradoše, kao što se čini, priznati njegovu vèrhovnu vlast. I bèrzo na to biše prozvani obćim imenom Bavarci. Oni stanovahu ne samo u današnjoj južnoj Bavarskoj, nego i u gornjoj Austriji do Enze i u sěvernom Tirolu do Brennerskih

glavicah. Nad njimi imadiaše rod Agilolfingah od prastarih vrěmenah naslědnu vladu.

Theodorich biaše silan vladaoc; on kraljevaše u Italiji pravično ne samo nad Goti, nego i nad rimskimi stanovnici; na rimski način odhranjen, njegovaše i znanosti i umětnosti, podizaše iznova i ukrasivaše gradove, razprostranjivaše tèrgovinu i obèrtnost, i življaše za 33 godine svoga kraljevanja skoro svimi susědnimi vladaoci u miru.

§. 22. Propadnutje iztočnih Gotah u Italiji.

Po njegovoj smèrti (526) zavladaše medju Ostrogoti domaće razpre, i Goti stadoše Rimljanom činiti svakojake prikore. Toga se lati gèrčki car Justinijan (535), i digne rat na Gote, te im satre svu silu po svojih slavnih vojvodah, Belizaru i Narsesu. Po 21godišnjem zdvojbenom odporu (535—555) budu Goti, osim malih ostanakah, uništeni, a to se isto dogodi i franačkim četam, što su se kašnje u boj uměšale. Italija dodje i s dolnjom Dalmacijom, Pannonijom i južnom Rhaecijom pod carigradskoga cara. Istom što se je taj rat začeo, prisili Bavarce franački kralj Theodebert, da njegovu vèrhovnu vlast priznadu. Oko toga se vrěmena presele Longobardi u Norik i u gornju i srědnju Pannoniju do rěke Drave.

§. 23. Longobardi.

Taj narod na broju slab, moraše u svojoj postojbini u gornjoj Ugarskoj, susědnim Herulom danak platjati. Nu za Theodoricha, poraze Longobardi Herule godine 494, i ovi se razběgnu pred novom silom Longobardah stranom u svoju pradomovinu u Danskoj, stranom u iztočno-rimske pokrajine na Dunavu; a stranom postanu longobardskimi podanici, kao što se je to dogodilo i sa Scyri i Turcilingi. Za rata medju Ostrogothi i Gèrci

pomagahu Longobardi Justinijanu; zato im on ustupi Pannoniju i Norik, a oni ostave prijašnje svoje zemlje. Na iztoku ih děliše Dunav od Gepidah, s kojimi su od sada često kèrvave bojeve bili.

Nu malo godinah po nadvladanju Gotah od Narsesa provali u Ugarsku prěko Tatrah novi divlji narod, naime Hunnom srodni avarski narod. Longobardski kralj, Alboin, učini s njimi ugovor, te svlada njihovom pomoći konačno protivnike si Gepide (565). Gepidski kralj, Kunimund, pade u bitci od Alboinove ruke, a gepidska zemlja dodje ujedno s njihovimi podanici, porimljanjenimi Daci, u ruke Avarah. Nu neprodje mnogo vrěmena i Alboin si zaželi drugu sjajniju dèržavu; zato digne sav svoj narod i ostala podana plemena, i ostavivši dosadanju svoju zemlju udari na Italiju (568). Nakon 4godišnjega kèrvava vojevanja osvoji skoro cělu gornju Italiju i znamenitu čest zemlje za Padom skoro do Rima; prijašnje stanovnike učini svojimi podanici, i tako utemeli novu longobardsku kraljevinu, kojoj je Pavija bila prěstolnim gradom.

§. 24. Seoba slavenskih narodah. Avari.

Ovim preseljenjem Longobardah u Italiju svèršì se više nego šest-stogodišnje gibanje němačkih narodah u pokrajinah sadanje austrijske carevine i u drugih stranah Europe. U onih zemljah, što su ih Němci ostavljiali, naseljivahu se medjutim plemena slavenskoga naroda. Prije toga prebivahu za Tatrami u prostranih pokrajinah današnje Poljske i u srědnjih stranah ruske carevine. Slaveni nastojahu od prastarih vrěmenah oko poljodělstva i drugih mirnih poslovah;na stalne stanove priučni zadèržavahu se u selih i takodjer u učvèrštjenih městih ili gradovih, što no su ih gradili za obranu u ratu. Kao sva ostala velika europejska stabla, biahu i oni po srodnosti razděljeni na mnogo malih stablah ili župah; više takovih župah sačinjavaše narod

pod obćim knezom. Kada su Němci i drugi bojovni narodi susědne zemlje ostavili, onda se stanu Slaveni u nje seliti, da ih po svom običaju oru i obdělavaju. Tim načinom nasele od 2. do 6. stolětja po Isukèrstu cělu iztočnu polovicu sadanje sěverne Němačke tija do Labe i Zale, zatim ponajveći dio austrijskih zemaljah i najveći dio europejskih pokrajinah iztočno-rimske dèržave.

Medju austrijskimi zemljami biaše sadanja Galicija od starodavna Slaveni napučena. Gornata čest te zemlje, gdě no se karpatske gore po malo spuštjaju, nazivaše se starodavnim domaćim imenom Velika Hèrvatska, a prostrani preděli ležeći više k sěveru Velika Sèrbija ili Bělosèrbija. Iz Velike Hèrvatske dodjoše u drugoj polovici 5. stolětja Česi, po pověsti pod svojim vodjom Čehom, u něgdašnji Bojohem, po svoj prilici na bèrzo po izseljenju Markomanah iz te zemlje. Za njimi zauzeše Moravci po izseljenju Herulah, a poslě Longobardah, Moravu, Slovensko u Ugarskoj i dolnju Austriju do Dunava; njim na iztoku predjoše predji današnjih Rusinah iz Galicije prěko Tatrah, i nastaniše se u najiztočnijih stranah gornje Ugarske. Druge obitelji spustiše se i u iztočnoj Sedmigradskoj.

Jedva što su se te razne slavjanske grane u svojoj novoj domovini směstile, zagrozi im strašna pogibelj od Avarah. Provalivši oko g. 560 prěko Tatrah u gornju Ugarsku s kraljem ili chaganom Bajanom, podlože si ne samo ondašnje Slavene, nego si još podjarme i Moravce i Čehe. Odatle ratovahu već g. 563 s Franci, koji su svoju dèržavu širili iz Francuzke južnom, a stranom i sěvernom Němačkom tija do českih medjah. Po razorenju gepidske dèržave u iztočnoj Ugarskoj i Sedmigradskoj, i po odlazku Longobardah u Italiju osvoje još i Pannoniju i Norik (568). Veliku čest svoje prostrane dèržave napuče zatim Slaveni, koje su većinom na silu odveli iz zakarpatskih pokrajinah. Takovim načinom dodje slavensko

stanovničtvo u predèle današnje Štajerske, Koruške, Krajnske i dolnje Austrije na desnom brègu Dunava. Isto tako umnožavahu Avari i svoje vojske podložnimi Slaveni, s kojimi su zatim skoro neprestano vojevali sa svimi susèdnimi narodi. Iztočno-rimsku dèržavu prisili Bajan dugimi i strašnimi bojevi na godišnji danak (575, 599, 602), te osvoji još cèlu dolnju Pannoniju medju Savom i Dravom.

§. 25. Samo.

Pošto su Slaveni već mnogo godinah pod težkim jarmom proživèli, pojavi se medju njimi čestiti vojvoda Samo (623). Pod njegovom se upravom oslobode od Avarah pobèdonosnim vojevanjem Česi, Moravci i svi korutanski Slaveni (u Austriji, Štajerskoj, Koruškoj i Krajnskoj), te si njega izaberu za kralja (627). Na tu novu slavjansku dèržavu udari umah sa zapada franački kralj Dagobert, želeć ju podložiti svojoj vlasti. Nu Samo pobije njegovu veliku vojsku u trodnevnoj bitci kod Wogastisburga (630), pa na to razprostrani svoju vlast na više slavjanskih plemenah, koja su stanovala Čehom i Moravcem na sèveru.

§. 26. Sèrbi i Hèrvati.

Avari, tim lišeni velike česti svojih podložnikah, okrenu opet svoje oruže na iztočno-rimsku dèržavu. Godine 626 obsèdnu ujedno s perzijskim kraljem Chosroem Carigrad. Nu hrabri car Heraklij obrani svoj slavni prèstolni grad. Ali kašnje, kada je Heraklij u Aziji vojevao najprije s Perzijanci, pa zatim sa Saraceni, upotrèbe Avari tu priliku, prodru u Dalmaciju, te ju konačno osvoje, pošto su ju već prije više putah bili poplènili. Sada budu porušeni svi starodavni gradovi u Dalmaciji, medju njimi i Salona sa slavnom Dioklecijanovom palačom, a stanovničtvo pogine stranom pod

avarskimi mačevi, a stranom se razběži na bližnje otoke i u susědne zemlje. Da se oslobodi tih zlih susědah, pozove Heraklij Slavene iz Zakarpatskih pokrajinah, Sèrbe naime i Hèrvate, ugovoriv s njimi ugovor, kojim im je darovao zemlje, koje bi Avarom oteli, tako da se u njih nastane pod njegovom vèrhovnom vladom. Slaveni otmu zemlje Avarom, navalivši na nje velikom snagom, te utemelje tu tri kneževine: sèrbsku naime, koja je dopirala od sadanje Bosne i Sèrbije do južne česti sadanje Dalmacije; dalmatinsko-hèrvatsku u ostaloj Dalmaciji, zatim u strani današnjega hèrvatskoga Primorja i Bosne; i pannonsko-hèrvatsku medju Dravom i Savom u ostaloj Hèrvatskoj i Slavoniji. Carevi izgubiše u bèrzo vèrhovnu vlast nad ovimi kneževinami; gèrčku vladu priznavahu još samo od prijašnjih stanovnikah na novo sagradjeni gradovi Zadar (Jadera), Splět (Spalato), Trogir (Traú) i Dubrovnik (Rausium — Ragusa) s još několiko otokah.

§. 27. Razpadnutje Samove dèržave.

Silni slavenski vladaoc Samo umre po 35godišnjem kraljevanju (662). Njegovom smèrtju propade i jedinstvo slavenske dèržave. Nad Česi vladahu od to doba posebni knezovi, medju kojimi je po imenu pèrvi Krok poznat. Muž njegove kćeri Ljubuše, Přemysl imenom, postane praotcem vladajuće obitelji Přemyslovićah. Druga vladajuća obitelj gospodovaše nad Moravci, ne samo u Moravi, nego i u Austriji i Ugarskoj (Slovaci); a druga opet nad svimi korutanskimi Slaveni.

To razpadnutje upotrěbiše Avari poslě něšto vrěmena na svoju korist. Moravci i Korušci moradoše bez dvojbe pretèrpěti više njihovih navalah. Imenito osvojiše Avari već na koncu 7. stolětja cělu dolnju Austriju na desnom brěgu Dunava do Enze, i obratiše ju većom

stranom u pustinju, u kojoj nije bilo nikakovih stanovnikah; pa zatim stadoše odatle navaljivati na Bavarsku.

§. 28. Bavarski Agilolfingi i franački Majordomi.

Bavarski vojvode iz obitelji Agilolfingah, vladajući i nad gornjom Austrijom i sěvernom Tirolskom, biahu ovo doba skoro sasvim samostalni vladaoci u svojoj zemlji. Moć franačkih kraljevah iz Merovejske obitelji, koje su oni priznavali za svoje vèrhovne gospodare, biaše naime na svih stranah franačke dèržave duboko pala, dok nisu tako zvani Majordomi na novo podigli moguću vladu, zasědnuvši poslě i na kraljevsko prěstolje. Karlo Martel prisilì najprije vojvodu Hugberta (728), da većma bude poslušan franačkim kraljem, a to isto učinì sin mu Pipin s vojvodom Odilonom (743). Po Odilonovoj smèrti (748) porodi se razpra medju rodjaci o tutorstvo nad njegovim sinom Thassilom II.; tu navali Pipin po drugi put s vojskom u zemlju, i učini se sam tutorom. Tada upravo biše Avari učinili divlju navalu na Korutansku. Korutanski knez Borut, nemogavši im sam odoléti, zaištje pomoć u Bavarskoj. I zbilja mu dodju u pomoć Franci i Bavarci, te iztěraju Avare iz zemlje, nu ujedno prisile Boruta, da se obveže, da će Pipinu platjati godišnji danak (748).

§. 29. Stanje longobardske dèržave u Italiji. Početak mlětačke republike.

Doba od preseljenja Longobardah u Italiju do novoga ojačanja franačke dèržave, indi od polovice 6. do polovice 8. stolětja, spada medju najtavnije periode europejske pověstnice, zbog pomanjkanja suvrěmenih pověstničkih věstih. To biaše ono doba, u kojem je bila starorimska prosvěta najdublje pala, a to upravo zato, što se je tako divlji narod ugnjezdio u Italiji, u onoj zemlji, koja je do sele bila ognjištem izobraženosti. Longobardi, utemeljivši

svoju kraljevinu najprije u gornjoj Italiji, nastojahu iz svih silah, da ju dalnjimi težkimi bojevi s Rimljani razšire po cěloj Italiji. Sila gèrčkih ili iztočnih carevah biaše oslabljena težkimi ranami s drugih stranah, i zato nemogoše Italiju obraniti od Longobardah. Italsko stanovničtvo, od vrěmena poslědnjih rimskih carevah od oruža odviklo, nadje se sada u sili, da se većma ohrabri, i tako se stane braniti pod upravom svojih obćinskih poglavarah po gradovih, i pod upravom cèrkvenih poglavicah, biskupah i rimskoga pape. Sve više rastući nered u gèrčkom dvoru i nepromozgana samovolja carevah dadoše povod, da su se něke česti Italije napokon od iztočne dèržave odtèrgle. Tako si n. p. stanovnici venetskih otokah, što su se pred Longobardskom silom onamo bili utekli, da žive tèrgovinom i brodarenjem, sada izaberu sami g. 697 vlastitoga vojvodu (dux), i tim učine početak samostalne male mlětačke dèržave. Tako isto postane i papa tečajem 8. stolětja světovnim vladaocem u Rimu. Longobardi navikoše medjutim u Italiji na ugodniji način života, poměšavši po malo svoje običaje s običaji svojih podanikah, dok nisu napokon i němački jezik ostavili, a talijanski, iz staroga latinskoga postali, primili. Kada je njihov mogući kralj Liutprand (727. 739), a po njem Aistulf nastojao, da si i sam Rim na silu podloži, onda se obrate pape o pomoć proti njim k silnim franačkim majordomom. Na Aistulfa udari Pipin Kratki, pèrvi okrunjeni kralj iz kuće majordomah, te ga obsěde u Paviji (754), i konačno prisili, da mir učini s papom i ostalom nepredobljenom stranom Italije.

II. DOBA.

Od Karla Velikoga do padnutja Přemysla Otakara II. (768 — 1278).

§. 30. Razširenje franačke dèržave za Karla Velikoga.

Za Pipinova sina, Karla Velikoga, postiže franačka dèržava svoju najveću moć i prostranost. Karlo spravì ljutim vojevanjem skoro sa svimi svojimi susědi pod svoju vlast sve němačke i veći dio romanskih narodah. Tim načinom postadè stranom njegove dèržave znamenita čest zemaljah današnje Austrijske carevine.

Karlo oborì najprije Longobardsko kraljestvo u Italiji. Longobardski kralj Desiderij udari iz nova na papu (772), da mu otme zemlju. Nu na papin poziv udari Karlo na Italiju (773), obsède Desiderija u Paviji, te ga uhvati (774) i liši kraljestva. Longobardska kraljevina bude po franačkom običaju razdělјena na grofovije (776), i poslě několiko godinah dobije ju Karlov sin Pipin, da njom upravlja na město otca.

Bèrzo na to uništì Karlo podpuno moć Agilolfingovacah u Bavarskoj. Thassilo II. biaše još za Pipina sa sebe stresao vèrhovnu franačku vlast (763), počam vladati u Bavarskoj kao sasvim nezavisan kralj. Prigodom domaće bune, što je u Korutanskoj nastala po smèrti kneza Hotimira, Borutova sinovca (769), prisvoji si Thassilo i vèrhovno gospodstvo nad Korutanskom, posadivši na kneževski stolac Vladuha (772), koji mu je morao věrnost obećati. Nu na to ga prisili Karlo Veliki najprije grožnjom (781), pa zatim vojničkom silom, da bude Frankom poslušan kao i prije. Thassilo, želeć se opet osloboditi, podbode Avare,

da lupežnički udare na Němačku i Italiju. Nu Avari budu od Franakah poraženi, a Thassilo bude doveden pred Karla na sud, i tu izgubi vojvodstvo (788). Nadvladanjem Bavarske padu sasvim i korutanski Slaveni pod franačko gospodstvo; Karlo uništi njihovu knežiju, ostavivši samo župane ili po němački grofove nad pojedinimi župami, i predavši naměstničtvo nad Bavarskom i Korutanskom svaku si Geroldu. — To isto vrěme povede Pipin talijanski rat sa susědnimi Hèrvati (788), i prisili obe hèrvatske kneževine na godišnji danak.

Godine 791 digne Karlo vojsku na Avare, da im se osveti za njihovu lupežničku navalu na njegovu dèržavu. U tu svèrhu skupi tri vojske i složi se s Česi i Moravci, te udari na njihovu zemlju u dolnjoj Austriji i Ugarskoj, pa osvoji několiko jakih ogradah, i dade se za njihovimi běžećimi četami u potěru do rěke Rabe. U ostaloj svojoj zemlji uzbijahu Avari više godinah Karlove vojske, dok nisu napokon medju njimi samimi razpre pukle, koje su Frankom posao olakšale. Pipin talijanski udari opet godine 796 na njihovu zemlju u Ugarskoj, osvoji sve tija do Dunava i predobije napokon njihov glavni hrink medju Dunavom i Tisom, gdě im je bilo sve blago i vas plěn, pa i to pade u Pipinove ruke. U boju s podjarmljenimi Avari, koji su se više putah bunili proti franačkom gospodstvu, pade g. 799 Gerold, naměstnik u Bavarskoj i Korutanskoj; nu bune budu ipak svladane i kèrvavo osvetjene.

Sada spadè k dèržavi Karla Velikoga sva avarska zemlja na desnom brěgu Dunava u Austriji i Ugarskoj. Na lěvom brěgu stanovahu u obojih zemljah Moravci donlě, gdě Dunav svoj iztočni pravac ostavlja, pa se skretje k jugu. U potiskih ravnicah od Dunava do Sedmigradske i u iztočnih stranah gornje Ugarske tija do Tatrah budu u bèrzo na to ostanci Avarah svladani i podjarmljeni od Bugarah, koji su iz pèrva s njimi bili

srodni. Bugari si biše podložili Jugoslavjane u někoj strani iztočno-rimske dèržave, nu naselivši se medju njimi primiše po malo i jezik i običaje slavjanske. U Sedmigradskoj se biše već prije toga, kao što se čini, oslobodili od avarskoga jarma Vlasi ili Rumuni, potomci porimljanjenih Dakah, směšani sa Slaveni, utemeljivši si svoju vlastitu kneževinu.

Avarom otete zemlje biše vèrlo slabo napučene, kada su pripale k franačkoj dèržavi. U te zemlje uvede sada Karlo slabim ostankom skitajućih se Avarah, koji su kašnje sasvim izčezli, naseljenike stranom němačke iz Bavarske, a ponajviše moravske (slovačke). Ti naseliše cěle preděle, pod vlastitimi župani, koji su Frankom bili podložni, i stadoše u naznačenih si zemljah nastojati oko poljodělstva. Isto tako dovedoše i Bugari slavenske naseljenike iz pokrajinah gèrčke carevine u iztočnu Ugarsku, koju su bili pripojili k svojoj dèržavi. Ugarska zemlja na desnom brěgu Dunava dobije opet starodavno ime Pannonije; a dolnja Austrija na desnom brěgu Dunava, smatrana za novu čest Bavarske, dobije ime iztočne bavarske krajine, ili po němački Ostmark, Ostarrichi, odakle dolazi i današnje ime Oesterreich. Sva zemlja biaše razděljena na župe ili grofovije, samo se na granicah nalazaše za veću sěgurnost dèržave obično po više župah pod jednim vojničkim poglavicom, krajiškim županom ili markgrofom. Tako biaše i Austrija pod Enzom osobitom krajiškom župom ili markgrofovijom. I na iztočnoj granici medju Italijom i Hèrvatskom bì ustanovljena jaka Furlanska krajiška župa (Friaul).

Nadvladav toliko zemaljah i narodah, na koje se je něgda protezala s česti vlast zapadno-rimskih carevah, dadè se Karlo Veliki godine 800 po Isukèrstu od pape u Rimu za cara okruniti, i primì naslov rimskoga cara, koji je prešao i na njegove naslědnike. Kao najviši zaštitnik cèrkve staraše se na svih stranah svoje dèržave o razši-

renje kèrštjanske věre, s kojom se je ujedno razširivala i sva viša prosvěta. Cèrkva i duhovni poglavari zauzimahu se najtoplije za znanosti, umětnosti i oplemenjenje običajah, i u svem tom bì po malo učinjen početak novoga naprědka, čim se je jedan put utažio metež velike seobe narodah.

Karlo nastojaše još sveudilj, kako bi svoju vlast još dalje razširio, i tako se slučì, da je rat za ratom vodio s narodi, kojih je susědom postao. Pod staru glavu zače napokon rat i sa susědnimi Česi. Godine 805 udare na Česku tri silne vojske pod prevodničtvom njegova sina, Karla; tu naidju doduše na junački odpor, pa tako se dogodi i onoj vojsci, što ju je Karlo slědeće godine u Česku odpremio; nu ipak nemogavši na uvěk odoléti velikoj prevagi Karlove dèržave, obvežu mu se poslě několiko vrěmena na godišnji danak i Česi, a kao što se čini, i Moravci.

§. 31. Propadanje i dělјenje franačke dèržave za Karlovičah.

Po smèrti Karla Velikoga (814), začè moć franačke dèržave po malo padati, jerbo nebiaše više tako silna duha, koji bi bio znao sve njezine prostrane česti u zaptu i redu uzdèržati. Dèržavni činovnici i drugi světovni i duhovni velmože, obvezani kralju služiti za krunska dobra, koja su od njega dobivali za uživanje (vazali), nastojahu iz svih silah, kako bi samo svoju moć na štetu kraljevske moći povećali. Feudalna dostojanstva i dobra postadoše s vrěmenom naslědnom vlastitostju plemićkih obiteljih, koje su zatim sudačku vlast i druga vladarska prava nad prostim narodom ovèršivali kao po svojoj vlastitoj moći. Dèržavna ili kraljevska moć nad njimi samimi postajaše sve slabljom, dok nije napokon do toga došlo, da je dèržava naličila više někakovu sboru većih i manjih, više ili manje samostalnih dèržavicah, nego sjedinjenoj dèr-

žavi. — K oslabljenju kraljevske moći dadè medju drugimi stvarmi priliku i ta okolnost, što je dèržava bila često dèljena, i zbog toga težkimi razprami medju Karlovimi potomci uznemirivana. Već sam Karlo Veliki biaše za svoga života (806) svakomu izmed svojih trih sinovah predao po komad dèržave, da ga upravlja s kraljevskim naslovom. Pipinu predadè Italiju s navadnim prěstolnim gradom Pavijom. Nu i Pipin i najstariji brat Karlo umro još prije otca, i tako postane baštinikom cěle dèržave najmladji brat, Ljudevit Pobožni, izuzam jedinu Italiju, gdě je Karlo V. po Pipinovoj smèrti (810) sina mu Bernarda (812) kraljem učinio. Bernard se dade nagovoriti od svojih silnih vazalah, da se pobuni proti Ljudevitu Pobožnom (817); nu bude svladan i za kazan oslěpljen, od česa je i život izgubio. Nu još te iste godine prisile Ljudevita njegovi sinovi, i to po nagovoru vazalah, da je morao svakomu predati po komad dèržave. Kašnje dodje medju otcem i sinovi do dugotrajnih i kèrvavih ratovah, koji su se tekar po Ljudevitovoj smèrti (840) svèršili Verdunskim ugovorom (843). Tim ugovorom bude dèržava na novo poděljena medju Ljudevitove sinove, Lothara, Ljudevita i Karla Plěšivoga. Lothar dobije uz carski naslov Italiju i tako zvanu Lotharingiju; Karlo Plěšivi ponajveći dio današnje Francuzke; Ljudevit cělu Němačku na desnom brěgu Rajne, ka kojoj su takodjer spadale osvojene austrijske zemlje, osim Italije.

§. 32. Oslobodjenje Hèrvatske od franačkoga vèrhovnoga gospodstva.

Ove razpre u franačkoj dèržavi htědoše slavjanska plemena na to upotrěbiti, da se oslobode od franačkoga gospodstva. Pèrvi se dignu pannonski Hèrvati medju Dravom i Savom sa svojim knezom Ljudevitom (819), prisiljeni na to neprestanim ugnjetavanjem furlanskih krajiških županah, koji su neprestano gledali, kako bi na nje

teži jaram bacili. Nu Ljudevit bude svladan (822) i od svoga suplemenika, kneza dalmatinskih Hèrvatah, izdajnički ubijen (823). Sada dadu Franci Hèrvatom kneza po svojoj volji, i stanu činiti strašne okrutnosti po narodu. Nu želeć u toj strani svoju dèržavu razširiti na račun Bugarah, zadobave se rata, u kojem su Bugari osvojili iztočnu stranu Hèrvatske (Srĕm i čest Slavonije), pa su još cĕlu Pannoniju nemilice poharali. U isto se vrĕme pobune na novo i Hèrvati (825) u jednoj i drugoj kneževini, ubiju svoje Frankom podložne knezove, te im podje za rukom, nakon sedamgodišnjega žestoka vojevanja, da su si izvojevali podpunu samostalnost. Sada se sdruže dalmatinska i pannonska kneževina u jednu kneževinu pod jednim obćim vladaocem. Porin biaše pèrvim knezom tako sjedinjenih Hèrvatah (od g. 836).

§. 33. Morava za Mojmira i Rastislava.

Što su s Hèrvati činili furlanski krajiški župani, to su isto činili s Moravci austrijski; i oni nastojahu, nebili kako franačku vlast nad Moravci povećali, a k tom upotrĕbljivahu i domaće razpre medju Moravci. Za Ljudevita Pobožnoga biaše moravskim knezom Mojmir, već onda obratjen na kèrštjansku vĕru. Pod njegovom vèrhovnom vladom upravljaše Pribina dĕlnom kneževinom u Slovenskoj, i stolovaše u Nitri. Nagovoren od krajiškoga župana Ratboda htĕde Pribina sa sebe sbaciti vlast Mojmirovu, nu ovaj ga svlada i iz kneževine protĕra (830). Pribina uteče u Austriju; a Ljudevit Pobožni učini ga kašnje knezom Slavenah stanujućih u Pannoniji, koja je istom bila Bugarom oteta. Morda je car izposlovao, da je Mojmir g. 836 Pribini Nitransku dĕlnu kneževinu vratio.

Po Verdunskom ugovoru stane najhrabriji sin Ljudevita Pobožnoga, Ljudevit Němački, svom snagom oko toga nastojati, da pod svoju vlast spravi polabske Slavene, a tako isto i Čehe i Moravce. Godine 846 udari

na Mojmira, sbaci ga s knežije, a na njegovo město postavi sinovca mu Rastislava, koji je morao priznati vèrhovno gospodstvo němačkoga kralja. Ljudevit prodre z Morave u Česku, gdě su neposlušni župani s knezom u zavadi živěli, i u Ljudevita zaštitu tražili. Česi dočekaju ipak Ljudevita čestito, i on se vrati s velikom škodom iz njihove zemlje. Vojska, koju je tri godine kašnje (849) na Čehe poslao, bude opet valjano potučena, i tako mu se raztepu sve naměre. Bèrzo na to odreče mu i Rastislav poslušnost, a on udari zato po drugi put na Moravu (855), nu neopravi ništa.

Sada trajaše rat Němacah s Česi i Moravci više godinah, nu bez ikakove odluke. Na to postanu opet nove razpre u kraljevskoj kući. Ljudevit Němački dade još za života svojim sinovom, Karlomanu, Ljudevitu i Karlu Debelomu, po komad dèržave, da njim upravljaju. Karloman dobije Karantaniju ili zemlju korutanskih Slavjanah, nu bez vlasti nad krajiškimi župani na toj strani. Želeć i te spraviti pod svoju vèrhovnu vlast, pobuni se proti otcu (861), te sklopi u tu svèrhu savez i s Rastislavom. Rastislav upotrěbi tu priliku, te protěra iz Nitranske kneževine svoga protivnika Pribinu, koji je cělo vrěme dèržao s němačkimi kraljevi. Pribina pade u bitci, i po njem naslědi vladu u Pannoniji sin mu Kocel; a Nitranskim knezom učini Rastislav sinovca si Svatopluka. Karloman protěra austrijskoga i druge krajiške župane, bude zatim od otca si dva puta svladan i ulovljen, nu napokon prisvoji si ipak vlast i nad Korutanskom i nad prileżećimi krajiškimi župami (865).

Rad većega ujamčenja svoje neodvisnosti od Němacah gledaše Rastislav to vrěme, kako bi svoju zemlju izbavio i od vlasti němačkih cèrkvenih poglavarah. Carevi Karlo V. (803) i Ljudevit Pobožni (829) biše pridružili ne samo Pannoniju, nego i Moravu, na koliko je bila pokèrštjena, po svojoj osobitoj vlasti k Salzburžkoj

arcibiskupiji i Pasovskoj biskupiji. Sada pako umoli Rastislav iztočno-rimskoga cara Mihajla, da mu pošalje iz svoje dèržave navěstitelje věre, slavne slavenske apoštole, Konstantina (Cirila) i Methodija (863), koji su bili izumili pismo za slavenski jezik, i na isti jezik preveli svete knjige. Došavši k Rastislavu razširivahu sveti apoštoli kèršćjansku věru u Moravi i susědnih slavenskih zemljah, bèrže nego što se je prije činilo. Po Rastislavovoj želji načini papa Adrijan II., zbog preveć velike prostranosti Salzburžke i Pasovske biskupije, osobitu arcibiskupiju za Moravu i Pannoniju (868), te posveti Methodija za arcibiskupa.

§. 34. Svatopluk.

Medjutim biaše Ljudevit několiko putah vojsku dizao na Rastislava (864 — 869), nu sve bez uspěha. Napokon pade ipak Rastislav u njegove šake izdajstvom svoga vlastitoga sinovca Svatopluka (870). Ljudevit ga dade oslěpiti i u uzu baciti. Nu ujedno udari Karloman na Moravu, pa ju osvoji, te postavi nad njom svoje austrijske krajiške župane Vilelma i Engelskalka. Po njihovu nagovoru bude u bèrzo i Svatopluk u tavnicu bačen, a němački biskupi, kojim nije bilo po volji, što je papa moravsku arcibiskupiju načinio, dadu Methodija uloviti, i odvedu ga iz zemlje pod svoju vlast. Nu za kratko vrěme pobuni se sav moravski narod proti svojim novim gospodarom (871). Karloman, videć da neće bune inače utišiti, pusti Svatopluka iz uze, primi od njega obećanje věrnosti, te ga postavi za kneza nad Moravom. Uz to dade Svatopluku vojsku, koja bi ga uvela u Moravu; nu Svatopluk se iznevěri, stupi na čelo Moravacah, i potuče skoro cělu Karlomanovu vojsku. U tom boju poginu i ona dva krajiška župana, Vilelm i Engelskalk. Po uzaludnom dalnjem vojevanju sa Svatoplukom i njegovim saveznikom, českim knezom Borivojem (872) nadje se Ljudevit u

takovoj sili, da je s njimi morao mir sklopiti (874). Usléd toga se mira oslobode oba spojena kneza od svake odvisnosti od Franakah, samo im ostane još dužnost, da platjaju prijašnji danak. Na opetovanu zapověd pape Ivana VIII. puste němački biskupi Methodija (873), i on bude na novo uveden u svoju arcibiskupiju.

Malo godinah poslé toga mira umre Ljudevit Němački (876), a sinovi mu poděle medju se kraljevinu. Karloman dobije ka Korutanskoj još cělu Bavarsku, a po Kocelovoj smèrti, koji nije ostavio nijednoga děteta, pripade k njegovu dělu i Pannonija. Po izumèrtju Lotharova roda u Italiji, carem Ljudevitom II. (875), pokušaju sinovi Ljudevita Němačkoga, nebi li kako zadobili i tu zemlju i carsko dostojanstvo, nu u tom ih predteče stric im, Karlo Plešivi francuzki. Istom g. 877 udari Karloman na novo na Italiju, i protěra Karla. Nu razboliv se u bèrzo na to, predade svoje zemlje mladjoj bratji, Ljudevitu III. svoj děl u Němačkoj, a Karlu Debelomu Italiju. Samo Korutansku i Pannoniju zadèrži kao vojvodovinu za svoga nezakonita sina Arnulfa. Na to umre već g. 880, a dvě godine kašnje umre i Ljudevit III. (882), tako da je najmladji brat, Karlo Debeli, dobio k carskom dostojanstvu osim Italije i cělu Němačku.

Dok su se zgadjale te proměne u obitelji Karlovićah, medjutim je Svatopluk moravski svoju moć znamenito razširio, tim što je pod svoju vèrhovnu vlast uveo susědne slavjanske narode. Malopoljska s glavnim gradom Krakovom, ponajveći dio Slezke i slavjanska plemena na Labi tija do kašnjega grada Magdeburga platjahu Svatopluku danak; i Česi sa svojim od sv. Methodija pokèrštenim (873) knezom Borivojem priznavahu njegovu vèrhovnu vlast. Napokon naidje na takovu zgodu, da je mogao svoju moć razširiti na štetu němačke dèržave. To vrěme naime nastanu razpre o austrijsku krajišku župu medju sinovi Vilelma i Engelskalka i medju krajiškim županom Aribom,

koga je Ljudevit Němački bio imenovao naslědnikom one dvojice. Vilelmovi i Engelskalkovi sinovi dadu se pod zaštitu Arnulfa korutanskoga, a Aribo pod zaštitu Svatoplukovu. Odatle se porodi rat, u kojem je Svatopluk Ariba u njegovu krajišku župu sěgurno uveo, a za se cělu Pannoniju Arnulfu oteo. Car Karlo Debeli požuri se iz Italije, da umiri ratujuće strane, i da predade Svatopluku Pannoniju kao feud.

Tri godine poslě toga rata pobune se proti Karlu Debelom svi najsilniji vazali u Němačkoj, te si izaberu za kralja Arnulfa korutanskoga (887). Karlo umre već slědeće godine (888). Sada bukne na novo rat medju Arnulfom i Svatoplukom (890). Nemogavši drugačije uništiti svoga protivnika, pozove si Arnulf na pomoć Magjare (892), narod uralski, Hunnom i Avarom srodni, kojino je, gonjen od drugih skitaocah, tada prolazio preděle na dolnjem Dunavu u Vlaškoj i u Moldavi. Svatopluk uzbije navalu Magjarah; nu medjutim udari Arnulf na Pannoniju, i predade ju hèrvatskomu dělnomu knezu Bracislavu. Dvě godine poslě toga umre Svatopluk (894), ostavivši za sobom dva sina, Mojmira i Svatopluka, izmed kojih je pèrvi po otcu na prěstol zasio. Kralj Arnulf sklopi s njim primirje (894), jerbo muje valjalo s vojskom poći u Italiju, gdě su se od smèrti Karla Debeloga o carsko dostojanstvo borila dva izmed glavnih vazalah, naime furlanski krajiški župan Berengar i Spoletanski vojvoda Guido. Arnulf dodje na nje s vojskom (895) i bude za cara u Rimu okrunjen; nu jedva se vrati u Němačku, i već odpade od njega cěla zemlja, a Berengar si prisvoji podpunu vladu (897). Arnulf ponovi zatim rat s Moravom. Po njegovu nagovoru svèrgnu sa sebe vèrhovno gospodstvo moravsko češki knezovi Spytigněv i Vratislav, sinovi Borivojevi, te se dadu pod Arnulfovu zaštitu. Tako se isto pobuni proti Mojmiru mladji brat Svatopluk pomoćju vojske Arnulfove. Nu Mojmir svlada

podpuno brata si Svatopluka, i neprestane uzbijati svojih protivnikah sve do Arnulfove smèrti (899). Mladi Arnulfov sin, Ljudevit, s pridavkom Dête, učini napokon mir s moravskim knezom.

§. 35. Navala Magjarah.

Za tih ratovah stanu Magjare jako tiskati u njihovih obitalištih u Vlaškoj i Moldavi s jedne strane Bugari, a s druge Pečenezi, zbog toga odluče oni, da će si tražiti druge stanove, gdě bi mogli svoj skitalački život slobodnije provoditi. Samo mala čest, Sékeli naime, spuste se u susědstvu Moldave u iztočnoj strani gornate Sedmigradske. Sva ostala sila udari s vodjom Árpádom najprije na iztočnu stranu Ugarske, koja je tada bila pod bugarskim gospodstvom (894). Slavensko stanovničtvo bude stranom potučeno, stranom se razběži tražeć utočište u gorah. Bèrzo prědju Magjari Tisu i Dunav, pa najprije popléne (896), a zatim i zauzmu Pannoniju (899), iztrěbivši i razplašivši prijašnje stanovnike; zatim si podlože Vlahe u Sedmigradskoj, a napokon stanu po priměru Avarah lupežnički navaljivati na sve susědne zemlje. Godine 899 prodru već kroz Pannoniju u Italiju, poharaju Austriju, Bavarsku (900) i Korutansku (901), te stanu i Mojmirovu dèržavu uznemirivati (902—906). Sada se sdruže proti obćem běsnećem neprijatelju i Němci i Moravci. Bitka se zametne bliže današnjega grada Požuna. Nu kèrštjani budu hametom potučeni (907); u bitci pade Liutpold, od Arnulfa postavljeni bavarski i korutanski vojvoda, a bez dvojbe i Mojmir, o kojem pověstnica kašnje ništa više nespominje.

Tom bitkom pade Magjarom u ruke skoro céla Velika Morava, dolnja Austrija do Enze i iztočne čestice Štajerske, i oni utemelje veliku ugarsku dèržavu pod svojimi bojovnimi vojvodami iz Árpádove obitelji. Sada nebiaše ništa više, što bi ih bilo moglo smetati u dalnjih

lupežnih navalah, koje su od to doba skoro svake godine zbog pléna činili na Němačku, Italiju pače i na Švajcarsku i Francuzku.

§. 36. Henrik I. i Oto I., němački kraljevi.

Upravo onda, kada je taj divlji neprijatelj najviše bio ojačao, izumre i u Němačkoj koléno Karla Velikoga Ljudevitom Dětetom (911), i kraljevska moć, već prije oslabljena, oslabi sada na vrěme još više, kada su silni vazali i tu počeli kralje izmedju sebe birati, kao što su to u Italiji već prije činili. Vojvode i drugi najsilniji dostojanstvenici po pokrajinah nehtědoše mnogo kralja slušati; tako po imenu potomci bavarskoga i korutanskoga vojvode Liutpolda, koji no su vladali zemljami němačke dèržave u Austrijskoj carevini, na koliko nisu bile osvojene od Magjarah. Istom kraljevi iz obitelji saskih vojvodah, Henrik I. i Oto I. podigoše svoju vlast nad ostalimi vojvodami. Oba razprostranjivahu svoje gospodstvo i novim podjarmljivanjem susědnih Slavenah u Polabju. Henrik prisilì za svetoga Većeslava na prijašnji danak i Česku, s kojom je bila spojena i mala, od Magjarah obranjena čest Morave (928). Većeslavov brat Boleslav I. (od g. 935), uzvisì doduše svoju kneževsku moć svladav župane, koji su za njegovih predšastnikah mnogo razprah u zemlji činili; odreče danak Oti I., nu bude prisiljen po 14godišnjem odporu, da ga opet platja (959).

Henrik I. i Oto I. učiniše napokon konac i magjarskim lupežnim navalam. Henrik porazì Magjare g. 934 kod Merseburga, kada su na Sasku udarili. Od to doba navaljivahu Magjari najviše na Bavarsku, gdě su im vojvode odpirali sada srětno sada nesrětno. Jedina rěka Enza děliše Bavarsku od Magjarah. Město něgdašnjih austrijskih krajiških županah čuvahu sada granicu na toj strani pod bavarskimi vojvodami Trungavski grofovi u Gornjoj Austriji (sada Traunviertel s česti Hausruck-

viertela). Za bojevah medju Bavarci i Magjari obratjena bi Austrija pod Enzom većom stranom u pustinju, kao što se je to nĕgda za Avarah slučilo. Napokon učine Magjari opet veliku navalu na Bavarsku, nu tu ih potuče car Oto I. u velikoj bitci kod Augsburga (955), a kada su na povratku hotĕli provaliti u Česku, porazi ih na novo Boleslav I. i vojsku im uništi na granici svoje zemlje.

§. 37. Uredjenje nĕmačkih i talijanskih zemaljah Austrije za Ote I. i njegovih naslĕdnikah.

Tom pobĕdom nad Magjari dodje opet k nĕmačkoj dĕržavi čest dolnje Austrije, od rĕke Enze po prilici do rĕčice Erlave. Za veću obranu te zemlje, obnovi Oto prijašnju austrijsku krajišku župu, pa tako isto ustanovi podobne župe i po cĕloj granici korutanske vojvodovine. Tim načinom postane Austriji na jugu tako nazvana gornja korutanska krajiška župa, koju je g. 1055 Trungavski grof Otakar III. dobio, nazvavši ju po svom gradu Šteyru u Trungavi Štajerskom krajiškom župom. Njegovi se potomci kašnje presele iz Šteyra u Gradac. K toj krajiškoj župi spadahu tri sĕverna okružja današnje Štajerske. — Južna strana te zemlje s nĕkom česti Krajnske nazvana bi vindičkom krajiškom župom, i tu se dokopaše tečajem vrĕmena Celjski grofovi naslĕdnoga gospodstva. — Ostala Krajnska sačinjavaše osobitu krajnsku krajišku župu.

Svi ti krajiški župani biahu iz početka nĕkim načinom podložni bavarskim i korutanskim vojvodam, nu s vrĕmenom postadoše sasvim neodvisni, i to pomoćju samih carevah, kojim su se one vojvode često protivile. Tako dobiše i Salzburžki arcibiskupi carskimi poveljami svĕtovnu vlast nad svojom zemljom. — U nĕmačkoj Tirolskoj, koja je prije takodjer spadala k bavarskoj

vojvodovini, dobiše tečajem vrěmena někoje grofovske obitelji neodvisno gospodstvo bezposrědno pod carem. Najmogućniji biahu medju njimi Eppanski, Tyrolski i Andeški (Andechs) grofovi, a uz nje dobiše od cara Konrada II. (1027) světovnu vlast još i Brixenski biskupi, kao takodjer i Tridentski u južnoj ili talijanskoj Tirolskoj. Moć Eppanskih grofovah pade, kada su se stali protiviti Fridriku I. (1158), i oni postanu vazali Tridentskih biskupah; naproti tomu naslěde Tyrolski grofovi po izumèrtju Andeških grofovah, ili kašnje zvanih Meranskih vojvodah (1248), i njihovu čest, te tako postanu gospodari ponajveće strane zemlje, koja se je od toga vrěmena Tirolskom zvala. — Bavarsku i korutansku vojvodovinu, koje je do sada dèržala obitelj hrabroga Liutpolda, razděli car Oto II. na dvoje zbog pobune vojvode Henrika II. (976).

Oto I., poběditelj Magjarah, povrati němačkim kraljem i vladu nad Italijom, kao baštinu naslědjenu po Karlovićih. Po izumèrtju Karlovićah prisvojio si biaše vladu nad Italijom Berengar furlanski, nu njega liši i přestolja i života (924) burgundski kralj Rudolf; po Rudolfu naslědovaše arelatski kralj Hugo, a po tom sin mu Lothar (945); napokon osvoji vladu Ivrejski krajiški župan Berengar (950). Na toga digne Oto vojsku, i prisili ga najprije da je morao priznati němačko vèrhovno gospodstvo (951) a poslě se dade sam okruniti za italskoga ili lombardezkoga kralja i rimskoga cara.

Da si čim više ujamči vlast nad Italijom, načini Oto na němačkoj medji Veronezku krajišku župu (952), i podloži ju ujedno s Furlanskom korutanskim vojvodam. Nu ta podložnost prestane s vrěmenom i tu, kao i u ostalih krajiških župah. Istom onom prilikom, kada je car Konrad II. Tridentskomu i Brixenskomu biskupu světovnu vlast podělio (1027), pokloni i Furlansku s vojvodskimi pravi Aquilejskomu patriarhi. Kašnje

postanu po naredbi cara Henrika IV. Gorički grofovi u nèkoj strani zemlje od patriarhah neodvisni. — I Istrija biaše od starodavna osobitom krajiškom župom, a godine 1173 dodje pod Andeške grofove. Nu godine 1204 bude sbačen krajiški župan Henrik od cara Filipa Hohenstaufovskoga, a Istriju dobije Aquilejski patriarha.

§. 38. Kako se lombardezki gradovi dižu.

Puna tri stolětja po Oti I. biahu takove okolnosti, da su rimsko-němački carevi morali sve svoje sile napeti, ako su htěli, da neizgube svoje vlasti u Italiji. Veliki bojevi s rimskimi papami o granice medju světovnom i duhovnom moći doprinesoše osim drugih stvarih mnogo k tom, da je carska moć oslabljena i da se je tim lašnje dizala vladarska moć vazalah. U Italiji biahu još za Karlovićah biskupi još silniji nego grofovi i drugi světovni vazali, jerbo su u bèrzo dobili i nad grofovi vèrhovnu světovnu moć. Nu tečajem vrěmena podižè se u Italiji više nego igdě drugdě gradski stališ, svojom tèrgovinom i obèrtnostju. Po priměru Mlětakah, i drugih gradovah, koji su se za starijih vrěmenah od Longobardah obranili, sačuvavši ili obnovivši slobodnije gradsko uredjenje, kao što je to bilo za starih Rimljanah, — po njihovu priměru stanu se i stanovnici lombardezkih gradovah zadobavljivati slobodah od grofovah i biskupah, iz početka mirnim, a poslě i nasilnim načinom, dok si nisu napokon najveću samostalnost prisvojili. Od to se doba upravljaše svaki grad svojimi vlastitimi věćnici i inimi izmedju gradjanstva biranimi činovnici.

Moć tih slobodnih gradovah postadè carem za kratko vrěme tako pogibeljna, kao što im je bila pogibeljna moć visokih duhovnih i světovnih dostojanstvenikah. Car Fridrik I. iz obitelji Hohenstaufovacah, uputi se na te gradove s cělom silom svoje dèržave, predobije Milan (1158), te postavi po gradovih svoje carske činovnike ili

podestate. Nu gradovi se pobune, a on udari na nje, predobije Milan i po drugi put i dade ga razoriti (1162). Pri svem tom ojačaju gradovi opet, sklope medju sobom saveze (1164), i puste se u novi boj s carem. Fridrik, poražen u glavnoj bitci kod Legnana (1176), moradè napokon s gradovi Kostnički mir sklopiti (1183), u kojem im je potvèrdio pravo, da se mogu upravljati svojimi vlastitimi, izabiranimi činovnici, nu pod vèrhovnom vladom cara, koja je medjutim od toga vrèmena sasvim iznemogla. Tim se načinom razpadè Lombardija na množtvo gradskih republikah, ka kojim se je pridružilo i plemstvo, stanujuće stranom u gradu, stranom izvan grada, i to nègdè dobrovoljno, a nègdè pod moraš.

Po primèru Italije zažele gradjani i po drugih zemljah podobne slobode, pa i dobiju od raznih vladaocah i u raznih vrèmenih pravo samoupravljanja u svojih obćinah, kao i razne povelje za veće unaprèdjenje obèrtnosti i tèrgovine.

§. 39. Povèstnica Mlètakah do prèdobitja Carigrada godine 1204.

U boju lombardezkih gradovah s carem pomagaše gradovom i starija neodvisna Mlètačka republika. Za Karla Velikoga stanovahu mlètački duke na otoku Rivus altus (Rialto) zvanom, gdè se je od to doba dizao u sve većem veleèplju slavni i bogati grad, koji je svojom tèrgovinom sve ostale na jadranskom moru nadkrilio. Bèrzo se puštjahu mlètački tèrgovci i na dalje puteve, do Carigrada i do Alexandrije, i na druge obale srèdozemnoga mora. Česte borbe sa sèrbskimi Nerečani u Dalmaciji, koji su im bili pogibeljni svojim gusarstvom, prisiliše Mlètčiće, da si ustroje silnu pomorsku vojničku moć, koja im je zatim u bèrzo služila i k razširenju gospodstva S njimi u sporazumljenju odpadu od gèrčkih care-

vah i oni dalmatinski gradovi, koji su do sada priznavali gèrčku vladu, to jest Zadar, Splět i Trogir, pa si i oni izaberu vlastitoga duku (829); nu nemogavši na dugo odèržati svoje samostalnosti, moradoše poslě někoga vrěmena hèrvatskim knezovom godišnji danak obreći (868). Poslě mnogogodišnjega vojevanja s Nerečani i Hèrvati pobědi napokon jedne i druge mlětački dužda, Petar Urseol II. (997), te podloži Mlětčanom Zadar, Splět, Trogir i ponajveću čest dalmatinskih otokah, a sam se nazove dužđom ili vojvodom dalmatinskim. I istrijanski primorski gradovi, Tèrst, Pula (Pola) i Kopar (Capodistria), u kojih se je gèrčko gospodstvo dulje odèržalo nego u dalmatinskih gradovih, dodju kašnje s privoljenjem cara Alexija Komnena (1085) pod zaštitu mlětačke republike. Za križarskih bojevah prevažahu Mlětčići kèrštjanske vojske, i tim dobivahu velike slobode za svoju tèrgovinu u Aziji. Godine 1204 predobije mlětački dužda Henrik Dandolo s ostalimi križari Carigrad, i tako se zadobave Mlětčići něke česti gèrčke, tada od križarah razcěpkane dèržave, a imenito otokah Kandije i Kèrfa (Corfù) i někojih čestih Peloponesa i Albanije.

§. 40. Razširenje gospodstva Babenbergovacah.

Medju raznimi čestmi němačko-rimske dèržave, koje sada spadaju k austrijskoj carevini, umnožavaše se tečajem vrěmena najviše zemljište austrijskih krajiških županah. Tu iz početka malu krajišku župu dobi za cara Ote II. Leopold Babenbergovac (oko g. 976), i od toga vrěmena ostane ona njegovoj obitelji. Nastavivši pogranične bojeve s Magjari, osvoji Leopold grad Mölk (984), i razširi tako medje svoje zemlje do Kahlenberga, a sin mu, Henrik, produži te medje dalje na lěvom brěgu Dunava tija do rěke Dije i moravske medje. Drugi sin i naslědnik, Albrecht, osvoji još i preděl od Kahlenberga do Litave. U nenapučenu zemlju budu nanovo uvedeni naseljenici, iz bližnjih zema-

ljah, nu najviše Němci, koji su se to isto vrěme širili i po Štajerskoj i Koruškoj, naseljivanjem pustih predělah. Krajiški župani stanovahu od ono doba, što je Leopold Magjare pobědio, najprije u Mölku, a počam od Leopolda III. (svetoga) na gradu, što ga je on sagradio na Leopoldovoj gori blizu Beča (1101). Sin sv. Leopolda, Leopold IV. dobije od cara Konrada III. bavarsku vojvodovinu (1139), koju je car Henriku Oholomu zbog nove pobune bio oduzeo. Konradov naslědnik, car Fridrik I., učini mir s Henrikovim sinom, Henrikom Lavom, i povrati mu bavarsku vojvodovinu, nu odtèrgne od nje sadašnju gornju Austriju (osim Innske četvèrti). Tu zemlju poděli car Henriku II. rečenomu Jasomirgottu, sinu Leopolda IV., kao nagradu za povratjenu Bavarsku, i uzvisi prijašnju austrijsku krajišku župu na vojvodovinu, naslědnu u obitelji Babenbergovacah (1156). Henrik Jasomirgott učini Beč svojim glavnim gradom.

Car Fridrik I. poděli vojvodsko dostojanstvo i štajerskomu krajiškomu županu, Otakaru VI. (1180). Nu bèrzo na to izumre tim samim Otakarom štajerska vladajuća obitelj, a njenim baštinikom postane s carskim potvèrdjenjem austrijski vojvoda (1192), za onda Leopold V. Od to doba biaše štajerska vojvodovina, indi i Trungau, s Austrijom spojena pod istom vladajućom kućom. Leopoldov sin, Leopold VI., poděli Beču i drugim gradovom razne slobode i povlastice, a tim uzvisi u svojih zemljah tèrgovinu i obèrtnost. Sin mu Fridrik II. Bojovni, dobije po smèrti poslědnjega krajnskoga krajiškoga župana, Bertholda (1245), takodjer čest njegove zemlje, nu veća strana pripade ka Koruškoj.

§. 41. Češka od Boleslava I. do kralja Přemysla. I.

Poraz Magjarah za cara Ote I. upotrěbi na svoju korist i češki knez Boleslav I. On im otè dalnjimi bojevi cělu današnju Moravu i Slovensku u Ugarskoj,

a kašnje umnožà svoju dèržavu još Slezkom i Malopoljskom s Krakovom. Sin mu Boleslav II. (od g. 967) vojevaše na tih stranah s knezom ruskim, Vladimirom Velikim, koji je predobio iztočne strane stare Velikohèrvatske i Velikosèrbije u današnjoj Galiciji. Pokćeri Boleslava I., Dubravki, udanoj za Měčislava, velikopoljskoga kneza u Gnězdnu, dodjè kèrštjanska věra i u te strane Poljske. Nu po smèrti Boleslava II. (999) udari na veliku česku dèržavu njegov sestrić, a sin Měčislavov, Boleslav Chrobry imenom, te osvoji Krakov, Slezku, Moravu i Slovensku, i sve te zemlje pripoji k svojoj dèržavi. Od toga vrěmena postadè Krakov glavnim gradom poljske kraljevine. Nesloga medju sinovi Boleslava II. učini, da je Boleslav poljski u bèrzo i Česku predobio (1003), nu odatle bude za kratko vrěme iztěran pomoćju cara Henrika II. (1004). Isto tako upotrěbe neslogu sinovah Boleslava Hrabroga po njegovoj smèrti (1025) s jedne strane ugarski kralj Stěpan, a s druge unuk Boleslava II. Břetislav; Stěpan osvoji Slovensku, koja je od to doba na uvěk ostala uz ugarsku kraljevinu, a Břetislav predobije Moravu (1028).

Medju potomci Břetislava I. biaše obično najstariji vladaocem u Českoj, a drugi bi upravljali dělnimi kneževinami u Moravi pod vèrhovnom vladom českoga kneza. Břetislavov sin, Vratislav II. pomagaše němačkomu kralju Henriku IV. proti rimskom papi Gèrguru VII. (1081), zato mu Henrik dade naslov kralja, i oslobodi Čehe od prijašnjega danka, te odredi, da u buduće moraju češki vladaoci cara pomagati s 300 vojnikah, kadgod bi on pošao u Italiju (1086). Kašnje nastanu razpre medju češkimi vladaoci i moravskimi dělnimi knezovi, pa tom prilikom pokuša car Lothar II., nebi li kako svoju vlast nad Českom povećao; nu došav s vojskom u Česku, bude potučen od Soběslava I. kod Chlumca (1126). Soběslavov naslědnik, Vladislav II., pomagaše caru Fridriku I. proti

Milanezcem (1158), zato mu poděli car naslědno kraljevsko dostojanstvo. Nu po njegovoj smèrti uništi Fridrik to dostojanstvo, i uměšav se u nove razpre medju českimi i moravskimi knezovi, nazove Moravu krajiškom župom němačke dèržave, pa stane nastojati, da te zemlje sasvim raztèrgne i jednakim načinom pod svoju vlast spravi (1182). Nakon više domaćih ratovah, koji su se odatle radjali, primi vladu u Českoj Přemysl, s pridavkom Otakar I. (1197). Za razprah medju carevi Filipom Hohenstaufovskim i Otom Brunšvičkim dobije Přemysl Otakar na silu naslědno kraljevsko dostojanstvo (1198), što mu je kašnje i car Fridrik II. potvèrdio (1212); zatim ujamči neodvisnost Češke od němačke dèržave, samo joj ostane dužnost, da caru pomaže s 300 vojnikah, kada on u Rim ide, ili da u město toga plati 300 grivnah srebra. Zato biahu češki kraljevi počitani kao ponajglavniji medju udi ili izbornici němačke dèržave, s kojimi su i care izabirali.

§. 42. Ugarska kraljevina počam od kralja Stěpana I.

Magjari stadoše istom onda po malo navikati na mirniji način življenja, kada su ih Němci i Česi u těsnije medje stěrali. Dugo vrěmena nenastojahu sami oko poljodělstva, nego prepuštjahu taj posao svojim sužnjem iz drugih narodah. Tako isto i prebivahu većinom pod šatori, medju svojim stadom. I njihovi vodje iz Árpádove obitelji imadiahu takov stan na velikom otoku Čepelu pod Budimom. Gejsa, koji je vladao za Leopolda I. Babenbergovca (od g. 972), uvidi da bi valjalo, da i njegov narod već jedan put susěde u miru pusti, te se dade i pokèrstiti ujedno sa sinom si Stěpanom Svetim od českoga biskupa Vojtěcha (994). Nu divlji velmože, kojim se nikako nije dalo ostaviti prijašnji lupežni način življenja, pobune narod proti Stěpanu, kada je po otčevoj smèrti vladu preuzeo (997); ali budu srětno svladani i kèrštjanstvo bude po svuda uvedeno. Primivši kraljevsku krunu od pape (1000)

uredì Stěpan vladu nad svojom zemljom najviše po priměru susědnih slavenskih i němačkih zemaljah. Kraljevski prěstol prenese u Stolni Biograd. Magjari napučenu zemlju razděli na župe (komitate), kao što je razděljena bila i ona strana Ugarske, u kojoj su Slaveni stanovali.

Za Stěpanovih naslědnikah dizahu nezadovoljnici bune proti tom uredjenju i proti kèrštjanstvu, dok ih nije napokon svladao kralj Bela I. (1061). Bela i njegovi naslědnici nastojahu iz svih silah, da magjarski narod po malo priuče na poljodělstvo; a u manje napučene preděle uvadjahu němačke naseljenike, to učiniše po imenu u zapadnoj strani něgdašnje Pannonije, kašnje u Spišu i jednoj strani Sedmigradske, koja je od toga prozvana Saskom zemljom. Češtje razpre o prěstolje pružahu susědnim vladaocem, osobito němačkim carem, zgodnu priliku, da su se mogli měšati u ugarske poslove. Petar, sin Stěpanove sestre, posadjen na prěstolje pomoćju cara Henrika III. obeća caru vazalsku věrnost i godišnji danak (1045), nu od toga oslobodi Ugre Petrov naslědnik, Andrija I. (1053).

Za mudroga kralja Ladislava Svetoga pripojena bì k ugarskoj kraljevini Hèrvatska. U Hèrvatskoj primì kraljevsko dostojanstvo najprije Dèržislav (990), i to od gèrčkoga cara Basilija, a poslě dobi to isto Svinimir od pape Gèrgura VII. (1076). Kralj Krešimir II. (1050) otè Mlětčićem na novo gradove i obale u Dalmaciji, i zato se nazvà takodjer dalmatinskim kraljem. Po izumèrtju kraljevske obitelji Stěpanom II. (1090) nastanu u zemlji razpre o prěstolje, dok nije napokon najsilnija strana pozvala Ladislava da prěstolje zauzme (1091). Od toga vrěmena biahu ugarski kraljevi ujedno i hèrvatskimi i dalmatinskimi kraljevi, nu hèrvatska zemlja zadèržà svoje starodavno uredjenje, te biaše upravljana bani, kano kraljevskimi naměstnici. Za tih razprah o hèrvatsko prěstolje predobiju Mlětčani i opet dalmatinske gradove, koji su od to doba mnogo ratovah uzrokovali medju Mlětčani i ugarskimi kraljevi.

Za Ladislavovih naslědnikah svadjahu se članovi kraljevske obitelji o prěstolje sve više i više. Te njihove razpre učine opet, da su se susědni vladaoci měšati počeli u ugarske poslove. Nu nijedan nije u toj stvari tako silno postupao i tako ju dobro na svoju korist upotrěbio, kao gèrčki car Emmanuel, koji je tom prigodom Dalmaciju osvojio (1164), paju i zadèržao sve do svoje smèrti, tako da ju je istom poslě kralj Bela III. (1181) Gèrkom oteo. Nu osim toga učiniše te razpre i to, da je kraljevska moć na novo oslabljena. Plemstvo obratjaše krunska dobra na svoju korist i obogatjenje; kralja i zakone slušaše sve manje i manje; a čim je više moć kraljevah ograničavalo, tim je više prosti narod sebi podlagalo. Pa sva ta zloupotrěbljenja, koja si je plemstvo tako prisvojilo, morade mu kralj Andrija II. potvèrditi tako zvanom zlatnom bullom g. 1222, na što ga je plemstvo mnogimi domaćimi bunami prisililo.

§. 43. Navala Mongolah.

Austrijskim narodom, razděljenim tim načinom na više dèržavah, zagrozi još jedan put strašna pogibelj od divljih barbarah. Početkom trinaestoga stolětja provališe iz strašnih pustarah Mongoli ili Tatari, i osvojiše za kratko vrěme ponajveći dio Azije. Bèrzo na to navališe i na Rusku, koja je za potomakah Vladimira Velikoga na mnogo dělnih kneževinah razcěpkana bila. Najzapadnija medju timi kneževinami sadèržavaše ponajveći dio današnje Galicije, tako nazvane od grada istoga imena, u kojem su knezovi stolovali. Nakon mnogo kèrvavih bojevah padu Rusi pod moć surovih Tatarah, pod kojom su zatim više nego 200-godinah stenjali. Srodnici Magjarah Plavci ili Kumani, skitajući se tada još uvěk po južnoj Ruskoj, po Moldavi i Vlaškoj, budu takodjer od Tatarah kèrvavo potučeni; na to se uteku pred njimi u Ugarsku, i dobiju dopuštjenje, da se mogu naseliti medju Dunavom i Tisom (1239).

Ugarskim kraljem biaše tada Bela IV. sin Andrije II.; u Českoj vladaše Većeslav I., sin Přemysla Otakara I., a u Austriji Fridrik Bojovni. Sva tri imadiahu medju sobom česte razpre i bojeve; a u Němačkoj i Italiji běsniaše to isto vrěme boj medju carem i papom. — Porušivši g. 1240 Kijev, prěstolni grad velikih ruskih knezovah, prodru Mongoli i dalje na zapad, u Galiciju (1241). Galički knez, Daniel, utekne, bez da ja pokušao svoju zemlju obraniti. Njegov glavni grad bude porušen a zemlja mu bude poharana, i Mongoli si prokèrče put na jednoj strani prěko Tatrah u ugarsku kraljevinu, a na drugoj udare na Poljsku, koja je takodjer za potomakah Boleslava Hrabroga na više kneževinah bila razděljena. Ugarski kralj Bela postavi se Mongolom na odpor na rěci Slanoj, nu bude poražen u odlučnoj bitci, pa na to poběgne; a Tatari osvoje Peštu i druge veće gradove; pobiju stanovnikah na hiljade, i poharaju zemlju po svojoj volji. Medjutim se obrate drugi mongolski čopori iz Galicije na zapad, popale Krakov, provale u Slezku, poraze i ubiju slezkoga kneza Henrika u bitci kod Legnice. Kralj Većeslav preséče im put u Česku dobrimi vojničkimi pripravami na Kèrkonoških gorah; zato se oni obrate opet iz Slezke u Moravu, poharaju zemlju i pobiju množtvo naroda; napokon ih porazi kod Olomuca hrabri češki velmoža Jaroslav Šternberžki. Ostanci se vrate k ostaloj bratji u Ugarsku, i htědoše provaliti i u Austriju, nu tu im stajaše na putu vojvoda Fridrik Bojovni; ali zato biaše Ugarska više nego godinu danah pozorištem njihovih strašnih okrutnostih. Kada su napokon po smèrti velikoga tatarskoga chana Ujgetaja medju Mongoli razpre nastale o tom, tko da postane njegovim nastupnikom, onda ostavi Batu chan, vodja mongolskih čoporah, Ugarsku (1242) i Mongoli si zadèrže samo gospodstvo nad iztočnom Europom.

§. 44. Přemysl Otakar II.

Jedva je ta strašna bura prošla, i već pukne novi rat medju Belom IV. i Fridrikom Bojovnim. Na granici medju Ugarskom i Austrijom, kod rěke Litave, zametne se bitka, u kojoj su Ugri poraženi, nu i Fridrik pade umah u pèrvoj navali (1246). Fridrik umre bez potomka, i to dade povod raznim borbam, ali i spojenju austrijskih zemaljah s českom krunom u jednu političku cělost.

Car Fridrik II. Hohenstaufovski postavi nad austrijskimi zemljami nèkoliko naměstnikah, da tu vladaju u njegove ime, kao ti u feudih, koja su na dèržavu spala. Nu pri strašnom neredu u Němačkoj i Italiji, koji je bio poslědicom razpre medju carem i papom, neimadiaše Fridrik toliko sile ni ovdě kano ni u ostaloj dèržavi, da bi bio mogao svojim carskim pravom valjanost pribaviti. Po njegovoj smèrti (1250) nastadè još veći metež, dok nije napokon Hohenstaufovska obitelj čisto pala, na što je němačka dèržava dulje vrěmena bez pravoga cara ostala. Austrijski stališi se poplaše, da nepostanu plěnom svojih susědah, i sidju se napokon sami po sebi na izbor novoga vojvode, te si pozovu za vladaoca Přemysla Otakara II., sina českoga kralja Većeslava (1251). K tom izboru nehtěde pristupiti štajersko plemstvo, nego pozvà najprije bavarskoga vojvodu Henrika, a poslě njegova pomoćnika, ugarskoga kralja Belu (1252). S toga se porodi rat medju Českom i Ugarskom, koji se je najposlě svèršio razděljenjem Štajerske na dvě polovice; zapadnu dobije Otakar, iztočnu Bela IV. (1254). Nu Štajercem dosadi u bèrzo ugarska vlada, i oni se proti njoj pobune. Medjutim biaše došlo do novoga rata medju Otakarom i Belom i iz drugih uzrokah. Oba se kralja sastanu s cělom svojom silom u velikoj bitci kod Kressenbrunna na Moravskom polju. Tu budu Ugri jako potučeni (1260), i u miru, što je umah na to sklopljen, ustu-

pe Otakaru i ostalu Štajersku. Několiko godinah poslě toga izumre i obitelj vojvodah korutanskih; i tako naslědi Otakar i Korušku s Krajnskom (1269), usljed ugovora s poslědnjim vojvodom Ulrikom.

Tim načinom postadè silna dèržava sastojeća stranom iz slavenskih zemaljah, stranom iz čestih němačke dèržave. Pod žezlom hrabra i mudra vladaoca, Otakara, uživahu sve česti dovoljnu zaštitu prava i mira. Otakar unaprědjivaše u svojih zemljah svakojakimi mudrimi uredbami obèrtnost, tèrgovinu i blagostanje. Za da poveća krunske dohodke i da kraljevsku moć ukrěpi proti plemstvu, poděli u Českoj gradskomu stališu velike slobode; nu uvedenjem němačkih naseljenikah u gradove i u někoje preděle u zemlji sa škodom domaćega stanovničtva, dade povod mèržnji medju Česi i Němci, koja je s vrěmenom škodljive poslědice imala.

Po mnogogodišnjem bezvladju u němačkoj dèržavi nauči knezove i druge dèržavne stališe sve više rastući nered, da bi već jedan put valjalo glavu izabrati i slogu povratiti. I tako pristupe k izboru novoga rimskoga kralja, te izaberu Habsburžkoga grofa Rudolfa, koji je imao svoja zemljišta u sadanjem Aargau-u i u drugih predělih Švajcarske, a osim toga još i u Elsasu i Švabskoj (1273). Otakar se ustručavaše njega kraljem priznati, zato što su knezovi, koji su Rudolfa izabrali, od ovoga zahtěvali, da Otakaru oduzme austrijske i koruške zemlje kao bezpravno zadobljene. Nu Rudolf učvèrstì najprije za kratko vrěme, kao razborit i mudar vladaoc, svoju moć, i to tim, što se je prama drugim knezovom dobrohotnim pokazivao, što je u dèržavi dobročinstvo boljega reda i pravice uveo, i što je razpru s papom konačno izravnao (1274). Tako se učvèrstiv dižè rat na Otakara s cělom silom opet jedan put sjedinjene dèržave. Njegove vojske prodru u isto vrěme u Koruško, u Štajersku i u Austriju. Dočim je Otakar njemu u susrět hi-

tio, pobune se u Českoj někoji velmože, koji nisu nikako mogli podněti, što je Otakar kraljevsku moć povećavao. Ujedno se spoje i Ugri s carem proti njemu. Nemogav tolikim neprijateljem na jedan put odoléti, morade Otakar napokon mir sklopiti, u kojem je caru ustupio Austriju, Štajersku, Korušku i Krajnsku, a svoju vlastitu češku kraljevinu i moravsku krajišku župu kao feud od njega primio (1276). Nu bèrzo dodjè opet do novoga rata zbog někojih drugih uvětah toga mira. Otakarova sila biaše sada još slablja nego prije, i tako bude u odlučnoj bitci na Moravskom polju poražen i pade u zdvojenom boju (1278).

III. Doba.

Od kralja Rudolfa Habsburžkoga do smèrti Maximilijana I (1278—1519).

§. 45. Uredbe cara Rudolfa Habsburžkoga u českih i němačko-austrijskih zemljah.

Poběda, što ju je Rudolf Habsburžki nad Otakarom odèržao, imadiaše velike i stalne poslědice kako za Česku, tako i za někdašnje Babenbergovske zemlje. Po bitci na Moravskom polju prodre Rudolf bez oklevanja u Moravu i Česku, i prisili plemstvo na mir, jerbo se je medju njim bilo našlo i takovih, koji su se na odpor postavili; zatim uredi vladu u jednoj i drugoj zemlji po svojoj volji (1278). Nad Českom postavi Brandenburžkoga krajiškoga župana Otu, kano tutora mladomu Većeslavu II., Otakarovu sinu; Moravu pako zadèrži na 5 godinah u svojih rukuh, pověrivši njezino upravljanje Olomučkomu biskupu Bruni. Ujedno bude ugovorena dvostruka svatba medju

Otakarovom i Rudolfovom rodbinom, t. j. Većeslav je imao uzeti carevu kćer, a Rudolf, carev sin, sestru Većeslavovu. Tim htěde Rudolf svojoj obitelji pribaviti nadu naslědstva u Českoj i Moravi.

Rudolf zadèržà němačke, Otakaru oduzete zemlje na něko vrěme pod svojom upravom; nu bèrzo zatim privoliše knezovi izbornici, da ih poděli medju svoje sinove; uslěd toga predade Rudolf Austriju, Štajersku i Krajnsku sinovom si Albertu i Rudolfu (1282) a poslě Albertu samu (1283). Korušku dobije Tirolski grof Menhart, jedan izmed glavnih Rudolfovih pomoćnikah u ratu s Otakarom. Albert naslědi po otcu i starodavne zemlje Habsburžke kuće u Švajcarskoj, Elsasu i Švabskoj, koje su od to doba nazivane izvanjskimi zemljami (österreichische Vorlande). Menhart spadaše k obitelji Goričkih grofovah. Njegov otac Menhart I. biaše postao g. 1254 baštinikom tirolskoga grofa Alberta, kojega je kćer za ženu imao. Njegov stariji sin, Menhart II., naslědovaše u Tirolskoj (1258), a mladji, Albert, u Goričkoj grofoviji, ka kojoj je već tada spadala i něka čest Istrije.

§. 46 Kralj Većeslav II. i Albert I.

Čas tutorstva Ote Brandenburžkoga u Českoj spada medju najhudje dobe u pověstnici te zemlje. Zbog prikorah, što ih je činio ne samo narodu, nego i mladomu kralju i njegovoj materi, pobune se proti njemu velmože, pa na to zavlada nered u zemlji, koji je istom poslě pet godinah prestao, kada je naime vlada s Rudolfovim privoljenjem samomu Većeslavu II. predana (1283). Većeslav podiže iz nova silu svoga kraljestva. Za razprah medju raznimi članovi stare kraljevske obitelji u Poljskoj po smèrti Krakovskoga velikoga kneza Leška Cèrnoga (1288), pozove ga malopoljsko plemstvo na kneževsku stolicu (1290); on sabere i zbilja vojsku, dodje u zemlju, predobije Krakov (1291) i zauzme vladu nad cělom Malo-

poljskom. Jedan izmed njegovih protivnikah, Vladislav Lokietek, bude iz zemlje protèran, a drugi, velikopoljski knez Přemysl, dade se u Gnězdnu okruniti kraljem poljskim (1295); nu po njegovoj bèrzoj smèrti (1296) i nastalih odatle domaćih ratovih bude Većeslav u svih stranah poljske dèržave za kralja primljen (1300).

Većeslav življaše s tastom si Rudolfom u dobru prijateljstvu sve do Rudolfove smèrti, nu ne tako sa sinom mu Albertom. Većeslavovim nastojanjem ujedno s drugimi němačkimi izbornici bude Albert po Rudolfovoj smèrti (1291) kod izbora novoga kralja zabačen, i izbor pade na Nasovskoga grofa Adolfa. Albert, komu je pogibelj prětila ne samo od mnogih neprijateljah medju knezovi, jer im se nije dopadalo, što je on dobio austrijske zemlje, već i od vlastitih velmožah u Austriji i Štajerskoj, koji su se proti njemu bunili, moraše nastojati, da Većeslava blagim načinom smiri; a kada mu je to za rukom pošlo (1293), onda ne samo svlada svoje protivnike nego postade i rimskim kraljem pomoćju Većeslava i drugih knezovah, svladavši i sbacivši protivnika si Adolfa (1298). Sada potvèrdi na Većeslavovo zahtěvanje sve prijašnje ugovore medju cari i českimi kraljevi, kojimi je bila neodvisnost Češke od němačke dèržave ujamčena, osim one pomoći, koju su Česi caru davali, kada bi u Rim išao.

Nu bèrzo se nadjè uzrok novoga neprijateljstva. U Ugarskoj izumre Andrijom III. koléno Arpadovacah. Već kada je Andrija na přestolje stupio (1290), nadjè se u zemlji njemu protivnih stranah, koje ga nisu htěle priznati za pravoga potomka svojih kraljah. Silna strana pridèržavaše se Karla Roberta iz Anjouvinske obitelji, unuka Napuljskoga kralja, koji je po materi u rodu bio s Arpadovci. Njemu davaše ugarsku kraljevinu i papa, veleć, da mu to pravo pripada, jerbo je sv. Stěpan od pape krunu dobio. Još za živa Andrije bude Karlo Robert u Hèrvatsku doveden i u Zagrebu kraljem proglašen (1300). Po

Andrijinoj smèrti (1301) pozovu protivnici Karla Roberta na ugarsko prěstolje českoga kralja, pa kada on sam toga nije hotio primiti, onda uzmu njegova sina Većeslava III. Većeslav III. bude pomoćju svoga otca u zemlju uveden, i u Stolnom Biogradu okrunjen. Nu sada se sdruže proti Većeslavu Albert i papa, i stanu Karla Roberta pomagati iz svih silah (1303). Českí kralj Većeslav moradè svoga sina iz Ugarske odvesti, nu ujedno uzè sa sobom i ugarsku krunu (1304). Na to udari Albert na Česku, tražeć od Većeslava nečuvene stvari, kao od někoga vazala svoje dèržave (1305). Po uzaludnu obsědanju Kutne Gore moradè se ipak bez uspěha iz zemlje vratiti, a Većeslav se već pripravljaše, kako će udariti na Austriju; nu u tom ga prepadè smèrt istom u 34. godini njegove dobe (1305).

§. 47. Izumèrtje Přemysloviéah. Borbe o prěstolje u Českoj do kralja Ivana Luxemburžkoga.

Njegov sin Većeslav III. pohiti, da se s Albertom pomiri. Ugarsku krunu ustupi bavarskomu vojvodi Oti, koji je i zbilja u Stolnom Biogradu okrunjen, nu bèrzo za tim od Karla Roberta protěran, na što je Anjouvinska obitelj bez dalnjih zaprěkah zaběla na ugarsko prěstolje. Isto se doba digne u Poljskoj na novo Vladislav Lokietek, i prisvoji si vladu. Većeslav III. podigne na njega vojsku, nu bude iz potaje ubijen, kada se je na putu u Olomucu zadèržao (1306). Njim izumre u Českoj starodavna vladajuća obitelj Přemyslovićah.

Českí stališi, velmože, vitezovi i gradovi, pristupe k izboru novoga kralja. Car Albert prodre umah s vojskom u Česku, i tako prisili stališe, da su izabrali njegova najstarijega sina Rudolfa (1306). Nu Rudolf umre već poslě godinu danah (1307), i tako stališi pozovu na prěstolje Menhartova sina, koruškoga vojvodu i tirolskoga grofa Hen-

rika, za kojim je bila udata Ana, kći Većeslava II. Albert prodre opet s vojskom do Kutne Gore, želeć Čehe prisiliti, da njegova drugoga sina, Fridrika, za kralja izaberu; pa kada mu to nije za rukom pošlo, onda odluči, da će slědeće godine još većom silom na Česku udariti, i već stane u to ime priprave činiti; nu prije nego je do toga došlo, ubije ga izdajnički u Švajcarskoj sinovac mu Ivan (1308).

Na izboru novoga cara zabace izbornici opet Habsburžku obitelj, i izaberu za cara Luxemburžkoga grofa Henrika. I taj si zaželi česku krunu. Medjutim bi Čehom dosadio Henrik koruški; zato pozovu cara, da im dade za kralja svoga sina Ivana, i da ga oženi s Elizabetom, najmladjom kćerju Većeslava II. Car odpravi Ivana s vojskom u Česku. Henrik koruški bude svladani iz zemlje protěran a Luxemburžka obitelj nastupi vladu u Českoj (1310).

§. 48. Talijanski gradovi do cara Henrika VII.

Henrik VII. Luxemburžki biaše pèrvi medju carevi po padu Hohenstaufovacah, koji je opet u Italiju vojsku poveo, da ondě uzkrisi carska prava. Od ono doba, što su se talijanski gradovi oslobodili od svojih prijašnjih světovnih i duhovnih poglavarah, vladahu medju njimi nebrojene razpre. Svaki grad nastojaše, da si druge podloži; a osim toga biaše opet u svakom gradu po više stranah, koje su se medju sobom borile o to, tko da udioničtvuje kod občinskoga upravljanja; jedna strana těraše drugu iz grada, a izagnani nastojahu, da se tudjom pomoćju u grad vrate. Na čelo takovih stranah postavljale bi se bogate obitelji, budi iz staroga plemstva, koje je sada bilo stupilo u gradska prava, budi takove, koje su se istom kašnje uzvisile svojim ugledom i bogatstvom. Lukavim upotrěbljivanjem dobrih zgodah dodjè napokon do toga, da si je u svakom gradu ova ili ona obitelj vladu prisvojila.

U Mlětcih se podižè bogatstvom, dolazećim iz razširene tèrgovine i iz nadvladanih dalekih zemaljah, množina

plemićkih i tèrgovačkih obiteljih. Te obitelji stvoriše s vrèmenom takov zakon, kojim je njihov broj za uvèk bio zaključen. Od to doba su samo od njih i izmedju njih izabirani dužde i članovi većega i manjega věća, koji su ujedno s dužd om republiku upravljali (1296). U nègdašnjoj Veronezkoj krajiškoj župi, koja je prestala prigodom bune gradskoga stališa, prisvojì si vladu nad više gradovah već za ratovah Fridrika II. s papom, Ezzelino da Romano, a imenito nad gradovi Veronom (1232), Vicencom, Bassanom, Padovom, pače něko vrème i nad Brescijom i Tridentom. Pridèržavajuć se careve strane, i proganjajuć strašnimi okrutnostmi sve svoje protivnike, bude napokon svladan od križarah, koje je papa na njega digao i medju kojimi je najviše Milanezah bilo (1259). Nu od toga časa prisvoji si u Veroni podobnu vlast obitelj della Scala, pa počè i druge gradove poda se spravljati. Isto tako vladaše kašnje obitelj Carrarah u Padovi, Gonzagah u Mantovi, a druge opet po drugih gradovih. U Milanu se boriše o pèrvenstvo obitelj della Torre s obitelju de' Visconti. Car Henrik VII., protèrà, došav u Milan, Torre, i tako pribavì Viscontom sègurno gospodstvo u Milanu. Mattea de' Visconti nazvà dèržavnim naměstnikom (vikarom) u Milanu (1310), a tako isto Can Francesca della Scala u Veroni.

§. 49. Razpra medju Fridrikom III. i Ljudevitom Bavarskim o carsko dostojanstvo.

Nu ni Henriku nepodjè za rukom, da svoju moć u Italiji još većma učvèrsti. Zadèržavši se tude tri godine danah, umre, i to kao što je svèt govorio, od otrova (1313). Sada bukne u Němačkoj strašna borba o carsko dostojanstvo. Jedna čest izbornikah izabere austrijskoga vojvodu Fridrika, Albertova sina, a druga izabere bavarskoga vojvodu Ljudevita (1314). Českì kralj Ivan dèržaše s Ljudevitom. K velikom ratu, koji se je ticao cěle němačke dèržave, pridružì se još posebna razpra medju Habsburžkom

kućom i savezom triuh prokrajinah Schwytza, Uri i Unterwaldena, susědećih s izvanjskimi zemljami u Švajcarskoj. Na te podje Fridrikov brat Leopold, nu bude kod Morgartena jako poražen (1315). Po osamgodišnjem vojevanju dodje medju Ljudevitom i Fridrikom do odlučne bitke kod Mühldorfa u Bavarskoj (1322), gdě je Fridrik poražen i ulovljen. Dalnji odpor njegova brata Leopolda i drugih prijateljah prisili kašnje Ljudevita, da je Fridrika pustio, i s njim ugovorio, da će zajedno carevati (1325), nu to se nije dèržalo po Leopoldovoj smèrti (1326). Habsburžka kuća ostadè dulje vrěmena samo u svojem vojvodskom dostojanstvu i u posědovanju austrijskih zemaljah, u kojih je po Fridrikovoj smèrti (1330) slědio brat mu Albert II. Mudri.

§. 50. Kralj Ivan u Českoj.

Za kralja Ivana buknuše u Českoj nove razpre medju kraljem i velmožami, od kojih je zemlja više godinah mnogo tèrpěla (1315—1319). Tomu biaše mnogo kriva nestalnost kralja Ivana, koji je radje po tudjih zemljah hodao i bojak bio, nego oko blagostanja svoje zemlje nastojao. Nu svojimi bojevi razširi ipak znatno moć českoga kraljestva. Po smèrti Brandenburžkoga krajiškoga župana Waldemara (1319) obznani, da česka kruna ima pravo na Lužicu, koja je k Brandenburgu spadala, i zauzme silom oruža čest gornje Lužice s Budišinom. Tako ustane i na poljskoga kralja Vladislava Lokietka, veleć, da ta kraljevina njemu patri, kao baštiniku kralja Većeslava. Vladislav preséče doduše njegove navale, koje je činio ujedno s němačkimi vitezovi na Poljsku, sklopivši vojni savez s Karlom Robertom ugarskim, nu ipak zadobije Ivan ponajveću čest Slezke (1327), gdě su se dělni knezovi medju sobom nesložni, jedan za drugim pod vèrhovno česko gospodstvo uticali. K drugom razširenju svoje dèržave otvorì put tim, što je ugovorio svatbu medju sinom si

Ivanom i Margitom, kćerju Henrika koruškoga i tirolskoga, koga je prije českoga prěstolja lišio (1330).

Kada je Ivan rad tih ugovorah u Henrikovu stolnom gradu Insbruku boravio, zamole ga starešine grada Brescije u Lombardiji o pomoć proti Mastinu della Scala, koji ih je hotio podložiti, i ponude mu gospodstvo nad svojim gradom. Kralj Ivan podje im bez oklěvanja na pomoć (1331). Primĕr Brescijanacah naslědovaše i više drugih gradovah; radje se pokoriše Ivanu, nego da bi bili tèrpěli svoje prijašnje gospodare. Sada se poplaše i Visconti i obitelj della Scala, da se i njim nedogodi, što se je drugim dogodilo, zato se dadu Visconti s Milanom, a obitelj della Scala s Veronom i ostalim svojim imanjem pod zaštitu českoga kralja. Tim načinom postadè Ivan gospodarom ili signorom nad cělom Lombardijom i susědnimi preděli današnje Modenske i Parmanske kneževine. Snujuć, kako bi u tih zemljah utemeljio naslědnu kneževinu za svoje potomke, postavi nad njimi kao naměstnika svoga najstarijega sina Karla.

To Ivanovo měšanje u talijanske poslove zavadi ga s carem Ljudevitom, jerbo je ovaj mislio, da mu Ivan tim smeta u nastojanju oko ponovljenja carskih pravah nad Italijom, koje je medjutim i bez toga bilo bezuspěšno. Car se združi proti njemu s ugarskim i poljskim kraljem, a osobito s austrijskim vojvodom Albertom, koji se je gledao zadobaviti Koruške; onom prilikom naime, kada je car Rudolf tu zemlju predao Menhartu Goričkomu, bì ustanovljeno, da ona po izumèrtju Menhartova roda pripade Habsburžkoj kući. Dočim je Ivan u Parizu boravio na dvoru svoga prijatelja, francuzkoga vladaoca, poraze Austrijanci češke velmože kod Mailberga (1332). Tu Ivanovu nezgodu upotrěbe umah i lombardezki vladaoci, te se svi skupa pobune proti njegovu sinu Karlu, i unište za kratko vrěme njegovo gospodovanje u Italiji (1333).

§. 51. Razširenje gospodstva Milana i Mlětakah (uz Mantovu) nad Lombardijom.

Tako padoše svi lombardezki gradovi pod vlast vladajućih obiteljih. Visconti dignu svoje gospodstvo nad cělom zapadnom Lombardijom i velikom stranom Piemonta; Ivan Galeazzo Visconti dobije kašnje vojvodskí naslov (1395). U srědnjoj Lombardiji sprave Gonzage pod svoju vlast više gradovah, i tako utemelje Mantovansku vojvodovinu. Iztočnu si polovicu prisvoji većom stranom obitelj della Scala. Nu njezinu moć oslabe umah po uništenju gospodstva kralja Ivana Mlětčići u savezu s Padovanskimi Carrarami, s Gonzagi i Visconti; osvoje naime Treviso, te ga pripoje k svojoj republici ujedno s velikim okružjem (1338). U kašnjem ratu s Visconti i Carrarami izgube Scale cělo svoje zemljište (1387), a Veronu i ostale njihove gradove dobije Ivan Galeazzo Visconti. Umah na to digne Ivan Galeazzo rat na Carrare (1388). Mlětčani stupe s njim u savez; Carrare budu svladani, a zemlju im poděle medju se Mlětčani i Visconti. Za rata, koji je za kratko vrěme buknuo medju timi prijašnjimi saveznici (1396), osvoji Franjo Carrara vladu nad Padovom, pa se zatim zarati s udovom Ivana Galeazza (1403) u naměri, da osvoji i ostale gradove, koje je prije imao. Vojvodkinja si neznade inače pomoći, nego ustupi te gradove Mlětčanom i sklopi s njimi savez. Tako dobiše Mlětčani Belluno, Bassano, Feltre, Veronu (1405), Vicencu, napokon i Padovu. Francesco Carrara pade u mlětačko sužanjstvo, gdě je ujedno sa svojimi sinovi zadavljen (1406), a tim načinom pade pod oštro gospodstvo mlětačke republike něgdašnja Veronezka i Furlanska krajiška župa, osim jako maloga zemljišta, koje je Aquilejski patriarha zadèržao u někoj česti Furlanske.

§. 52 Sjedinjenje Koruške s Austrijom.

Smèrt Henrika Koruškoga bèrzo po odpadnutju Lombardije od Ivana (1335) dade priliku novim razpram medju Českom i carem i Austrijom. Car htěde Tirol predobiti za sina si Ljudevita, koga je bio učinio Brandenburžkim krajiškim županom; pa da mu to lašnje za rukom podje, dopità Korušku Albertu Austrijskomu, koji ju je umah s vojskom i zauzeo. Nu u Tirolskoj zauzme vladu mladi Ivan, suprug Henrikove baštinice Margite. Kralj Ivan se sdruži proti Ljudevitu s Kazimirom, sinom Vladislava Lokietka, odrekav se njem za volju i naslova poljskoga kralja, i s Karlom Robertom ugarskim kraljem. Nu bèrzo se dade sklonuti na ugovor s Albertom Austrijskim, tako da se je odrekao svoga prava na Korušku, zadèržavši samo Tirolsku za svoga sina (1336).

§. 53. Razpra medju kraljem Ivanom i Ljudevitom Bavarskim.

Několiko godinah poslě toga dade se sama Margita Tirolska u dogovore s carem Ljudevitom, pa protěra iz zemlje muža si Ivana (1342), i uda se za careva sina Ljudevita Brandenburžkoga, koji je sada i zbilja Tirolsku osvojio. S toga nastane podpuno neprijateljstvo medju českim kraljem i carem. Ivan, koji je nedavno bio oslěpio, odputi se sa svojim sinom u Avignon, gdě je tada stolovao papa Kliment VI. Ljudevit navali na se cèrkveno prokletstvo, jerbo je opet bio obnovio razpre o pravnih odnošenjih izmedju carevah i rimskih papah. Papa i Česi sklope savez proti caru (1344); a Ljudevit naproti tomu dobije na svoju ruku poljskoga i ugarskoga kralja, Austriju i više drugih knezovah. Kralj Ivan sabere na bèrzu ruku vojsku proti Kazimiru, dopre s njom do Krakova, i prisili Kazimira na mir (1345). Uslěd papina nastojanja

sidje se pet němačkih izbornikah u Rensi na Rajni, pa proglase Ljudevita za sbačena, a za cara si izaberu Ivanova sina, Karla IV (1346). Odatle se porodi novi rat o carsko dostojanstvo. To isto vrěme biaše buknuo rat i medju Francuzkom i Englezkom o francuzko prěstolje. Kralj Ivan priskoči u pomoć svomu prijatalju, francuzkomu kralju Filipu VI., nu pade u bitci kod Crecy-a (1346). Druge godine na to umre i Ljudevit bavarski (1347), i tako postane Karlo, Ivanov sin i naslědnik u Českoj, bez mnogih zaprěkah i němačkim carem. Mladji brat, Ivan, dobije Moravsku krajišku župu na onaj isti način, kao što su ju něgda dèržale mladje linije Přemyslovićah; a najmladji, Većeslav, primi vladu u otčevini Luxemburgovacah, t. j. u Luxemburžkoj grofoviji.

54. Car Karlo IV.

Karlo biaše jedan izmedju najčestitijih vladaocah ne samo českih, nego u obće čeloga srědnjega věka. Češka postižè za njegova vladanja njegovim miroljubljem mnogo veću slavu i moć, nego mnogimi ratovi njegova otca Ivana. Mudrim nastojanjem oko toga, da u zemlji bude mir, i da se pravica pravično kroji, podižè Karlo tèrgovinu, obèrtnost i sve druge poslove, a tim i zemaljske dohodke. Utemeljenjem Pražkoga sveučilišta (1348), pèrvoga to sveučilišta u němačkih i slavenskih zemljah, pripravì put lěpšemu cvětanju znanostih kako u Českoj, tako i u svih susědnih zemljah. Isto tako biaše Karlo velikim podporom svih lěpih umětnostih. Ali zato on pomnožà i broj svojih krunskih zemaljah. U Slezkoj se dadoše pod njegovo vèrhovno gospodstvo i ostali knezovi, koji to nisu učinili već za njegova otca. Od krivoga krajiškoga župana Waldemara, koji no je govorio, da se ljudi varaju, ako misle, da je on umro, pa je zato i oteo vladu u Brandenburgu Ljudevitu, sinu cara Ljudevita —

od toga Waldemara dobi ugovorom i ostalu čest gornje i cělu dolnju Lužicu (1348). Nu kad se je Waldemarova varka odkrila, dobije Ljudevit svoju krajišku župu natrag (1350), ali ga sada Karlo skloni na ugovor (1363), u kojem je on Karla svojim baštinikom imenovao. I tako zauzme Karlo po Ljudevitovoj smèrti vladu u Brandenburgu (1373), i pripoji tu pokrajinu kao i Moravu, Slezku i Lužicu jednakim načinom k českoj kruni po ugovoru sa stališi svih tih zemaljah (1355), uslěd koga su sve skupa imale biti neodtudjiteljnimi čestmi jedne dèržave. I on nastojaše po Otakarovu priměru, da se češke i austrijske zemlje s vrěmenom u jednu dèržavu spoje, zato sklopi s Albertovim naslědnikom, austrijskim vojvodom Rudolfom IV., tako zvani naslědni ugovor, uslěd kojega je imala po izumèrtju jedne kuće, budi Habsburžke, ili Luxemburžke, druga kuća njezine zemlje naslěditi (1364).

§. 55. Kralj Ljudevit I. u Ugarskoj.

U Ugarskoj vladaše za Karla IV. Kralj Ljudevit I., sin Karla Roberta. I Ljudevit biaše uněšen lěpimi vlastitostmi. Slědeć priměr svoga otca dizaše Ljudevit gradski stališ darivajuć mu razne slobode, kao što je to vidio u susědnih zemljah, a tako isto podporavahu obadva po mogućnosti i znanosti i umětnosti. Još za živa otca uzè poljski kralj Kazimir Ljudevita za sina, i izposlovà, da je Ljudevitu obećano po njegovoj smèrti naslědstvo u Poljskoj (1338). Mladji brat Ljudevitov, Andrija imenom, dobije za ženu sestrićnu si Ivanu, unuku Napuljskoga kralja Roberta, s kojom je vladu imao nastupiti u Napulju. Za godinu danah po smèrti Karla Roberta (1342) umre i Robert Napuljski (1343). Andriju pako ubiju u oči dana, koji je bio opredělјen za krunjenje, Ivanini dvoranici, kojim se je htělo vladati u ime mlade kraljice (1345). Kada su Ljudevitu o tom glasovi došli, umah povede vojsku u Italiju, da osveti bratovu smèrt. Ivana utekne pred njim k papi Klimentu u Avignon; a

on zauzme vladu nad Napuljom, pa ulovi i dade ubiti najbližega Ivanina rodjaka, Karla Dračkoga, i postavi nad Napuljom svoje naměstnike (1350). Nu jedva što se je iz Napulja udaljio, pobune se proti njemu Napuljci, zato on povede vojsku po drugi put na Napulj (1351); nu napokon se uměša u tu razpru papa, koji je imao nad Napuljom pravo vèrhovnoga gospodstva, pa izrekne, da je Ivana nedužna glede smèrti svoga muža, te tako joj dopita vladu nad Napuljom, a Ljudevit se podloži njegovoj izreci.

Medjutim se biše pobunili Zadrani u Dalmaciji proti mlětačkoj vladi (1345), kao što su to već i prije više putah učinili, i pozovu Ljudevita u pomoć podlažuć se njegovoj vladi. Ljudevit dodje po njihovoj želji sam s velikom vojskom, nu Mlětčani odèrže pobědu i prisile ga na sklopljenje primirja, a Zadrani padu opet pod njihovu vlast (1346). Nu čim je primirje izteklo, ponovi Ljudevit rat (1355), prodre u Italiju, obsědne Treviso, al uzalud (1356); ujedno pošalje vojsku u Dalmaciju, koja je Zadar izdajom zadobila (1357), na što su se i ostali gradovi Ugrom predali. Sada sklope i Mlětčici s Ljudevitom mir, i prepuste mu dalmatinske gradove (1358). Kašnje pomagaše Ljudevit Genovezcem proti Mlětčanom u ratu, koji je medju timi republikami pukao iz tèrgovačke nenavisti, zbog tèrgovanja u iztočnih zemljah. Nakon više težkih udaracah na kopnu i moru nadjačaju ipak Mlětčani i Ugre i Genovezce, poběde Genovezce, obkolivši ih u Chioggi (1380), i prisile svoje protivnike na mir (1381).

Po smèrti poljskoga kralja Kazimira I. (1370) okrunjen bì Ljudevit bez zapréke poljskom krunom. K poljskoj kraljevini spadaše tada već i ruska Galicija. U toj zemlji biaše odmah po odlazku Tatarah na iztok knez Danilo Romanovič svoju vlast obnovio i umnožao, primivši kašnje i kraljevski naslov. Sin mu Lav Danielovič (1266—1287), razširitelj grada Lavova, biaše u svakom

obziru vrědan svoga otca. Nu poslě tih čestitih vladaocah dodjoše na prěstol nevaljalice, za kojih su se o vèrhovno gospodstvo nad Galicijom otimali sad poljski kraljevi, sad litvanski veliki knezovi, koji no su baš to vrěme svoju vlast širili nad svimi zapadnimi čestmi Ruske. Po izumèrtju kraljevske obitelji osvoji Galiciju poljski kralj Kazimir (1340), i pripoji ju k Poljskoj. A kada je Ljudevit ugarski na poljsko prěstolje stupio, predade Galiciju najprije rodjaku si, Opolskomu vojvodi Vladislavu, nu taj se kašnje sam odrekne te zemlje, i tako primi Ljudevit Galiciju pod svoju vladu, predavši ju svojim ugarskim činovnikom i naměstivši po varoših i gradovih ugarske posade.

§. 56. Razširenje i děljenje Habsburžkih zemaljah za Alberta Mudroga i njegovih sinovah.

Nad zemljami Habsburžke kuće vladaše za Karla IV. još 12 godinah Albert Mudri, a po njem (1358) najstariji mu sin Rudolf IV. Naslědujuć Karlov primèr u podupiranju znanostih i umětnostih, utemelji Rudolf Bečko sveučilište, i počè graditi u Beču slavnu cèrkvu sv. Stěpana, te zato dobì ime Utemeljitelja. K ostalim svojim zemljam dobi takodjer Tirolsku po smèrti Menharta, jedinoga sina Margite Tirolske, koji je još za života svoje matere preminuo (1363). Po Rudolfovoj smèrti (1356) preduzimahu njegova bratja Albert III. i Leopold III. několiko putah diobu austrijskih zemaljah, dok se nisu napokon tako podělili (1379), da je Albert dobio dolnju i gornju Austriju, a Leopold sve ostalo, indi Štajersku, Korušku, Krajnsku, Tirolsku i izvanjske zemlje.

Leopold III. dobì pod svoju vlast važni tèrgovački grad Tèrst; taj se grad biaše odtèrgao od Mlětčanah, nemogavši više podnašati njihovo težko gospodstvo, pa na to stupì najprije pod zaštitu Voglejskoga patriarhe, a zatim pod vladu austrijske kuće (1382). Četiri godine na to pade

Leopold u bitci sa Švajcari kod Sempacha (1386). Njegova četiri sina poděle medju se otčevinu, a kada su umèrla dva starija, naime Vilelm i Leopold IV., onda se dva mladja, Fridrik IV. i Ernest poděle na pole (1411). Fridrik IV. dobije Tirol i izvanjske zemlje sa stolicom u Insbruku, Ernest pako Štajersku, Koruško i Krajnsku sa stolicom u Gradcu. — U Austriji naslědovaše po smèrti Alberta III. Albert IV. (1395), a po njem sin mu Albert V. (1404).

§. 57. Češki kralj Većeslav IV. i njegov brat Sigismund kralj ugarski.

Car Karlo IV. umre po 32 godišnjem vladanju (1378). Njegov najstariji sin, Većeslav IV., biaše već za živa otca izabran za rimskoga cara, a sada nastupì otčevu vladu. Dva mladja sina, Sigmund i Ivan, dobiju kao dělne kneževine Brandenburg i čest Lužice. Moravom upravljahu Jošt i Prokop, sinovi Karlova brata Ivana.

Sa Sigmundom bì zaručena Marija, kći Ljudevita ugarskoga, s kojom se je Sigmund imao popeti na ugarsko i poljsko prěstolje. Nu po Ljudevitovoj se smèrti (1382) izjave poljski velmože proti Mariji, i pozovu na prěstolje mladju joj sestru Jedvigu, koja se je udala za litvanskoga kneza Vladislava Jagela. Vladislav i Jedviga zauzmu bez zapréke ne samo vladu u Poljskoj, nego spoje s njom i Galiciju, izagnavši odatle na silu ugarske naměstnike i posade (1387).

Medjutim se zametnu u Ugarskoj, još prije nego je Marija sa Sigmundom věnčana, velike razpre medju velmožami, jerbo su mnogi hotěli doći na kormilo vlade, kojim je zbog malolětnosti kraljice Marije upravljala mati joj Elizabeta. Ona strana, koju je dvor manje pazio, pozove na prěstolje iz osvete napuljskoga kralja Karla. Karlo preplovi sa svojom vojskom u Dalmaciju, dodje u Zagreb

(1385), i još prije nego je Sigmund, tada već věnčan s Marijom, sa svojom u Českoj biranom vojskom mogao priteći, unidje slavodobitno i u Budim, i dade se u Biogradu kraljem okruniti. Nu u zao čas po se dodje u Ugarsku, jerbo ga je tu kraljica Elizabeta sa svojim pèrvim ljubimcem, palatinom Garom, licuměrno zavarala, i napokon izdajnički ubiti dala (1386). Talijanska vojska, koju je sa sobom bio doveo, morade iz zemlje poběći. Nu u bèrzo na to padu obe kraljice, palatin Gara i više drugih ljubimacah, u ruke onim velmožam, koji su s Karlom dèržali, i kojim je na čelu bila jaka obitelj Horvatah. Gari odsěku glavu pred očima kraljicah, a Elizabetu i Mariju zatvore u Novom gradu u Hèrvatskoj. Sada prispije Sigmund s vojskom u Ugarsku, dade se u Stolnom Biogradu okruniti, i pohiti kraljicam u pomoć. Novi grad bude obkoljen; nu gradski zapovědnik, Ivan Horvat, dade kraljicu Elizabetu zadušiti i sa zida baciti (1387). Marija izběgne težkom mukom takovu udesu. Na to se Sigmund kèrvavo osveti Horvatom, i primi vladu u Ugarskoj.

Već za kralja Ljudevita dobì Ugarska na južnoj svojoj medji pogibeljna neprijatelja, Turke naime, najsilniji muhamedanski narod toga vrěmena, koji je svoje gospodstvo iz Azije u Europu prenašao i razprostranjivao. Najveća čest zemaljah něgdašnje iztočno-rimske dèržave pade u njihove šake. Susědi ugarske dèržave, vlaški, moldavski i bosanski knezovi dadu se pod zaštitu kralja Ljudevita, a on sklopi s gèrčkim carem savez proti Turkom (1369). Jedva što je Sigmund na přestolje zasio, pobiju Turci Sèrbe na Kosovu polju (1389). Sada se stane Sigmund na papin poziv pripravljati na križarsku vojnu na Turke. Iz različnih zemaljah, osobito iz Francuzke skupi se množtvo vitezovah pod njegovimi zastavami. Kod Nikopolja na Dunavu u Vlaškoj zametne se strašna bitka, u kojoj je 60,000 Turakah palo, nu napokon

budu ipak kèrštjani hametom potučeni (1396). Kralj Sigmund poběgne na ladji po Dunavu i tako si težkom mukom život spasi, nu kući se vrati prěko Dalmacije istom po dugotrajnom putovanju po cèrnom, srědozemnom i jadranskom móru.

Medjutim se nadje u Ugarskoj njemu protivnih velmožah, koji su po narodu glasali, da je on u boju pao; novi nemiri biše poslědicom takovih glasovah. Vrativ se u Ugarsku (1397), pokara Sigmund strogo sve te buntovnike. Nu poslě několiko godinah pobune se nezadovoljnici na novo, uhvate i zatvore Sigmunda (1401), a na prěstolje pozovu Karlova sina, Napuljskoga kralja Ladislava. Ladislav preplovi u Dalmaciju (1403); a Sigmund se medjutim oslobodi zatvora i svlada svoje protivnike. Nu Ladislav prodade Mlětčanom Zadar, prije nego je iz zemlje otišao, i s toga nastane novi višegodišnji rat medju Ugri i Mlětčani. Istom g. 1413 učine obě strane primirje usljed kojega su Mlětčani u svojih rukuh zaderžali Zadar i više drugih gradovah.

I Češka biaše to doba isto tako kao i Ugarska domaćimi bunami uznemirivana. Kralj Većeslav IV. nebiaše čověk tako visoka duha, kao što mu je otac bio; zato se svidì plemstvu, da njegovu slabost upotrěbi na oslabljenje kraljevske moći, u čem su mu i bratja i stričevići Većeslavovi dragovoljno na ruku išli. Velmože predlože kralju něka zahtěvanja, nu on ih nehtěde dopustiti, te zato bude uhvatjen (1394), a na čelo vlade bude postavljen moravski krajiški župan Jošt. Većeslava oslobodi iz zatvora mladji mu brat Ivan Zgoreletčki; nu velmože neodstupe od svojih zahtěvanjah, nego dignu novo komešanje. To nemirno stanje u Češkoj upotrěbe Većeslavovi protivnici medju němačkimi izbornici, te ga proglase nevrědnim carskoga dostojanstva, pa si izaberu za kralja Ruperta palatinskoga (1400), koji je umah u savez stupio s nemirnimi češkimi velmožami. U takovoj stisci pozove Ve-

ćeslav brata si Sigmunda na pomoć (1402). Sigmund izravna někako domaće razpre, nu bèrzo na to uhvati sam po drugi put Većeslava i prisvoji si vladu (1402).

§. 58. Ivan Hus. Cèrkveni sabor u Kostnici.

Jedva se je Većeslav oslobodio i iz toga drugoga zatvora, i već bì Sigmundova vlada zbog njegove lakomosti i strogosti svim stališem dosadila (1403). Medjutim se pripravljaše još veća bura iz věrozakonskih uzrokah, koja nije samo Českom uzdèrmala, nego i svimi susědnimi narodi.

Već dulje vrěmena, a osobito od stražnjih godinah cara Karla IV. ozivaše se u Českoj i u drugih kèrštjanskih zemljah mnogo glasovah proti neredu, koji se je tada širio medju svetjenstvom, a osobito u papinskom dvoru. Ti glasovi postadoše još ozbiljniji, kada je upravo poslědnju godinu Karlove vlade izbor pape tako izpao, da su nesložni kardinali izabrali dva pape, koji su se sada stali na veliku smutnju kèrštjanah medju sobom boriti o vèrhovno upravljanje cèrkve. U Českoj revnovahu pobožni cèrkveni govornici javno za potrěbito poboljšanje u cèrkvi, i to nastojahu pripraviti tim, što su napominjali razne duhovne i světovne stališe, da svoj život poboljšaju. Drugi dělovahu u to isto ime svojimi pismi, koja su pisali světu na pouku; nu ni jedni ni drugi nemogoše mnogo opraviti. U Englezkoj se pojavì to isto vrěme Wiklef, takodjer kao revnitelj za poboljšanje u cèrkvi, nu ujedno kao razširitelj krivověrne nauke, učeć ljude, da je cèrkveni nauk izopačen čověčanskimi izumi. Njegove knjige nadjoše i u Českoj više štovateljah, i tako dadoše povod, da je hvale vrědno revnovanje za poboljšanje cèrkve uzelo pogibeljni pravac. Na čelo štovateljah Wiklefovih knjigah postavi se Ivan Hus, meštar na Pražkom sveučilištu, i jedan izmedju pèrvih govornikah, koji su proti cèrkvenim neredom propovědali. Njegova razpra s Praž-

kim arcibiskupom, koji je zabranio razširivanje krivovèrnih Wiklefovih naukah dade povod, da se je narod proti svetjenikom ogorčio. Hus ostane ipak neposlušnim, i tako navali na se prokletstvo najprije od arcibiskupa (1410), a zatim i od pape (1411); nu nemareć ni zato i imajuć zaštitu na samu dvoru kralja Većeslava razširivaše kako u Pragu, tako i po drugih městih u zemlji svoju nauku, koja se je protivila obćoj cèrkvenoj nauci.

Po nastojanju raznih světovnih vladaocah sakupi se u Pisi obći cèrkveni sabor (1409), da uvede jedinstvo u vèrhovnoj vladi cèrkve, i da ustanovi potrěbita poboljšanja u cèrkvi. Taj sabor sbaci prijašnja dva pape i izabere novoga; nu sbačeni pape nehtědoše se podvèrći izreci sabora i tako ostanu sada tri pape. Od Pisanskoga sabora izabranomu papi protiviše se i protucar Rupert palatinski, i prěčiše tim navratjenje jedinstva. Po njegovoj se smèrti razděle izbornici, koji su njega bili izabrali, na dvě strane; pa jedni izaberu Većeslavova stričevića Jošta, a drugi brata mu Sigmunda (1410). Jošt umre bèrzo poslě toga (1411), a Sigmund se pomiri s Većeslavom, i oni se tako pogode o najvišem dostojanstvu u dèržavi, da Većeslav bude carem, a Sigmund rimskim kraljem. Budući da su medjutim izumèrli ostali članovi Luxemburžke obitelji, zato dobije Većeslav cělu otčevu dèržavu u svoje ruke, osim jedine Brandenburžke krajiške župe, koja je Sigmundu patrila. Proti naredbi svoga otca Karla založi Sigmund tu zemlju (1411), pa ju poslě sasvim ustupi Normberžkomu dvorskomu županu Fridriku; i tako izgubi češka kruna jednu zemlju, koja je kašnje postala temeljem pruske dèržave.

Sigmund se staraše kao rimski kralj o to, da se sazove novi cèrkveni sabor, nu želja mu se izpuni istom poslě raznih zaprěkah, i sabor se skupi u Kostnici (1414). K tomu saboru bude pozvan i Hus, da opravda svoju nauku. I ovaj sabor imaše onu istu zadaću, koju je

imao Pisanski sabor, da naime povrati jedinstvo u glavi cèrkve, i da izvede na svih udih cèrkve potrèbita poboljšanja. Nu udèlotvorenju te zadaće opiraše se sam papa Ivan XXIII., koj je taj sabor sazvao. Vidivši, da sabor misli i njega sbaciti, kao i druga dva pape, uteče potajno iz Kostnice pomoćju Tirolskoga vojvode Fridrika IV. Nu sabor baci na obojicu prokletstvo; papa bude gonjen i ulovljen; a na Fridrika okrene Sigmund cèlu svoju carsku moć, liši ga naime svih zemaljah i svakoga dostojanstva, te pozove sve obližnje dèržavne članove, da na njega udare. Na taj poziv ustanu najbèrže Švajcari, pa stanu u svojem susědstvu predobivati i rušiti Fridrikove gradove, medju kojimi su razorili i Habsburg, rodnu stolicu austrijske obitelji. Skoro sve Habsburžke zemlje u Švajcarskoj padu u šake švajcarskoga saveza, i zato se morade Fridrik Sigmundu pokoriti, da sačuva barem Tirol i ostale izvanjske zemlje. Medjutim prispije Hus na poziv cara Sigmunda u Kostnicu; sabor ga dade u uzu zatvoriti; njegov i Wiklefov nauk bude odsudjen kao kriv, pa kada ga se nije hotio odreći, onda ga spale za živa kao krivovèrca, po sirovih zakonih toga vèka (1415).

§. 59. Husitski rat.

Kada je o tom glas u Česku došao, sve se stane buniti; prosti narod počme nasilje činiti svetjenstvu, koje je mèrzio; Husovi privèrženici medju plemstvom odreknu papi i saboru poslušnost; a njegovi naslědnici medju svetjenici stanu jedni manje, drugi više, uz revnovanje za poboljšanje cèrkve prevratjati i zabacivati dosadanje nauke i obrede cèrkvene. Uslěd toga nastane medju njimi samimi velika različnost u nauci. Dvě glavne strane, koje su odatle postale, dobiše ime Pražanah i Taboritah. Oni se razlikovahu od katoličke cèrkve tim, što su pričest primali pod obojom spodobom, i što su se dèržali tako zvanih Pražkih artikulah, koje su u někom smislu dopuštjale srav-

nanje s cèrkvom; Taborite pako zabacivahu više bitnih članakah věre, sva svetotajstva osim kèrštjenja i oltarske svetosti, i druge važne cèrkvene obrede, pri tom krivo ućeć, da ništa netreba věrovati, nego samo što je u svetom pismu.

Proti tim naukam izidju oštre zapovědi od Kostničkoga sabora, a po njegovu razpuštjenju od pape Martina V., koji je na tom saboru izabran. Kralj Većeslav se odvaži po duljem kolebanju, da će tim zapovědim pribaviti valjanost. Nu tu se pobuni narod i proti njemu. U Pragu budu němački věćnici s prozorah věćnice pobacani. Većeslava udari kap, kada je to čuo, i uslěd toga umre (1419). Velmože i vodje prostoga naroda, medju kojimi je u bèrzo svojom bojnom umětnostju najslavnijim postao Ivan Žižka iz Trocnova, ustručavahu se Većeslavova brata Sigmunda za kralja primiti, dok im nebi dopustio, da slobodno zadèrže svoje cèrkvene novote. Zato digne Sigmund rat na Čehe, a ujedno stane i papa pozivati susědne narode, da se u križare kupe, za da se iztrěbi krivověrstvo.

Taj rat (Husitski rat nazvan) trajaše 15 godinah sa strašnim haranjem kako u Českoj, tako i u svih obližnjih zemljah. Pèrvu križarsku vojsku, s kojom je Sigmund tija do Praga prodro, potuče Žižka na gori, koja je po njem Žižkovom nazvana (1420), a drugu, sastavljenu iz Moravacah i Ugrah, potuče još te iste godine kod Praga pod Višegradom. Po tih bitkah zavlada husitska strana skoro cělom zemljom, a ujedno protěra iz gradovah němačke stanovnike, koji su sa Sigmundom dèržali. Druge godine na to prodru križari samo prěko granice do Žatca (1421), nu vrate se opet bez da su išto opravili; a Sigmund udari iz Morave ka Kutnoj Gori, ali ga Žižka hametom potuče kod Němačkoga Broda (1422). Od tolikih udaracah iznemognu izvanjski neprijatelji Češke, i tako ostanu něko vrěme u miru, ali zato bukne sada još strašnija borba

u samoj zemlji medju Pražkom i Taborskom stranom. Po Žižkinoj smèrti (1424) stupi na čelo Taborske strane ne manje věšt vodja, Prokop Goli ili Veliki. Pod njegovom upravom poraze Husite po konačnom smirenju medju sobom nove němačke vojske kod Uštja (1426), kod Tachova (1427), napokon kod Domažlicah (1431); kod Tachova i Domažlicah svlada neprijatelje više strah od Husitah, nego li pravo vojevanje. Medjutim navaljivahu Husite na sve susědne zemlje, na Moravu, Ugarsku, Austriju, Slezku, Mišanj, Brandenburg, Duringiju i Bavarsku, i harahu nemilice kudgod su prolazili, da se tako osvete svojim neprijateljem za opustošenje Češke.

Za da se tim prikorom jedared konac učini, sazvan bude po Sigmundovu nastojanju cèrkveni sabor u Basileju (1431), koji je počeo s Česi o miru ugovarati. Nakon duljega ugovaranja medju Česi i saborom po poslanicih izravna se sabor medjutim s Pražkom stranom, tako da je privolio na primanje svete pričesti pod obojom spodobom i na Pražke artikule; a budući da se je Taborska strana ustručavala k tomu ugovoru pristupiti, zato udare na nju i Pražani i katolici, te ju poraze u bitci kod Lipanah (1434). U toj bitci ostane Prokop Goli i više drugih ponajglavnijih vodjah. Sabor izdade Čehom tako zvana kompaktata t. j. privoljenje na primanje pričesti pod obojom spodobom, o čem je zatim učinjen obširniji ugovor medju stališi i carem Sigmundom (1436). Uslěd toga bude Sigmund pod staru glavu od Čehah za kralja primljen.

§. 60. Kralj Albert II.

Sigmundovim zasědnutjem na česko prěstolje, dodju sve zemlje češke i ugarske krune pod jednoga vladaoca. Sigmund umre bèrzo na to (1437), a po njegovoj smèrti pripade najveće pravo naslědstva austrijskomu vojvodi

Albertu V., suprugu jedine Sigmundove kćeri Elizabete. Ugri ga primu bez zapréke za kralja (1438), i němački mu knezovi dadu jednoglasno carsko dostojanstvo (kao takov zove se Albert II.), nu u Českoj mu se suprotstavi něka čest podobojevacah, koja je silom htěla, da odèrži pravo kralja si izabirati, i ta strana pozove na přestolje Kazimira, brata poljskoga kralja Vladislava. Nu većina stališah okruni ipak Alberta u Pragu (1438), i on stane iz svih silah raditi, da svlada svoje protivnike, i da poljskoga kralja sklone na mirni ugovor, nu sav mu trud ostane bez uspěha. A na to još zagrozi pogibelj od Turakah, i tako morade iz Češke otići, da Ugarsku obrani.

Još prije nego su husitski ratovi začeli, stanu Turci za sultana Amurata II. lupežki navaljivati na Sedmigradsku i Banat, tako da im je Sigmund težkom mukom odoljivao. G. 1421 sklopi Sigmund s Amuratom primirje na pet godinah. Turci nastojahu, da konačno osvoje Vlašku, Sèrbiju i Bosnu. Knezovi tih zemaljah, da se oslobode od propasti, dadu se pod Sigmundovu zaštitu (1426). Biograd i drugi jači gradovi po Sèrbiji i Bosni dobiju za dalnju obranu ugarske posade (1427), ali zato i postanu od to doba predmetom neprestanih turskih navalah. Vlaški knez Vlad morade se već g. 1432 Amuratu pokoriti, i od toga časa navaljivaše ujedno s Turci na Sedmigradsku. Tu smetnju, u kojoj se je sada Ugarska nalazila, upotrěbe Mlětčići k razširenju svoga gospodstva u Dalmaciji, te potuku Sigmundovu vojsku u Furlanskoj g. 1432. Po Sigmundovoj smèrti udari Amurat većom silom nego igda prije na Sedmigradsku (1438), odvede do 70,000 ljudih u sužanjstvo, osvoji Smederevo u Sèrbiji, i već se stane pripravljati, kako će osvojiti i bosanske gradove. Albert pohiti proti njemu s ugarskimi velmožami, nu tih se digne na vojnu jako malo, pa i oni, što su se digli, izjave, da neće dalje poći od svojih medjah, i tako se morade kralj vratiti bez da je išto učinio. Na putu iz Budima u Beč

umre još te iste godine od kužne bolesti, koja se je bila pojavila u njegovoj vojsci (1439).

§. 61. Bune u Ugarskoj, Českoj i Austriji po smèrti Alberta II.

Po kralju Albertu ostade jedini sin Ladislav, koji se je rodio istom několiko měsecih po otčevoj smèrti. Od ostalih dviuh linijah austrijske kuće vladahu u Štajerskoj, Koruškoj i Krajnskoj Ernestovi sinovi, Fridrik V. i Albert VI. (od g. 1424); a u Tirolskoj i u izvanjskih zemljah vladaše po smèrti Fridrika IV., (1439) sin mu Sigmund, pod tutorstvom Fridrika štajerskoga. Fridrik štajerski izabran bì po Albertovoj smèrti od němačkih izbornikah za cara (kao car Fridrik IV.)

Uz te i buduće česte proměne vladaocah prisvajahu si velmože u Ugarskoj i Českoj sve više i više pravo, kralja si izabirati bez obzira na živuće članove kraljevske obitelji. Česki stališi pristupe umah po Albertovoj smèrti k izboru, i ponude krunu bavarskomu vojvodi Albertu (1440), nu Albert ju neprimi, a oni priznadu sada Ladislava za kralja, ali ujedno pozovu njegovu mater Elizabetu, da s njim skupa u Česku dodje. U Ugarskoj se razděli plemstvo na dvě strane; jedni izaberu mladoga Ladislava, a drugi poljskoga kralja Vladislava (1440). Vladislav dodje bez oklevanja u Budim, i dade se okruniti. Tako se nadje Elizabeta prisiljenom, da iz Ugarske otide, pa na to si dade sina pod zaštitu Fridrika IV., koji je i u Austriji u imenu mladoga Ladislava vladu preuzeo. Fridrikovim novcem bude za kratko vrěme sakupljena silna vojska, sastojeća iz věštih u ratu Čehah, pod zapovědju viteza Ivana Jiskre iz Brandisa, koja je u pomoć pritekla Ladislavovim privèrženikom, predobivši u bèrzo cělu Slovensku i ostalu gornju Ugarsku (1441). Ujedno se digne i u Hèrvatskoj jaka strana za Ladislava.

Za tih novih bunah u ugarskoj kraljevini udare Turci iz nova na Sedmigradsku (1442). Nu tom ih prilikom potuče hametom junački vodja Sibinjanin ili Hunjad Janko, plemić roda bugarskoga. Strašna pogibelj, koja je svemu kèrštjanstvu od Turčina prětila, gane papu, da je i druge narode podbadao, a osobito Francuze i Němce, da na njega po križarski udare. U tu svèrhu sklopi papin poslanik, Julijan Cesarini, primirje medju Jiskrom i Vladislavovom stranom (1443), da Vladislav tim sigurnije stupi križarom na čelo. Nakon nèkoliko srětnih bojevah, u kojih je Hunjad Turke uzbijao, prodje Vladislav cělom Vlaškom i Bugarskom tija do Varne blizu obalah cèrnoga mora. Tu udari nanj Amurat s cělom svojom vojskom; strašna se bitka zametne, u njoj pade kralj Vladislav, a uz njega skoro cěla kèrštjanska vojska osim malih ostanakah. I sam Hunjad jedva spasi život bègom (1444).

Tim se porazom svèršiše razpre medju stranami u Ugarskoj. Stališi obiuh stranah skupe se na saboru, i izaberu jednoglasno mladoga Ladislava za kralja. Sada nastojahu i oni i češki stališi iz svih silah, da Ladislava oslobode od Fridrikova tutorstva, jerbo Fridriku nisu věrovali. Kada im Fridrik nije hotio volje izpuniti, onda Ugri izaberu Hunjada za punomoćnoga upravitelja zemlje do Ladislavove punolětnosti (1446).

Još veće bune prouzroči kraljeva nepribitnost u češkoj kraljevini. Strana podobojevacah, ka kojoj je većina naroda spadala, děliše se od sklopljenja kompaktatah na dvě strane. Jedni smatrahu kompaktata samo kao privrěmeni ugovor, i zato nastojahu, akoprem uzalud, da im Basilejski sabor poveća poděljene věrozakonske slobode; a drugi biahu zadovoljni s kompaktati, kao što su bila. Te razpre medju cèrkvenimi stranami, a uz to još razpre medju višimi stališi i gradskim stališem prepréčivahu, da stališi nikako nisu mogli zaključiti, kako da se zemlja

upravlja, dok bi Ladislav postao punolětnim. Po razpuštjenju Basilejskoga sabora bude uprošen papa Nikola V., da potvèrdi kompaktata, nu on nehtěde toga nikako učiniti (1447). Na to se razjari ona strana, koja je želěla razširenje kompaktatah, i udari na svoje protivnike pod predvodničtvom velmože Jure Poděbradskoga. Jure predobije Prag (1448), svlada několiko-godišnjim vojevanjem katolike i uměrenije podobojevce, kojih je sve manje postajalo, i tako postigne napokon, da su ga izabrali za upravitalja zemlje (1452).

U bèrzo na to pobune se austrijski stališi proti Fridriku, zahtěvajuć od njega, da se ostavi tutorstva nad Ladislavom, i da njemu predade zemaljsku vladu s njihovim udioničtvovanjem. Fridrik, od njih obkoljen u Novom Městu kod Beča (1452), privoli napokon na njihovo zahtěvanje. Od to doba vladaše u Austriji u imenu mladoga kralja Celjski grof Ulrik, kojega je sestra Barbara bila drugom suprugom cara Sigmunda. Sada otide Ladislav u Ugarsku (1453) i u Česku (1454), gdě su ga slavno za kralja primili.

§. 62. Kraljevanje Ladislavovo.

U pèrvoj godini Ladislavove vlade (1453) osvoje Turci za sultana Muhameda II. Carigrad, i tako unište sasvim iztočno-rimsku dèržavu. S toga obuzme strah sve kèrštjanske narode, i revni ljudi stanu po raznih zemljah kèrštjane u križare zvati, nu medju svimi se odlikovaše svojom revnostju uzhitjeni fratar Ivan Kapistran. Dočim su ugarski plemići sve više padali u razpuštenost, i dočim su malo pazili na glas kraljev, koji im je zapovědao, da se na Turke dižu sa svojim ustankom, medjutim su se kupile križarske čete iz Němačke, Češke i iz drugih zemaljah pod zastavami čestitoga Hunjada, da granice obrane od Turakah. Godine 1456 udari Muhamed II. na Biograd, da si otvori put u Ugarsku. Nu Hunjad uzbijaše sve njegove

najdivljije navale; 24,000 Turakah padu pod Biogradskimi zidinami, i sultan se napokon okani toga posla. Nu za nekoliko danah po odlazku Turakah umre i Hunjad i Kapistran od kuge, što se je u vojsci pojavila.

Hunjad ostavi dva sina, Ladislava i Matiju. Gadna mèržnja, koju je Ulrik Celjski, pèrvi savětnik mladoga kralja, proti njemu gojio, predje sada i na ova dva mlada Hunjadovca. Na pèrvom svom sastanku po izbavljenju Biograda posvade se Ladislav Hunjad i grof Ulrik, i u toj razpri ubiju Hunjadovi ljudi Ulrika. Kralj Ladislav, sakrivaše iz pèrva svoj gnjev nad tim činom, nu kašnje dade Ladislava smaknuti (1457), a brata mu Matiju uhvati i odvede sa sobom kao sužnja u Česku, kada je onamo iz Ugarske polazio. Umah po njegovu odlazku stanu se buniti mnogobrojni prijatelji Hunjadovacah po cěloj Ugarskoj. Medjutim biaše Ladislav u razpri sa stricem si, carem Fridrikom, i to zbog Celjske grofovije, koja je po Ulrikovoj smèrti na austrijsku kuću spala. Nu on se nedočekà konca ni jedne ni druge razpre, umèrvši bèrzo po došastju u Prag, u 17. godini svoga věka (1457).

§. 63. Kralj Jure Poděbradski.

Kada su u Ugarsku prispěli glasovi o Ladislavovoj smèrti, umah pristupe Ugri k izboru novoga kralja, i slože se s malim odporom u Matiji Korvinu, mladjemu sinu Sibinjanin Janka. Jure Poděbradski pusti Matiju bez odpora iz zatvora, a Ugri ga okrune za kralja (1458). Tako si isto izaberu i Česi za kralja s velikim jednoglasjem prijašnjega upravitelja zemlje, Jurja Poděbradskoga. Ova dva nova kralja odlikovahu se osobitimi vlastitostmi; obadva nastojahu iz svih silah, da uvedu red u svojih zemljah, a osobito, da dignu kraljevsku moć, koja je i u Českoj i u Ugarskoj duboko bila pala, u Českoj zbog Husitskih bunah, u Ugarskoj zbog stare neposlušnosti plem-

stva. Matija braniše srětno medje svoje kraljevine od Turakah, pa osvoji još i Jajce i više drugih čvèrstih městah u Bosni, koja su bila Turkom u šake pala (1463). Zbog nehajstva ugarskih plemićah dèržaše si platjenu vojsku, u kojoj je bilo najviše Čehah iz Žižkine dobe.

U Austriji nastane po Ladislavovoj smèrti razpra o naslědničtvo medju carem Fridrikom i bratom mu Albertom, i njihovim stricem Sigmundom tirolskim. Te se prilike prime austrijski stališi, da po priměru ugarskih i českih stališah oslabe moć svoga vladaoca. U tu svèrhu ustanove sami upravitelje zemlje, dok se razpra neizravna, što se je napokon i dogodilo, tako da je Fridrik dobio Dolnju, a Albert Gornju Austriju, Sigmund pako novčanu nagradu (1458). Nu već g. 1462 pobune se na novo austrijski stališi proti Fridriku, i obkole ga na Bečkom gradu, pri čem im je pomagao sam Fridrikov brat; nu Fridriku dodje sada na pomoć Jure Poděbradski i izravna neprijateljske strane. Druge godine na to umre Albert (1463) i tako dobije Fridrik u svoje ruke cělu Austriju sa Štajerskom, Koruškom i Krajnskom.

U Českoj nastanu opet nove bune, jerbo cèrkvene stvari još nisu bile uredjene. Zahman nastojaše kralj Juré, da papu skloni, da potvèrdi kompaktata i da u Českoj postavi arcibiskupa izmedju svetjenstva podobojevacah (Ivana Rokycanu). Papa Pijo II. proglasi, da kompaktata neimaju nikakove valjanosti (1463), pa kada Jure nije hotio ukinuti primanja pričesti pod obojom spodobom, onda pade u prokletstvo. Iz toga se uzroka pobuni proti njemu nèkoliko katoličkih gradovah u Slezkoj i Moravi, a uz nje pristanu većom stranom i katolički velmože u Českoj, sklopivši medju sobom bojni savez (1465). Njim u pomoć dade Pijov naslědnik, Pavao II., u susědnih zemljah križare kupiti, da se krivovèrstvo u Českoj izkoreni; pa kada je opazio, da kralj Jure slavodobitno osvaja gradove i tvèrdje svojih protivnikah (1467), onda ga proglasi nevrědnim

kraljevskoga dostojanstva, a česku krunu ponudi Matiji Korvinu kao nagradu za pomoć proti Jurju.

Već prije toga pomagaše car Fridrik českim velmožam proti kralju; zato udari Jurjin sin Viktorin na Austriju. Nu Fridriku priskoči u pomoć kralj Matija; pa odatle provali u Moravu (1468); i dočim je Jure križare na bavarskoj medji uzbijao, medjutim predobije Matija Olomuc i Bèrno i prodre u Česku (1469). Od Jurja kod Vilemova obkoljen, učini primirje, nu tako ga odèrži, da se je dao u Olomucu za českoga kralja okruniti, i da je poslè toga i Vratislavu u Slezkoj zauzeo. Nu bèrzo morade uzmicati iz Slezke i Morave pred većom Jurjinom vojničkom silom, ali ipak ostanu u većoj strani tvèrdih gradovah obiuh zemaljah njegove posade (1470).

§. 64. Matija Korvin.

U tečaju dalnjega vojevanja umre kralj Jure (1471). Akoprem je sam tri živa sina imao, zato ipak nepreporuči nijednoga izmedju njih stališem za svoga naslèdnika, već im preporuči Vladislava, sina poljskoga kralja Kazimira. Stališi i učine tako po njegovoj smèrti. Kralj Matija neprestade ni za Vladislava iz svih silah raditi, da se českoga prèstolja zadobavi. Zato učini dvè divlje navale na Česku (1471, 1472), nu g. 1473 sklopi primirje, jerbo su Turci bili udarili preko ugarske medje. Ali čim je na toj strani pogibelj prestala, prekèrši Matija opet primirje i obnovi rat (1474). Sada dodje Kazimir sa 60,000 ljudih sinu si u pomoć i obkoli Matiju u ogradjenu taboru kod Vratislave. Obè strane pretèrpe jednaku škodu i opet dodje do primirja (1475). Za toga se primirja obrati Matija na Turke, i predobije grad Šabac (1475), što su ga Turci proti ugarskoj granici iz nova bili sazidali; a tako isto potuče Turke kod Kenjérmezö-a vojvoda Stèpan Bator, kada su na novo na Sedmigradsku navalili

(1477). Medjutim dobije češki kralj Vladislav cara Fridrika na svoju ruku, tako da ga je za kralja priznao (1477). Zato udari Matija umah na Austriju, i obkoli Beč, nu zahman; Fridrik poběgne pred njim u Linac (1477). Napokon se morade ipak Matija sklonuti na mir s Česi i s carem, i taj bude sklopljen u Olomucu (1478). Tim se mirom Matija okani Češke, nu zadèrži Moravu, Slezku i Lužicu za vrěme svoga života, tako da te zemlje istom po njegovoj smèrti opet pripadu češkoj kruni.

Nu ni taj mir neutiši staroga neprijateljstva, koje je medju Matijom i Fridrikom tako dugo trajalo. Opet dodje do rata. Matija provali u Austriju, osvoji Beč (1485) i još čvèrštje Novo Město (1487), gdě je Fridrik obično stolovao, i zadèrži od toga vrěmena skoru cělu Dolnju Austriju u svojih rukuh. On umre u Beču godine 1490.

§. 65. Maximilijan I.

Fridrik IV. isposlovà medjutim pod staru glavu, da su izbornici sina mu Maximilijana za rimskoga kralja izabrali (1486). Maximilijan dodje umah po smèrti Matije Korvina s vojskom u Austriju, te ju cělu opet natrag predobije (1490), zatim prodre i u Ugarsku, osvoji Stolni Biograd, i stane ugarsku krunu tražiti, opiruć se na svoje naslědno pravo po Albertu i Ladislavu. Nu ugarski stališi pozovu na prěstolje češkoga kralja Vladislava, koji je umah u Ugarsku došao i kraljestvo primio. Maximilijan bi bio još dalje prama Budimu stupao, da mu se nije vojska pobunila, usled česa je bio prisiljen, da s Vladislavom mir sklopi, u kojem je Vladislav austrijskoj kući obećao pravo naslědničtva na ugarskom prěstolju po izumèrtju svoga koléna (1491). Dvě godine poslě toga umre car Fridrik IV. i Maximilijan preuzme vladu u austrijskih zemljah.

Još za živa otca primi Maximilijan upravljanje Tirolske, gdě su se stališi proti vojvodi Sigmundu isto tako

bunili, kano austrijski proti Fridriku. U svojoj smetnji privoli napokon Sigmund, da Maximilijan preuzme vladu (1485), što je tim lašnje mogao učiniti, jerbo ga je Maximilijan i onako po smèrti naslèditi morao, budući da on sam nije imao odvětka. Tako dodju opet sve austrijske zemlje u ruke jednoga vladaoca. Po naredbi cara Fridrika IV. nazivahu se članovi vladajuće obitelji od g. 1453 arcivojvodami ili arciknezovi, da se tako pokaže njihova prednost pred ostalimi vojvodami dèržave. Car Maximilijan naslèdi po smèrti poslèdnjega Goričkoga grofa Leonarda (1500) i Goričku grofoviju.

Medjutim pripravì Maximilijan temelj većemu uzvišenju moći Habsburžke kuće ugovori i stupljenjem u rodbinstvo s drugimi vladajućimi kućami. Još za živa otca bio se je oženio s Marijom, jedinom kćerju burgundskoga vojvode Karla Smělogа (1477), koja je po otcu si naslèdila cělu, cvatućom obèrtnostju i tèrgovinom bogatu Nizozemsku. Filip, jedini sin iz toga braka, preuzme vladu po materinoj smèrti (1482) u toj zemlji pod Maximilijanovim tutorstvom.

Drugom Maximilijanovom suprugom biaše Blanca Marija (1494), sinovkinja Milanezkoga vojvode Ljudevita Mora iz obitelji Sforzah, koji su po izumèrtju Viscontah (1447) bili naslèdili vladu nad Milanom. Tim drugim brakom upletè se Maximilijan, osim više drugih uzrokah, u razne razpre, što su ih medju sobom vodile razne talijanske vlade, gledajuć, kako bi svoje gospodstvo na škodu drugih razširile. Baš to vrěme uměšaju se u te razpre i Francuzi za svoga kralja Karla VIII., koji je naměravao, da osvoji Milan i Napulj. Da mu to nepodje za rukom, sklope medju sobom savez Ljudevit Moro, papa Alexander VI., Mlětčići, arragonski kralj Ferdinand i car Maxlmilijan (1495). Rad većega utvèrdjenja medjusobnoga prijateljstva sklope Ferdinand i Maximilijan ugovor o dvostrukoj svatbi, tako naime, da Maximilijanov sin

Filip uzme Ferdinandovu kćer Ivanu, a Ferdinandov sin Ivan Maximilijanovu kćer Margitu.

Maximilijan bude na čas odvratjen od talijanskih poslovah ratom sa Švajcari, koji je buknuo stranom rad pograničnih razprah s Tirolom, stranom zato, što su se Švajcari uztručavali nad sobom priznati vlast rimskoga cara (1498). Tu zgodu upotrěbi francuzki kralj Ljudevit XII., naslědnik Karla VIII., te udari na Italiju i osvoji Milan (1499). Ljudevitu Moru nepreostade ništa drugoga, nego da běži k Maximilijanu u Insbruk, gdě ga je sklonuo, da po neuzpěšnu vojevanju mir sklopi sa Švajcari. Pomoćju Maximilijana i Švajcarah otme Ljudevit Francuzom Milan (1500), nu u bèrzo od Švajcarah ostavljen, izgubi bitku kod Novare, i pade u francuzko sužanjstvo. Kašnje sklopi car Maximilijan mir s Francuzi (1504), u kojem im je morao ustupiti Milansku vojvodovinu.

Usrěd tih težkih okolnostih nastojaše Maximilijan, da obnovi prava rimskoga cara nad Italijom, i u tu se svèrhu pripravljaše na put u Rim, da carsku krunu od pape primi. To dade povod ratu s Mlětčani, koji ga nisu hotěli pustiti kroz svoju zemlju. Němački knezovi, koji su Maximilijanu za taj rat pomoć obećali, neodèrže rěči; Mlětčani poraze Maximilijanovu u Furlansku odpravljenu vojsku, pa zatim osvoje i čest Goričke grofovije, a s morske strane predobiju i Tèrst (1508). Nu još te iste godine zadade oholost mlětačke republike, i njeno nasilno postupanje sa svimi susědi, uzrok novomu savezu, sklopljenu u Cambrai-u medju Maximilijanom, francuzkim kraljem, papom Julijom II. i Ferdinandom arragonskim, i to u to ime, da sjedinjenimi silami na Mlětčane udare i zemlje im medju se poděle. Maximilijan i Francuzi poraze Mlětčane kod Agnadella (1509), te ih stěraju u toliku stisku, da su se skoro samo u svojem gradu proti tolikim neprijateljem braniti mogli. Maximilijan predobije ne samo zemlje i gradove, što su mu bili Mlětčani oteli u prijašnjem ratu,

nego još i zauzme Furlansku, Veronu, Vicencu i više drugih gradovah.

Nu sjedinjeni vladaoci gledahu sami prěkim okom jedan na drugoga. Papa se bèrzo pomiri s Mlětčani, jerbo su mu ustupili několiko gradovah, koji su tim k papinskoj zemlji pripojeni (1509). A kada je Maximilijan s Francuzi na papu udario, sdruži se s papom i Ferdinand arragonski (1511). Pa i Maximilijan se sam uvěri, kako je to pogibeljno, da se francuzka moć u Italiji diže, zato i on sklopi mir s papom (1512), a sa Švajcari učini savez. Švajcari udare velikom silom na Lombardiju, osvoje Milan, pa postave za milanskoga vojvodu pod svojom zaštitom Maximilijana Sforzu, sina Ljudevita Mora. Sada se sdruže proti caru Francuzi i Mlětčani (1513). Boj trajaše više godinah s nestalnom srěćom, dok nije napokon naslědnik Ljudevita XII., Franjo I., Milan opet osvojio (1515) i Maximilijana na mir prisilio (1516). Tim mirom dobiju Francuzi Milan, a tako isto budu i Mlětčanom povratjene sve njihove prijašnje zemlje a car se morade tim zadovoljiti, da mu je povratjeno sve, što su mu Mlětčani bili oteli.

Medjutim prouzroči ona dvostruka svatba u austrijskoj i španjolskoj kući po pristupljenju drugih nenadanih okolnostih, da su velike zemlje spojene pod vladom potomakah cara Maximilijana. Njegovu sinu Filipu rodi Ivana dva sina, Karla i Ferdinanda. Sin Ferdinanda arragonskoga pako, koji je imao Maximilijanovu kćer Margitu, umre još za života svojih roditeljah. I tako naslědi Filip po svojoj ženi Ivani najprije kastilsku kraljevinu, po smèrti Ivanine matere Izabele, kastilske kraljice (1504); a po Filipovoj smèrti (1506) naslědi njegov stariji sin Karlo Kastiliju i Nizozemsku, k čemu je još po smèrti děda si Ferdinanda i Arragoniju dobio (1516). Karlo nastupi indi vladu u cěloj Španjolskoj, a osim toga još u Napuljskoj, koju je bio predobio Ferdinand, i u

novo odkrivenih amerikanskih zemljah, gdě su se Španjolci sve više i više širili.

§. 66. Vladislav II. ugarski i češki kralj.

Dočim je tako Habsburžkoj kući nastajala nova i mnogo sjajnija doba moći i slave u Europi, medjutim nenaličiše kraljevanje Vladislava II. u Českoj i Ugarskoj ni iz daleka moći i slavi prijašnjih vladajućih kućah u tih zemljah.

U Českoj se biše doduše věrozakonske razpre poněšto utažile tim načinom, da su si obě strane, i ona koja je pod jednom, i ona koja je pod obojom spodobom pričest primala, rěč zadale, da se neće smetati (1485), premda se još nikakovo izravnanje s papom i obćom cèrkvom nije dogodilo. Naproti tomu pukne za Vladislava nova razpra medju višimi stališi i gradskim stališem o prava i prednosti jednih i drugih (1500), pri čem je to još najgore bilo, što kralj nije imao toliko moći, da bi bio mogao tu stvar po pravu rěšiti; zato je stališ proti stališu svoje umišljeno pravo nasiljem udělotvoravao. Uz to nastojahu i viši stališi i gradovi, da na svaki način razšire svoja prava na škodu pravah krune i zemaljske vlade u obće, tako da se je starodavno zemaljsko uredjenje sve više razpadalo, i da se je valjalo bojati, da nezavlada bezuzdna samovolja jačih nad slabijimi. Slabost ovèršujuće vlasti u dèržavi, koja bi bila morala bditi nad zakoni, javljaše se najvećma u tom, što je plemstvo sve veća i veća brěmena navaljivalo na svoje podanike.

Još bezuzdnije biaše plemstvo u Ugarskoj. Slabi Vladislav kolebaše se neprestano medju raznimi plemićkimi stranami, koje su se medju sobom borile o upliv na dvoru, a još više o priliku obogatjenja na račun krune i zemlje. Ugnjetavanje podanih seljakah prouzroči g. 1514 divlju seljačku bunu, u kojoj su seljaci strašne okrut-

nosti na plemićih počinili; nu napokon svladaju ipak plemići tu bunu, pa se onda još okrutnijim načinom osvete nad seljaci. Glavni vodja te bune, imenom Jure Dožа, bude na zapověd Ivana Zapolje na usijano željezno prěstolje posadjen i tako za živa pečen, a seljaci, u uzi gladom izmoreni, budu prisiljeni, da jedu njegovo meso. Ivan Zapolja postane od to doba ljubimcem ugarskih plemićah, nu glavnim protivnikom ugarskoga kralja. On si zaželi upravo kraljevsku krunu. Zato stane plemiće podbadati, da ustanu proti onomu članku ugovora medju Maximilijanom i Vladislavom, kojim se je austrijskoj kući obricalo pravo naslědstva na ugarskom prěstolju po izumèrtju Vladislavova koléna. Uzpèrkos odporu te strane ugovore Vladislav i Maximilijan rad većega ujamčenja prijašnjega ugovora dvostruku svatbu u svojoj rodbini. Maximilijanova unuka Ferdinanda zaruče s Vladislavovom kćerju Anom, a Vladislavova sina Ljudevita s Ferdinandovom sestrom Marijom (1515).

Godinu danah poslě toga ugovora umre Vladislav (1516). Njegov desetgodišnji sin, Ljudevit, stupi na česko i ugarsko prěstolje pod tutorstvom strica si, poljskoga kralja Sigmunda; nu prava zemaljska vlada biaše u rukuh najviših činovnikah, koje su stališi obiuh kraljevinah na to opunomoćili. Početkom g. 1519 umre i car Maximilijan.

DRUGA STRANA.

Novija pověstnica od Ferdinanda I. do Bečkoga sbora.

IV. DOBA.

Od početka vlade Ferdinanda I. do Bělogorske bitke.

(1519—1620).

§. 67. Stanje austrijskih zemaljah u vrěme smèrti Maximilijana I.

Pri smèrti cara Maximilijana boraviše njegov stariji unuk, Karlo, kao španjolski kralj u Barceloni, mladji pako, Ferdinand, tada 16 godinah star, u Brüsselu na dvoru tetke si Margite, koja je Nizozemskom upravljala. Austrijska baština spadaše na obojicu; osim toga izaberu izbornici u Frankfurtu peti měsec po Maximilijanovoj smèrti Karla za rimskoga cara. Nu zapréke, koje su španjolski stališi Karlu činili u izvèršivanju kraljevskih pravah, zadèrže ga u Španjolskoj dulje nego je bio mislio, i tako mu nebude moguće umah preuzeti novu baštinu.

Tom prilikom dignu něki stališi u austrijskih zemljah novu bunu, kao što su to bili navikli činiti za slabe vlade Fridrika IV. U Beču svèrgnu i protěraju najviše činovnike, kojim je bio Maximilijan na poslědku pověrio upravljanje zemlje za svoje neprisutnosti, a sami

predadu upravljanje stališkomu odboru, koji je zatim poda se uzeo sve dohodke i oružane vojvodine.

U Němačkoj prouzroči već za poslědnjih godinah cara Maximilijana veliko gibanje novi nauk Martina Lutera, koji je isto tako kao nègda Hus u Českoj najprije propovědao proti neredu u cèrkvenoj upravi, ali bèrzo zatim prešao na jednostrano tumačenje svetoga pisma, pa tako i na nauke cèrkvi protivne, kao što su to prije sto godinah Taborski svetjenici u Českoj činili. Luterov nauk nadje skoro umah, čim se je Luter pojavio, mnogo štovateljah i razširiteljah kako u aujstrijskih zemljah, tako navlastito u Českoj, gdě ga je velika čest podobojevacah umah prigèrlila i po njem svoju dosadanju cèrkvenu upravu měnjati stala.

Uz te nove razpre, koje su iz věrozakonskih uzrokah nikle, trajahu još sveudilj i stare razpre medju stališi i u Ugarskoj i u Českoj. U Českoj biše do duše velikaški, vitežki i gradski stališ glavne stvari u svojih razprah izravnali tako zvanim Svetovećeslavskim ugovorom (na saboru o sv. Većeslavu g. 1517): nu i poslě toga se nadjè opet više uzrokah, koji su staro neprijateljstvo na novo podpaljivali. Najviše zemaljske činovnike neslušaše ni jedna ni druga strana, pa i zbilja težko im biaše věrovati, jerbo su i onako umaljene dohodke i krunska dobra obratjali više na svoju nego na kraljevu korist. Tko je pravicu htěo imati, taj se nije na sud obratjao, nego ju je gledao nasiljem dobiti. U Ugarskoj mutiše sve više i više Ivan Zapolja, a osobito, kada mu nije za rukom pošlo po smèrti palatina Mirka Perénja (1519) palatinom postati, već je morao gledati, kako mu se je protivnik Stěpan Bator toga dostojanstva zadobavio.

§. 68. Početak vladanja Ferdinanda I. u němačko-austrijskih naslědnih zemljah.

Istom druge godine po Maximilijanovoj smèrti dodje Karlo V. pèrvi put u Němačku i preuze carstvo (1520). Imajuć sam toliko bogatih zemaljah u zapadnoj Europi, ustupi Ferdinandu prigodom bratskoga děljenja u Wormsu (1521) sve austrijske zemlje osim Tirolske. Na to se odputi Ferdinand bez oklevanja u svoje zemlje. Usléd Maximilijanova i Vladislavova ugovora věnča se u Lincu s Ljudevitovom sestrom Anom, pa ujedno pošalje sestru si Mariju ze ženu Ljudevitu. Sada mu se istom zakunu dolnjo-austrijski stališi, kada je u Beč došao. Nu prije nego je svoje protivnike medju njimi sasvim u red spravio, pozove ga brat, da se u Němačku vrati i da město njega dèržavom upravlja, jerbo je brat mu dosta posla imao stranom sa Španjolci, koji su po njegovu odlazku veliku bunu digli, stranom s francuzkim kraljem Franjom, koji je u Italiji opet rat zametnuo.

Upravo to vrěme udari novi turski sultan, Sulejman, na tvèrda města po Bosni i Sèrbiji, gdě su Ugri u posadah ležali. Zahman zapovědaše kralj Ljudevit, da se u cělom kraljestvu ustanak digne. Prije nego se je plemstvo u dovoljnu broju skupilo, osvoji Sulejman Šabac i Biograd (1521), pa poséče posade i tako si prokèrči put u Ugarsku. Druge godine na to prodru Turci na plěn s jedne strane u Ugarsku, s druge do Krajnske i Koruške (1522).

Arcivojvoda Ferdinand biaše još i sada izvan svojih zemaljah, u poslovih svoga brata, koji mu je početkom godine 1522 ustupio i Tirol i izvanjske zemlje. Dok je Karlo španjolsku bunu dušio, i Francuzom Milan otimao, gdě je zatim za vojvodu postavio Franju, brata Maximilijana Sforze, (1522), medjutim dèržaše Ferdinand sabor s němačkimi knezovi u Normbergu. Tu

budu na čas izravnane razpre o nauci Luterovoj, a ujedno se povede rěč i o pomoći, koju bi valjalo u Ugarsku poslati proti neprijatelju svega kèršljanstva. U tu svèrhu pošalju knezovi svoje poslanike u Beč, da ondě ugovaraju s dolnjo-austrijskimi stališi i poslanici kralja Ljudevita, nu nezadovoljnici medju dolnjo-austrijskimi stališi izjave, da oni nedadu nikakove pomoći proti Turkom, dok Ferdinand neizpuni svih njihovih zahtěvanjah. Na to pohiti Ferdinand iz Normberga u Novo Město kod Beča, pozove pred svoj sud kolovodje pri prošlom izagnanju najviših zemaljskih činovnikah, pa ih dade osmoricu smaknuti, druge pokara drugimi načini, a ostale prisili strahom na pokornost.

§. 69. Vladanje Ljudevita II. u Českoj i Ugarskoj. Bitka kod Muhača.

Njegov svak, kralj Ljudevit, nebiaše tako srětan u uredjenju zemaljske vlade u Českoj i Ugarskoj. Uzamši vladu sam u svoje ruke, u 17. godini, baš ono vrěme, kada se je věnčao s Ferdinandovom sestrom Marijom, odputi se najprije u Česku (1522); tu sklone stališe, da su privolili na novčanu pomoć, za da se krunski dugovi izplate, i da su obećali vojničku pomoć proti Turkom; sam pako postavi nove zemaljske činovnike (1523); nu kada se je u Ugarsku vratio, nadje se prisiljena, da prijašnjim činovnikom povrati njihova dostojanstva, jerbo njegovi novi činovnici nisu mogli odoléti odporu protivne strane. Tada stanu stari činovnici pod izlikom věre proganjati kraljeve privèrženike, jerbo su se mnogi izmed njih dèržali Luterovih novotah. U Pragu izposluje Ivan Pašek iz Vrata, — od Ljudevita ujedno sa starimi činovnici svèržen, a sada primas ili pèrvi věćnik, — da su svi věćnici i više glavnih gradjanah pohvatani (1524) i iz grada protěrani, pod tom izlikom, da su Luterovi naslědnici, u istinu pako rad toga, što su bili njegovi protivnici.

Zahman zapovědaše kralj, da se tim gradjanom dopusti doći u Prag na njihova dobra.

U Ugarskoj se opiraše Zapoljina strana kralju Ljudevitu na burnih saborih, na koje je po Zapoljinu nagovoru oružana dolazila tako dugo, dok je kralja prisilila, da je Batora i druge više činovnike odpustio, i njihova dostojanstva svojim glavnim neprijateljem podělio (1525). Zbog toga morade u zemlji postati još veći nered. Sada dodju i Batorovci pod oružjem i više hiljadah na broju na sabor, i tako izrade, da su njihovi vodje natrag dobili svoja dostojanstva (1526). Nu ni jedna ni druga strana nebiaše tako plemenita, da bi bila hotěla žèrtve prinositi za otačbinu, kojoj je neprestana pogibelj od Turakah grozila.

To tužno stanje Ugarske dodje Sulejmanu baš u dobar čas, jerbo je sada mogao većom silom na Ugarsku udariti, pošto je svèršio svoje poslove na drugih stranah dèržave. Kada su se turske vojske već k samoj medji bližile, zapovědi Ljudevit, da se ustanak podigne u čěloj zemlji, a tako pozove i češke stališe, da mu pošalju obećanu pomoć. Nu ugarsko se plemstvo skupljaše tako kasno i u tako malu broju, kano što je i prije obično činilo; a iz Češke prispije samo několiko četah tako rano, da su mogle na neprijatelja poći. Ljudevit podje s 25,000 ljudih u susrět Sulejmanu, u kojega je bilo do 200,000 momakah. Kod Muhača, na Dunavu u dolnjoj Ugarskoj, zametne se odlučna bitka (29 kolov. 1526). Turci sataru kèrštjansku vojsku; kralj Ljudevit pogine na běgu, ugreznuv s konjem u něku duboku jarugu; a sultan dopre bez zapréke do Budima, poharav svu zemlju tija do Gjura, pa onda se tim istim načinom vrati po lěvom brěgu Dunava prěko Segedina. Veli se, da je tom prilikom poginulo prěko 200,000 ljudih pod turskimi mačevi, a tako isto odvedu Turci neizbrojeno množtvo stanovnikah u sužanjstvo.

§. 70. Ferdinand nastupljuje vladu u Ugarskoj i Českoj.

Za vrěme te nesrětne bitke boraviše arcivojvoda Ferdinand u Insbruku, sve u poslovih svoga brata, koji je to vrěme u Italiji vojevao, najprije s Francuzi, a poslě i s papom i Mlětčići, koji su proti njemu bili savez sklopili. Ljudevitovom smèrtju pripade Ferdinandu pravo na ugarsku i česku krunu. Nu stališi tih zemaljah nehtědoše priznati valjanosti ni starih ni novih ugovorah s austrijskom kućom. Česki stališi izaberu doduše Ferdinanda jednoglasno za kralja (24.rujna 1526), nu tako, da im je morao dati revers, da njim pripada pravo kralja si izabrati. U Ugarskoj priznade samo Batorova strana Ferdinandovo pravo na ugarsku krunu. Veća čest plemstva se skupi odmah po Sulejmanovu odlazku iz Ugarske u Tokaju, i tu bude odlučeno, da se novi sabor sazove u Stolni Biograd, i da se tu izabere novi kralj, i zbilja skupi se na urečeni dan množtvo plemićah na sabor, i tu si izaberu za kralja svoga prijašnjega kolovodju, Ivana Zapolju (2. stud. 1526), koji si je umah vojničkom silom ponajveću čest zemlje pokorio.

Premda je kralj Ferdinand na tolike zapréke nagazio, zato ipak odluči kao muž osobitih vlastitostih i neprestrašena duha, da se neće na nje ogledati, jerbo je vèrlo dobro vidío, kakova bi pogibelj njegovim vlastitim zemljam zagrozila, kada bi ugarsku kraljevinu pustio u šakah izopačena plemstva, koje ni iz daleka nije bilo u stanju, da si zemlju obrani od Turakah. Primivši najprije česku krunu pod ustanovljenimi uvěti, i okrunivši se slavno u Pragu, (24. velj. 1527), gdě je i stolovati naumio, požuri se, da vojsku skupi i da tako predobije ugarsku krunu. Sabravši dovoljno vojske stranom u Českoj, stranom u němačkih zemljah, i davši joj za vodje Brandenburžkoga krajiškoga župana Kazimira i hrabroga Kranjca Kociana, udari na Ugarsku, osvoji za kratko vrěme Gjur,

Komoran, Tatu, Ostrigom, Višegrad, pa u isto vrěme u Slovenskoj Tèrnavu, Nitru i rudarske gradove. Zatim iztěra Zapolju iz Budima, sazove sabor, i dade se u Stolnom Biogradu za kralja okruniti. Sada ga priznadu Hèrvati, Sasi i Sikulci u Sedmigradskoj, i u obće veća strana cěle kraljevine. Čestiti vodja Nikola Salm dade se za Zapoljom u potěru, pa ga zatěra tija za Tisu, i potuče kod Rogajita za Tokajem. Zapolja uzbijaše Salma još kojakako, nu kada se je taj s Kocianom sdružio, onda mu nepreostane ništa drugo nego da u Poljskoj utočište traži (u ožuj. 1528).

Uslěd tih pobědah dodju opet na něko vrěme sve zemlje češke i ugarske krune i austrijske kuće pod jednoga vladaoca. Svaka pojedina zemlja zadèrža doduše i nadalje svoje prijašnje uredjenje, svoje sabore i najviše činovnike, nu pri svem tom spojiše se ipak sve skupa u jedno jače jedinstvo, jerbo su sve skupa jednoga istoga vladaoca imale. Tim sjedinjenjem ojačaše pojedine zemlje proti škodljivim življem, kojih je u svakoj izmedju njih dost bilo, i koji su hotěli sav družtveni red uništiti. Ferdinand upotrěbi te prijatne okolnosti k uzvišenju vladarske moći u svih zemljah. Austrijski stališi, zastrašeni strogim Novoměstskim sudom, izkazivahu mu mnogo veću pokornost, nego ikojemu izmedju njegovih predšastnikah. Neprijateljske strane medju českimi stališi uništiše njegovim nastojanjem svoje saveze, koje su dulje vrěmena jedni proti drugim sklapljali, pa se složiše u tom, da će odsele kralja smatrati za najvišega sudca u svojih razprah. Ferdinand pribavi od svoje strane novu važnost zemaljskomu sudu, jerbo je svedje nastojao, da se pravica i nizkim i visokim jednako i pravično kroji. Akoprem je sam bio revnim privèrženikom katoličke cèrkve, zato nehtěde ipak dopustiti, da Pašek Luterane u Pragu proganja; opaživši, da je taj čověk pogibeljan, sbaci ga s njegova dostojanstva, pošto ga je već više godinah ozbiljno i oštro

opominjao, da se okani svoga posla; zatim izposlovà, da su se mogle u Prag povratiti one osobe, koje je Pašek bio protěrao (1529), i zabrani burne skupštine gradskih obćinah, u kojih su věšti rěčnici podpaljivanjem prostoga naroda po svojoj volji gospodarili.

§. 71. Ivan Zapolja u savezu s Turci. Sulejman obséda Beč.

Na veće zapréke nagazì Ferdinand u Ugarskoj, gdě su protivnici mira i reda tako bili zaslěpljeni, da nisu marili ni za očitu propast svoje domovine, samo da se njegova gospodstva oslobode. Velika strana plemstva, osobito u udaljenu Zatisju, pridèržavaše se Ivana Zapolje i u njegovu prognanstvu. Zapolja nastojaše po svom poslaniku Jerolimu Laskom, da nadje pomoć u glavnoga neprijatelja svih kèrštjanah, turskoga sultana, i u francuzkoga kralja, protivnika Habsburžke kuće. Kralj Franjo mu pošalje i zbilja dovoljnu pomoć u novcu, tako da je mogao novu vojsku u Poljskoj skupiti i u gornju Ugarsku poslati, dočim su Ferdinandovi privèrženici po običaju u bezposlenosti dneve boravili. Kocianova vojska dobivaše vèrlo neuredno svoju platju, jerbo je dopušteni danak nemarno kupljen, te zbog toga nehtěde sada u odlučnu trenutku proti neprijatelju vojevati. Naproti tomu provali Zapolja glavom u Ugarsku prěko Košicah i porazi slabu protivnu vojsku pod Stěpanom Révajem (1528), a na to ustane cělo Zatisje i pristane uz njega kao ugarskoga kralja. Ujedno harahu turske pomoćne čete po južnih predělih Ugarske.

Lětom g. 1529 dodje napokon i sam sultan Sulejman na čelu 250,000 vojnikah. Zapolja mu se pridruži sa svojimi četami na nesrětnom Muhačkom bojištu, pa podje s njim k Budimu. Budimska tvèrdja pade, premda ju je Toma Nádaždjunački branio, i tu primi Zapolja iz Sulejmanovih rukuh kraljevsko dostojanstvo, obvezavši

se u svojem i svojih potomakah imenu, da će godišnji danak platjati. Sulejman udari odatle dalje prěko predělah Ferdinandu věrnih, pohara i popléni sve kudgod je prolazio, prodre u samu Austriju i obkoli Beč. Ferdinand sabiraše vojsku proti tom strašnom neprijatelju kod Linca, i to stranom iz austrijskih zemaljah, stranom iz Němačke, gdě su mu knezovi bili obrekli něšto pomoći. Česi i Moravci postave se rad obrane svojih medjah kod Znojma i u Budějovičkom okružju. Na veliku Ferdinandovu prosbu sklopi car Karlo mir s Mlětčani i s papom, i stane se spremati na pomoć Ferdinandu s 20,000 vojnikah sabranih u taboru kod Mantove. Medjutim se hrabro braniše Bečka posada, sastojeća većom stranom iz českih i němačkih najmljenikah i něšto Španjolacah. Sulejman navaljivaše tri nedělje danah sa svom snagom na Bečke bedeme, nu vidivši, da mu je sav trud uzaludan, okani se toga posla te se uputi natrag u svoju dèržavu. Nu medjutim se biše turski čopori na široko i daleko razběgli, opustošivši dolnju Austriju, Štajersku i Slovensku, i uzamši sužanjstvo do 180,000 ljudih svakoga spola i věka.

§. 72. Ugarska se děli medju Ferdinanda i Ivana Zapolju.

Po odlazku Turakah udju opet Ferdinandove vojske u Ugarsku, pa mu na novo pokore sve rusinske i slovenske preděle u gornjoj Ugarskoj, a tako isto i čest zemlje na desnom brěgu Dunava od austrijskih i štajerskih medjah někako do Bakonjske šume i Blatnoga jezera, a stranom još dalje k jugu, do Drave naime. Uz Ferdinanda biaše osim toga još i Hèrvatska, sedmigradski Sasi i něšto plemićah. U ostaloj Ugarskoj i većoj strani Sedmigradske kraljevaše Ivan Zapolja. I glavni gradovi starih ugarskih kraljevah, Budim i Stolni Biograd, biahu u njegovih rukuh, tako da je Ferdinand medjutim morao učiniti Požun glavnim gradom svoje strane, kamo je obično i sabor sazivan. Buduć da je Ugarska od to doba

trebala neprestanu obranu proti Turkom i Zapolji, zato bude uvedena stalna vojska, sastavljena stranom iz Ugrah, stranom iz Čehah i Němacah pod glavnimi vodjami, koji su obično u Košicah stanovali.

Zahman nastojaše kralj Ferdinand, da Zapolju skloni, da se okani ugarske krune. U tu svèrhu stupì s njim najprije u mirno ugovaranje po poljskom kralju Sigmundu I., pa kada to nije prudilo, lati se iznova oruža. Njegova vojska obkoli pod vodjom Vilelmom Roggendorfom Budim (1530), nu bude s velikom štetom uzbijena od Turakah, koji su Zapolji u pomoć prispěli. Dvě godine poslě toga dovuče se Sulejman opet u Ugarsku, udari na Ferdinandovu zemlju i zaměri iz nova na Austriju (1532). Na putu obsědne malu varošicu i tvèrdju Kiseg, u kojoj je bilo u posadi oko 700 momakah pod zapovědju hèrvatskoga plemića Nikole Jurišića; uzpèrkos njegovim strašnim navalam odèrži se ova hrabra posada svojim junačtvom čitav měsec danah. Medjutim biše kralj Ferdinand i brat mu car Karlo sabrali veliku vojsku stranom iz svojih zemaljah, stranom iz němačke dèržave; tako pripravljeni očekivahu Sulejmana pod Bečom. Nu sultanu bì dodijalo uzaludno obsědanje Kisega, zato se obrati odatle proti njihovu očekivanju u Štajersku. Popljěnivši tu zemlju i zarobivši do 30,000 kèrštjanah, vrati se prěko Hèrvatske u svoju carevinu.

Car Karlo življaše još sveudilj u neprijateljstvu s francuzkim kraljem Franjom, zato nepodjè sada za sultanom u potěru, niti nenastavì rat na Zapolju, već otide opet u Italiju, gdě je u bèrzo na to po smèrti Franje Sforze (1535) Milansku zemlju k svojoj španjolskoj dèržavi pripojio. Kralj Ferdinand se morade uvěriti, da sam neima toliko snage, da bi mogao rat nastaviti, zato pošalje poslanika u Carigrad, koji je izposlovao primirje sa sultanom. Uslěd toga primirja ostade Ferdinandu i Zapolji ono, što je koji i prije u Ugarskoj imao (1533).

§. 73. Utemeljenje turskoga gospodstva u Ugarskoj, i Sedmigradske vojvodovine pod turskom zaštitom.

Akoprem je bilo primirje sklopljeno, zato se ipak često hèrvahu Turci i carski vodje na hèrvatskoj granici, na koju su pogranični turski zapovědnici sami po sebi lupežki navaljivali. A na to dodje još novo zamèršenje stvarih, koje je uzrokovalo još veću buru i nesrěću.

Ivan Zapolja biaše bez potomka, a s druge strane poćuti u bèrzo težinu turskoga jarma, koji je sam na se bio navalio, pa isto tako opazi pokvarenost plemstva, koje se je protiva njemu isto tako bunilo, kao što je on činio proti prijašnjim kraljem, zato sklopi Zapolja s kraljem Ferdinandom tajni ugovor u Varadinu, kojim je Ferdinandu obećao naslědstvo po svojoj smèrti, i kojim je ustanovio, da mu Ferdinand ima dati valjanu nagradu, ako bi ga Turci ma na koji način zemlje lišili (1538). Nu bèrzo po tom ugovoru, tajenu pred Turci, oženi se Zapolja s Izabelom, kćerju poljskoga kralja Sigmunda (1539), koja mu je rodila sina, imenom Ivana Sigmunda. Za několiko danah po narodjenju toga děteta umre Ivan Zapolja, kapljom udaren (20. sèrp. 1540). Tutori njegova sina, medju kojimi je pèrvo město zauzimao Varadinski biskup Jure Utěšinović (Martinuzzi), rodom Hèrvat, nehtědoše sada izpuniti onoga ugovora; zato pošalje Ferdinand Leonharda Felsa s vojskom u Ugarsku, da silom izvede, što se nije dalo po dobru učiniti. Fels osvoji Višegrad, Vacov, pače i Peštu i Stolni Biograd, pa obsědne i Budim, nu zahman. Druge godine odpremi Ferdinand još veću vojsku pod Vilelmom Roggendorfom (1541). I taj obsědne Budim, nu njemu posluži još lošija sréća nego Felsu. Iz pèrva braniše naime Budim vèrlo hrabro Utěšinović s ostalimi tutori, a u tom nadodje još i turska vojska, koja je Roggendorfa obkolila i porazila; on umre u běgu. Poslě toga prispije i Sulejman glavom k Budimu. Naměstiv

turske posade u gradu i u tvèrdji, rěši konačno drugim načinom sudbinu Ugarske. Svu zemlju medju Dunavom i Tisom, kao něki klin, zatěran od južne medje do srědine kraljevine, a tako isto i sve, što nije na desnom brěgu Dunava u Ferdinandovih rukuh bilo, zadèržà pod svojom vlastitom upravom; u toj zemlji uvede vojničke naselbine po turskom običaju pod osobitim bašom, koji je u Budimu stolovao, te tako učini iz te česti Ugarske pravu čest svoje dèržave. Što je u Ugarskoj ležalo Tisi na iztoku a tako isto i Sedmigradsku predade mladomu Ivanu Sigmundu, kano vojvodi i danak platjajućemu turskomu vazalu, pod upravom Izabele i ustanovljenih tutorah.

Ferdinand kušaše i kašnje, nebi li kako Ugarsku od Turakah oslobodio i pod svoje žezlo spravio. Nu vojnička sréća neprijaše njegovu oružu. Sulejman dodje za dvě godine opet u Ugarsku i razširi na novo svoju vlast; na jednoj strani osvoji veliku čest Slavonije, a u južnoj Ugarskoj osvoji tvèrdju Šikloš s okolicom, u gornjih stranah napokon Ostrigom i Stolni Biograd (1543). Po několikogodišnjem vojevanju sklopi Ferdinand sa sultanovim privoljenjem mir na 5 godinah, nu pod tom pogodbom, da svake godine platja po 30,000 dukatah danka (1546).

§. 74. Razširenje protestantizma.

Ferdinand bi bio čestitije s Turci ratovao, da nije bilo sve više rastućih razprah o nauk Martina Lutera i drugih věrozakonskih novatarah, kako u Němačkoj, tako i u njegovih vlastitih zemljah. Medju němačkimi vladaoci nadje ih se više, koji su ne samo sami Luterov nauk prigèrlili, nego su i svoje podanike nasilno těrali, da od katoličke věre odpadu, i koji su pod izlikom poboljšanja ili reforme cèrkve svoju moć otimanjem cèrkvenih dobarah umnožavali. Car Karlo i kralj Ferdinand, koji je medjutim bio izabran i za němačkoga kralja (1531), preprě-

čivahu ih u tom koliko su samo mogli; nu němački knezovi upotrěbljivahu věšto na svoju korist Karlovu i Ferdinandovu stisku, tako da su im oni morali mnogo kroz pèrste progledati; a navlastito onda, kada bi knezovi izjavili, da neće pomagati proti Turčinu, obćemu neprijatelju. Primèr němačkih knezovah naslědovahu i protestantski stališi kako u starih austrijskih zemljah, tako i u Českoj i Ugarskoj. U Austriji, Štajerskoj i Koruškoj predje bèrzo veća strana plemstva k novim naukam, i stane uzpèrkos kraljevim zabranam, za sobom vući i svetjenike i podanike. Samo u gradovih prepréči Ferdinand većim uspěhom razširenje protestantizma, nedopuštjajuć, da se u njih drugim kojim načinom javna služba božja obavlja, nego katoličkim. U Českoj nastojaše Ferdinand, da obě strane zadèrže jednaka prava, po smislu starih ugovorah i kompaktatah, nu protiviše se, koliko je mogao, većemu širenju češke bratje, u koje su se tečajem 15. stolětja pretvorili ostanci Taboritah. Kada je većina podobojevacah na Luterovu věru prešla, to nehtěde Ferdinand nikako dopustiti, da oni zavladaju cèrkvenim upravljanjem podobojevacah, čim su oni naměravali na svoju stranu privući i one podobojevce, koji su se još dèržali svojih starih običajah.

§. 75. Šmalkaldska vojna. Ustanak u Českoj.

Razpre o tu stvar dadu kašnje povod velikim bunam. Protestantski knezovi u Němačkoj biše medju sobom sklopili bojni savez, tako zvani Šmalkaldski savez, koji se je protivio carskim naredbam i nasilno postupao proti katoličkim stališem němačke dèržave, da samo ono izvede, što je naumio. Dok je Karlo V. s Francuzi vojevao, dotle mu nebiaše moguće oružanom rukom ustati proti tom savezu; istom kada je s njimi g. 1545 mir sklopio, nadje se u stanju, da to učini. Godine 1546, kada je nai-

me i Ferdinand s Turci mir učinio, udari Karlo na němačke knezove. Dočim je on stajao u Bavarskoj proti velikoj vojsci spojenih knezovah, medjutim udari Ferdinand u savezu s mladjim saskim vojvodom Mavrom na zemlju starijega vojvode Ivana Fridrika. Tim bude Ivan Fridrik prisiljen, da svoje saveznike ostavi, da obrani sam svoju zemlju. Sada se morade većina protestantskih stališih u južnoj Němačkoj caru pokoriti. Nu glavne vodje saveza, Ivan Fridrik saski i Filip pokrajinski župan heski ostanu i nadalje pod oružem u sěvernoj Němačkoj. U tu svèrhu biše sklopili savez s Englezi, Švedi i Mlětčani, a francuzki kralj Franjo pomože im gotovim novcem.

Jedva se je kralj Ferdinand s vojske vratio, i tu predobije Ivan Fridrik ne samo svoju zemlju, nego i Mavru protěra iz njegove vlastite zemlje, osim několiko tvèrdjih městah. Sada se poplaši Ferdinand, da nebi Ivan Fridrik i na Česku udario, zato izdade stališem češke kraljevine zapověd (mandat), da se svaki sa svojimi ljudmi nadje kod Litoměřicah, da podju spojenimi silami na neprijatelja (1547). Nu protestantski stališi neposlušaju te zapovědi, već reknu kralju, da se najprije mora sabor sazvati, koji bi ustanovio, da na neprijatelja valja poći. Ferdinand neučini toga, jerbo je pogibelj vèrlo blizu bila, nego otide na vojsku s ljudmi, što ih je najmio svojim novcem u Českoj i Ugarskoj, i s onimi, koji su dobrovoljno došli u njegov tabor. Stališem se svidi, da je sada došao čas, gdě bi mogli kralja prisiliti, da im sve želje izpuni kako glede věre, tako i glede drugih stvarih, koje im nisu bile po volji, jerbo je Ferdinand u njih bio uveo veći red. U tu svèrhu ureknu si sami skupštinu u Pragu, pa tu se upišu u savez proti kralju, najprije kraljevski gradovi, zatim i velik broj velikašah i vitezovah, zatim saberu vojsku i postave se blizu saskih i bavarskih granicah, gdě su prěčili dovoz hrane vojsci cara Karla, koja

je preko Cheba u Sasku stupala, a naproti tom nehtědoše prepréčiti, da vojska Ivana Fridrika nepredje préko češke medje, kada je po bitci kod Rochlicah, gdě je Ivan Fridrik pobědu odèržao, za Mavrom i Ferdinandom u potěru išla. Tako se vladahu stališi motreć pozorno tečaj rata, da uzmognu u zgodno vrěme pristati uz němačke protestantske knezove.

Nu bojna srěća stane opet caru prijati. Knezovi budu sasvim potučeni u bitci kod Mühlberga (24. ožuj. 1547); Ivan Fridrik i Filip heski padu u careve ruke. Sada se obrati kralj Ferdinand, umnožav svoju vojsku pomoćnimi četami brata si, cara Karla, u Česku, da buntovne stališe pokara. Kada je ovim glas došao, da je car pobědu odèržao, to svi duhom klonu, razpuste vojsku, i stanu jedan préko drugoga u cara milost prositi. Tako dodje Ferdinand bez odpora do Praga, zauzme tvèrdju i Malu stranu, i prisili Starogradske i Novogradske gradjane, a njihovim primérom i ostale kraljevske gradove, da su se na milost i nemilost predali. Izmedju kolovodjah urote dade četvoricu smaknuti, a druge pokara drugim načinom. Rad većega umnožanja kraljevske moći upotrěbi Ferdinand tu pobědu i k tom, da je češkim gradovom oduzeo veću stranu dobarah i dohodakah, da im je naložio stalni danak od pitja, i da je nadziranje véćah i gradskih obćinah pověrio kraljevskim (ili kašnje carskim) sudcem i satnikom. Isto tako oduze i někim velikašem i vitezovom, koji su naime medju kolovodje bune spadali, ili sva dobra ili barem něku čest; a tim je krunska dobra umnožao. Već prije toga (1545) podje mu za rukom, češke stališe na saboru sklonuti, da su uništili revers, kojim im je bilo ujamčeno, da si mogu kralja izabirati te da su tim priznali naslědno pravo Ferdinandova koléna na česko préstolje.

§. 76. Jure Utěšinović. Ivan Sigmund Zapolja.

Pošto je Ferdinand tim načinom kraljevsku moć u Českoj podigao, pokaže mu se nova nada da će natrag dobiti izgubljene česti ugarske kraljevine. U imenu mladoga Ivana Sigmunda upravljaše kormilom vlade u Sedmigradskoj i prinaležećih stranah Ugarske biskup Jure Utěšinović mudrom i opreznom rukom. Kao ljubitelj reda i pravice pade Utěšinović u nemilost magjarskoga plemstva, a ono ga još osim toga omrazi s kraljicom Izabelom, koja nije mogla podnositi, da ju Utěšinović u gospodovanju omedjašuje. Izabela se potuži proti njem kod sultana Sulejmana, a njega to tako razpali, da je naumio radje zemlju kralju Ferdinandu predati, nego da ju Turci konačno pod svoju vlast sprave, što se je moralo dogoditi, čim je Turkom prilika dana, da se u njezine poslove měšaju. U toj svojoj naměri učini Utěšinović bez Izabelina znanja s kraljem Ferdinandom, po vojničkom zapovědniku u Ugarskoj, Nikoli Salmu, takov ugovor, da Ferdinand dade mladomu Zapolji jednu izmedju svojih kćerih za ženu, i da mu predade Opolsku i Ratiborsku kneževinu u Slezkoj za uživanje, a zato da mu Zapolja vrati Sedmigradsku. Ferdinand odpravi talijanskoga vodju Ivana Castalda s vojskom u Sedmigradsku, da taj ugovor udělotvori (1551). Tu biaše medjutim odpèrti boj buknuo medju Utěšinovićem i Izabelom; nu Izabela bude sada svladana i pristane na ugovor, te predade ugarsku krunu Castaldu, a sama otide sa sinom si u naznačene kneževine u Slezkoj.

Ferdinand postavi sada nad Sedmigradskom Utěšinovića kano svoga vojvodu ili naměstnika, pa mu još kod pape izposluje, da je kardinalom imenovan. Nu Turkom nebiaše po volji, što je Sedmigradska Ferdinandu predana, zato dignu na njega na novo vojsku. Sulejmanov vodja, romanski beglerbeg, udari na sèrbski Banat, osvoji Lipu,

i obsědne Tamišgrad. Utěšinović digne na Turke ustanak cěle zemlje, i sam podje s Castaldom na vojsku. Pred njihovom većom silom povuče se beglerbeg za Tisu k Segedinu, a združene vojske oslobode Tamišgrad, i osvoje na juriš Lipu varoš, nu u gradu braniše se turska posada tako dugo, dok se nije sedmigradski ustanak zbog zla vrěmena i nedostatka hrane većom stranom razišao. Medjutim se biaše beglerbeg spojio s Budimskim bašom, koji mu je u pomoć pohitio. Lipski grad predade se napokon, nu zbog kasna jesenskoga vremena razidju se obě vojske u zimske stanove. Medjutim ugovaraše Utěšinović s turskim dvorom o primirju, pri čem je razne lukavštine upotrěbljavao, samo da Turke zavara. Nu tu stvar tako prijave Ferdinandu, kano da je Utěšinović naumio Sedmigradsku Turkom predati; zato Ferdinand zapovědi Castaldu, da marljivo motri Utěšinovića, pa ako bi vidio, da takova pogibelj grozi, koja se nebi dala inače odstraniti, to da gleda Utěšinovića živa ili mèrtva u ruke dobiti. Castaldo, kao što se čini, navistnik velike kardinalove moći, izvèrši tu zapověd prenaglo, davši Utěšinovića na njegovu gradu Alvincu izdajnički ubiti (17 pros. 1551).

Taj čin imaše zle poslědice. Castaldo nebiaše takov čověk, koji bi bio umio Turke valjano uzbijati i svoju vojsku u zaptu dèržati. Vojska se protiviše često i njegovoj vlastitoj zapovědi, a ubogim stanovnikom činjaše svakojake prikore. S druge pako strane stavljahu Castaldu sve moguće zapréke sami stanovnici a osobito magjarsko plemstvo, kojemu se je uvěk novotah htělo, i koje je i sada medju sobom nesložno, a Castaldu nepokorno bilo. U tom stanju stvarih osvoje Turci opet Lipu i Tamišgrad, indi i cio Banat, i pridruže ga k svojoj dèržavi. Isto tako razširivahu Turci svoje gospodstvo i na drugih stranah Ugarske, gdě su ih kraljevske vojske slabo uzbijale. Pri toj sréći Turakah i pri najvećem neredu u Sedmigradskoj svidi se Izabeli, da je sada došlo vrě-

me, da se u zemlju vrati. Turskom pomoći digne ona obću bunu proti Castaldu, koji je i sa svojom vojskom bez odpora Sedmigradsku sramotno ostavio, a Izabelin sin, Ivan Sigmund Zapolja, postane vojvodom pod turskom zaštitom i uz uvět, da Turkom danak platja (1556). Ferdinand nastavi i dalje rat s Turci, pa na poslědku sklopi mir na 8 godinah, g. 1562, u kojem se je na novo obvezao na godišnji danak od 30,000 dukatah, i u kojem je morao Zapolji ustupiti Sedmigradsku i něku čest ugarskoga Zatisja, Turkom pako sve, što su za poslědnjega rata osvojili.

§. 77. Augsburžki věrozakonski mir i njegove poslědice.

I ovom prilikom biše věrozakonske razpre u Němačkoj glavni uzrok, što nije mogao Ferdinand većom snagom s Turci vojevati. Druge godine po Utěšinovićevoj smèrti dignu knezovi novu bunu, kojoj se je sam Mavro saski na čelo postavio. Mavro udari (1552) iz nenada na cara Karlu V. u Tirolskoj, gdě je tada boravio, i prisili ga, da iz Insbruka bèži u Korušku. Brandenburžki krajiški župan Albert osvoji Cheb (Eger) i stane se na Česku pripravljati. U isto doba dignu i Francuzi novi rat na cara, stupivši u tajni savez s knezovi. U toj stisci ustane kralj Ferdinand kao posrědnik, i izposluje Pasovski ugovor (1552), koji je kašnje Augsburžkim mirom potvèrdjen (1555). Tim mirom pristade car na pravo reformiranja, t. j. da svaki knez može obratjati svoje podanike na onaj zakon, koji on sam izpověda, bio to katolički, bio luteranski ili evangelički zakon po tako zvanoj Augsburžkoj konfessiji ili izpovědanju.

Prevelike protivštine, s kojimi se je Karlo V. u svih svojih poduzetjih boriti morao, dělovahu nanj tako zlo, da je poslědnje vrěme trome misli postao. Zato se odrekne vlade u svih svojih zemljah (1556), i tako spade carstvo na brata mu Ferdinanda (1558), a Španjolska i

sve s njom sdružene zemlje na sina, Filipa II. Karlo bi izposlovao, da je k tim zemljam spala i Milanska vojvodovina po smèrti poslědnjega vojvode, Franje Sforze (1535).

Premda je po Augsburžkom miru i caru Ferdinandu pripadalo pravo reformiranja u njegovih němačko-austrijskih zemljah, zato on ipak nehtěde toga upotrěbiti k proganjanju svojih podanikah rad věre, kao što su to drugi protestantski i katolički vladaoci činili; nu ipak ustručavaše se još i sada stališem tih zemaljah dopustiti, da se javno dèrže evangeličke věre, akoprem im to nije mogao zabraniti. — U Českoj rastijaše sve više i više broj evangeličkih stališah, nu zato nebiaše još izginula strana podobojevacah. Zato smisle evangelički stališi, da će najprije tim sve podobojevce pod svoju vlast spraviti, ako u konsistorij ili najvišu cèrkvenu oblast nad podobojevci svoje svetjenike uturaju; ali im sada oduzme Ferdinand pravo članove konsistorije imenovati (1562), pa ih imenuje sam, i to izmedju svetjenstva starih podobojevacah. Naproti tom ponovi Ferdinand Pražku arcibiskupiju, kojoj od vrěmena husitskih bojevah nije ni traga bilo, s tim naredjenjem, da arcibiskup redi svetjenike i katolikom i podobojevcem (1561). Osim toga izposluje on kod pape Pija IV. i Tridentskoga sabora, da je primanje svete pričesti pod obojom spodobom dopušteno ne samo Čehom, nego i njegovim austrijskim zemljam u smislu Basilejskih kompaktatah (1564). Nu to dopuštenje nebi zahvalno primljeno, jerbo je većina stanovnikah rečenih zemaljah već sav red katoličke cèrkve zabacila bila.

§. 78. Car Maximilijan II. Sulejman udara zadnji put na Ugarsku.

Car Ferdinand umre 25. sèrpnja 1564. Usléd njegove poslědnje volje poděle njegova tri sina austrijske zemlje medju se, tako da je najstariji, Maximilijan II.,

dobio austrijsku arcivojvodovinu, Ferdinand Tirolsku grofoviju s izvanjskimi zemljami, Karlo Štajersku, Korušku, Krajnsku, Goricu i Tèrst. Maximilijan postane ujedno českim i ugarskim kraljem, i němačkim carem.

Car Maximilijan II. biaše isto tako prosvětjen i odvažan vladaoc, kao i otac mu car Ferdinand. Věrozakonske novote biše se već tako umnožale i uvrěžile, da se je Maximilijan bèrzo mogao uvěriti, da im nije moguće inače na put stati, nego nasilnimi srědstvi; nu on biaše neprijatelj takovih srědstvah, i zato mu nepreostade ništa drugoga, nego da se glede věrozakona pokaže mekljim nego što mu je otac bio. On dopusti velikaškomu i viteškomu stališu u Austriji, da na svojih imanjih ujedno s podanici slobodno izpovědaju evangeličku věru (1568), dodavši samo to, da gospoda svoje podanike netěraju silom na svoju věru; nu za to su oni sada toliko marili, koliko i prije. U Českoj dopusti evangeličkim stališem, da se mogu svoje věre dèržati po tako zvanoj českoj konfessiji, spodobnoj Augsburžkomu izpovědanju, koju su mu oni sami predložili, i u kojoj su se i česka bratja s drugimi sjedinila (1575). Što je Maximilijan austrijskim stališem dopustio, to isto dopusti po njegovu priměru i Karlo štajerski svojim protestantskim stališem. Samo arcivojvoda Ferdinand tirolski trěbiše protestantstvo u svojih zemljah nasilnimi srědstvi.

Na samu početku Maximilijanova vladanja diže Ivan Sigmund Zapolja novi rat u Ugarskoj, u naměri, da u Ugarskoj sve ono osvoji, što je nègda k Sedmigradskoj spadalo (1565). Nu car ga svlada po čestitom vodji Lazaru Švendi-u, koji je, osvojiv Tokaj, Satmar i druge tvèrdje, skoro cělo Zatisje caru pokorio. To nemogaše pregoréti sultan Sulejman, nego se pod staru glavu po šesti put sa silnom vojskom na Ugarsku digne (1556). Jedan děl njegove vojske stane osvajati preděle u Zatisju, susědeće s Banatom, ale ne za Zapolju,

nego za turskoga cara. S druge strane dobije Zapolja po Sulejmanovu nastojanju u pomoć 80000 krimskih Tatarah, koji su prěko Moldave i Marmaroške županije k njemu zamĕrili. Nu buduć da su Tatari Zatisje strašno pustošili, zato se digne i sam Zapolja na te svoje goste. Glavnu vojsku povede sam Sulejman u zapadnu Ugarsku, k gradu i tvèrdji Sigetu, koji je tada bio pograničnim gradom. Viteški zapovědnik Sigetski, Nikola Šubić Zrinjski grof, Hèrvat rodom, poduzme ovdě s malim brojem po izbor junakah iz svoga naroda takovu obranu, kojoj sličnih malo će se naći u pověstnici svih narodah i svih věkovah. Kad je već i grad pao i tvèrdja porušena, baci se Zrinjski sa svojom družbom na jato neprijateljah i tude padu svi boreć se najvećim oduševljenjem s neprijatelji kèrštjanstva; ali Turci skupo plate tu kasnu pobědu, jerbo ih je pod Sigetom 20,000 mèrtvih ostalo. Prije konačnoga osvojenja tvèrdje umre sultan Sulejman u svom taboru; sin mu Selim vrati se umah natrag s vojskom, zadovoljiv se osvojenjem něke česti zapadne Ugarske, koja je i sa Sigetom pod turski jaram pala. Naproti tomu vojevaše srětno sa Zapoljom Lazar Švendi, jerbo je opet osvojio Satmar, Mukačov i svu zemlju u gornjoj Ugarskoj do Tise (1567). Godine 1568 sklopi car novi mir s Turci na 8 godinah; on se obveže na prijašnji danak, a svaka strana zadèrži, što je osvojila za poslědnjega rata. Car je tim više dobio, nego izgubio, jerbo je svoju vlast na Zapoljin račun razprostranio. Zapolja postane nakon tolikih udaracah mekljim, i sklopi s carem Maximilijanom prijateljski ugovor (1570), ali umre bèrzo na to (1571), a sedmigradski stališi izaberu si za kneza, ili vojvodu Stěpana Batora, koji se je brojio medju pèrve magjarske plemiće.

§. 79. Proměna na poljskom prěstolju za Maximilijana II.

Něko vrěme po obnovljenju mira u Ugarskoj umre poslědnji poljski kralj iz Jagelove obitelji, naime Sigmund II. August (1572). Glede izbora novoga kralja razkomada se poljsko plemstvo na više stranah, i zametne kojekakove spletke, koje je turski sultan gledao da obrati na svoju korist, kao što je to činio s bunami ugarskih plemićah, te naumi, da će poljskimi spletkami svoj upliv na susědne kèrštjanske dèržave umnožati. Car Maximilijan predloži Poljakom za kralja svoga drugoga sina Ernesta, nu proti tomu biaše najviše niže plemstvo, jerbo se je bojalo, da bi vladaoc iz austrijske kuće nastojao, da zemlja dodje u bolji red, a to je baš ono, česa oni nisu želěli. Po sultanovu nastojanju izaberu si Poljaci za kralja Henrika, brata francuzkoga kralja, staroga prijatelja turske porte (1573). Nu Henrik postane za kratko vrěme baštinikom francuzke krune, i tako ostavi Poljsku, koja mu je i onako bèrzo dosadila (1574), a Poljaci pristupe opet k izboru novoga kralja. Nakon duljega komešanja u zemlji izabere ponajveća čest višega plemstva sama cara Maximilijana za poljskoga kralja (1575); nu niže plemstvo, slědeć několiko glavnih, austrijskoj kući neprijajućih velmožah, nepristane na taj izbor, već izabere sedmigradskoga vojvodu, Stěpana Batora, koga je Turska Poljakom predložila. Car Maximilijan nemogaše se dugo odlučiti, da li bi poljsku krunu primio, jerbo se je bojao rata s Turci; zato nastojaše iz svih silah, nebi li kako Batora sklonuo, da se po dobru okani poljske krune. Nu Stěpan Bator nehtěde o tom ni čuti. Predavši sedmigradsku vojvodovinu bratu si Krištofu, dodje Bator u Poljsku i primi u Krakovu kraljevsku krunu (1576). Prije nego se je razpra o poljsku krunu sasvim svèršila, umre car Maximilijan nakon kratka vladanja u 50. godini (12. listop. 1576).

§. 80. Car Rudolf II. Arcivojvode Ernest i Maximilijan nastoje zadobiti poljsko prěstolje.

Po Maximilijanu II. ostade 6 sinovah; najstariji izmedju njih, Rudolf II. naslědi otčevo prěstolje u Ćeskoj, Ugarskoj i austrijskoj arcivojvodovini, kako takodjer i u němačkoj carevini. Osim njega biaše još Ernest, Matija, Maximilijan, Albert i Većeslav, nu ovaj poslědnji nepoživi dugo († 1578). Umah na početku Rudolfova vladanja porode se razne razpre medju ovom bratjom, koje su dosadanjoj slozi u austrijskoj kući puno škodile. Arcivojvoda Matija, zaslěpljen prěkoměrnom željom vladanja, primi od pobunjenih nizozemskih stališah ponudjeno si dostojanstvo naměstnika (1577), i tako stupi na čelo bune proti starijoj liniji Habsburžke kuće, vladajućoj u Španjolskoj, što mu je car Rudolf jako za zlo imao. Nu Nizozemci ga bèrzo zabace (1580), i tako se vrati u Austriju, gdě je Rudolf s njim něko vrěme strožije postupao; zbog toga se rodi medju njimi něka mèržnja, koja nikad više nije ni prestala.

Osim toga zavade se još Ernest i Maximilijan rad novoga izbora poljskoga kralja. Po smèrti Stěpana Batora (1586) naime nastojahu obadva, nebi li se poljske krune dokopala. Većina poljskih stališah, mèrzeć austrijsku kuću pozove tom prilikom na poljsko prěstolje švedskoga kraljevića Sigmunda, nu druga strana nepristane na to, već izabere arcivojvodu Maximilijana (1587). S toga plane u Poljskoj domaći rat. Maximilijan pohiti svojim privèrženikom u pomoć, nu poljski kancelar Ivan Zamojski, glava njegovih protivnikah, potuče ga kod Krakova (1587), zatim ga iztěra iz Poljske i dade se za njim u potěru do Slezke, gdě je Maximilijan pod Byčinom po drugi put poražen (1588), i ulovljen; na to ostane poldrugu godinu u sužanjstvu, te se istom onda oslobodi,

kada je obećao, da će se krune odreći. Nu i Sigmundu III. dosadi u bèrzo poljska kruna, jerbo mu je pokvareno plemstvo u svem na put stajalo, nepoznavajuć druge zadaće, nego kako bi kraljevsko dostojanstvo čim većma ponizilo. Zato smisli Sigmund, da će se krune odreći, pa da će onda svoju stranu naklonuti, da ju dade Ernestu (1590). Nu Maximilijan pokvari sav posao, javivši poljskim stališem o čem se radi; to pako učini, jerbo je mislio, da bi se morda i sam mogao zadobaviti poljske krune. Plemstvo prisili kralja Sigmunda, da se svoje nakane ostavi; nu on ostane i nadalje u prijateljskoj svezi s austrijskom kućom, pa se na to još i oženi s austrijskom vojvodkinjom Anom, kćerju Karla štajerskoga (1592).

§. 81. Petnaestgodišnji turski rat za Rudolfa II.

Jedva se je svèršila ta jedna stvar, i već pukne rat s Turskom. Osamgodišnji mir cara Maximilijana biaše kašnje produžen u dva puta sve na novih osam godinah. Nu pri svem tom ponavljahu se i u miru razne razpre i borbe na medji medju carskom dèržavom u Ugarskoj i Hèrvatskoj i medju Turskom, gdě su proti stalnim turskim naselbinam takodjer i s druge strane morale biti stalne i jake posade po gradovih, tvèrdjah i čardacih. Tu bi se često navaljivalo i s jedne i s druge strane na polja ili stada protivne strane, i tako bi došlo do toga, da se je na tvèrdje udaralo i da se je često boj bio na hiljade. Na carskoj se strani odlikovahu u takovih borbah osobito Uskoci, koji su na carskoj zemlji zaštitu tražili i dobili, nemogavši već podnositi turskoga jarma. Već za cara Ferdinanda I. biaše im ustupljen Senj sa svojom okolicom za glavno utočište, a oni se zato obvezaše, da će činiti vojničku službu.

Od godine 1591, kada su naime Turci s Perzijanci mir učinili i tako u Aziji boj dokončali, postajahu pogra-

ničke borbe sve strašnije. Sada skupi vojsku sam bosanski baša Hasan, osvoji Bihač (1592), i popléni Hèrvatsku tija do Zagreba. Nu carski vodje, što su bili s većom vojskom poslani, da čuvaju granicu, poraze ga, kada je na Sisak udarao; tom prilikom pade do 18.000 Turakah i sam Hasan baša (1593). Na to navěsti porta rat. Veliki vezir Sinan baša udari najprije na Ugarsku, gdě je osvojio Vesprim i Palotu; a ujedno osvoji Sisak (1593) gèrčki beglerbeg, koji je na město Hasan baše u Bosnu poslan bio.

Slědeće godine (1594) dodje u Ugarsku na čelu carskih četah arcivojvoda Matija, i obsědne Ostrigom; dočim je zapovědnik nad gornjom Ugarskom, Krištof Teuffenbach, pograničke turske gradove i tvèrdje junački osvajao, skoro cělu Novogradsku i Hontsku županiju predobio, Budimskoga i Temišvarskoga bašu porazio, i Hatvan obkolio. Nu bèrzo dodje veliki vezir Sinan od sèrbskoga Biograda sa 100,000 ljudih, a u isto doba prodre 70000 krimskih Tatarah prěko Marmaroša u gornju Ugarsku. Zato moradoše carski vodje pustiti obsědanje Ostrigoma i Hatvana, pa se položiše kod Gjura. Tu udare Turci i Tatari na grad i na kèrštjanski tabor. Šest danah trajaše borba, a sedmu noć udare Turci iz nova na kèrštjane, te ih poraze i neizměrnu im škodu učine. Gjur pade Turkom u šake, prije nego je nova vojska sabrana, koja bi ga bila izbavila.

§. 82. Sigmund Bathori Sedmigradski vojvoda. Bitka kod Keresteša.

Carskoj se stvari pokaže medjutim lěpša nada u Sedmigradskoj, gdě se je za toga rata važna proměna dogodila. Po smèrti Krištofa Batora (1581) naime naslědi ondě vojvodstvo sin mu Sigmund, mladić krasnih duševnih vlastitostih, komu se nikako nije dopadalo, što

su dosadanji sedmigradski vojvode kano turski područnici tako nizko stajali. Kada mu je Sinan baša prigodom rata g. 1594 zapovědao, da i on pošalje Turkom u pomoć 60000 ljudih, tu on odluči, da će taj sramotni jaram sa sebe sbaciti, pa zato se dade u prijateljsko ugovaranje s dvorom cara Rudolfa i stane priprave činiti k boju proti obćemu neprijatelju kèrštjanah. Već bì naoružao i Sèrbe stanujuće u Banatu, da se i oni oslobode od turskoga gospodstva; nu tu se pobuni proti njemu magjarsko plemstvo u Sedmigradskoj i uzkrati mu svu pomoć, pa još na to predju na stranu plemstva i njegovi vlastiti strici Andrija, biskup i kardinal, Stěpan i Baltazar. Pobunjenici liše Sigmunda vojvodskoga dostojanstva, nu on ih nadmudri, dočim je na izliku iz zemlje poběgao, pa se opet bèrzo vratio, kada se je uvěrio, da će zanj biti Sikulci i Sasi, kojim se nikako nije dopadalo što plemstvo radi. Sedmigradci ga priznadu opet za vojvodu na saboru u Tordi. a on se osveti nad pobunjenici, davši 11 glavnih kolovodjah smaknuti, a medju njimi i strica si Baltazara. Na to sklopi s privoljenjem svih triuh sedmigradskih narodah ugovor proti Turkom s carem Rudolfom (1595), i izposluje, da je k tomu ugovoru pristupio Aron moldavski i Mihail vlaški vojvoda. Tim ugovorom bi ustanovljeno medju inim, da Sedmigradska po izumèrtju Batorova koléna k ugarskoj kruni pripade; a za veće utvèrdjenje prijateljstva dobije Sigmund za ženu Mariju Kristinu, kćer Karla štajerskoga.

Ovim savezom biše Turci prisiljeni, da svoju glavnu silu obrate proti Moldavi, Vlaškoj i Sedmigradskoj (1595). Novi sultan Muhamed III., koji je g. 1595 na prěstol zasio, odpravi novoimenovanoga vezira Ferhada u Vlašku. Nu Ferhadu posluži loša sréća, jerbo su ga Sigmundove i Mihailove spojene vojske u dva puta strašno porazile, tako da se je govorilo, da je tu palo do 90.000 Turakah. Sultan se nad tim tako razpali, da je Ferhada

posèkao, a Sinana na novo velikim vezirom učinio. Nu i Sinana protèra Sigmund iz Vlaške, kada je već do Tèrgovišta bio prodro, te ga potuče još jedan put na Dunavu kod Gjurgjeva.

Pletke poljskoga kancelara Zamojskoga, koji je bio moldavskoga vojvodu Arona od saveza sa Sigmundom odvratio i s njim zajedno nastojao, kako bi Andriju i Stěpana Batora u Sedmigradsku opet uveo, zadèrže Sigmunda poněšto u tom pobědonosnom naprědovanju. Kada je Sigmund tim pletkam u trag ušao, ulovi Arona, i na město njega učini moldavskim vojvodom Risvana. Nu Zamojski prodre umah s vojskom u Moldavu, protèra Risvana, i postavi za vojvodu Jeremiju Mogilu, komu je i od Turakah potvèrdjenje izposlovao (1595).

Sigmundove pobède u Vlaškoj dodju medju tim vèrlo dobro carskim vodjam u Ugarskoj. Arcivojvoda Matija osvoji g. 1595 Ostrigom, i porazi Turke pred saminì budimskimi vrati. G. 1596 osvoji novi zapovědnik ugarske vojske, arcivojvoda Maximilijan, grad Hatvan. Na to udari na Ugarsku sam sultan Muhamed s 200,000 momakah. Pred tolikom vojskom morade Sigmund Batori uzmaći od Tamišgrada, koji je obsědao, a tako isto moradoše i carevci Hatvan ostaviti, jerbo su mu bedemi prigodom stražnjega obsědanja porušeni bili. Sultan udari najprije na Jagar, pa osvoji i grad i tvèrdju uzpèrkos hrabrosti posade. Arcivojvoda Maximilijan, Krištof Teuffenbach i Sigmund Bator dočekaju Muhameda sjedinivši sve svoje sile, kod Keresteša. Tu se zametne strašna bitka, u kojoj je do 20,000 kèrštjanah palo, nu i Turci plate skupo svoju pobědu, jerbo ih je do 40,000 bojno polje krilo. Buduć da su obě strane iznemogle, zato se nastavi rat g. 1597 samo malimi silami. Nu s prolětja g. 1598 posluži sréća carskomu vodji Adolfu Švarzenbergu tako, da je svojom smělostju i bojnom hitrinom prije izgubljeni Gjur opet predobio.

§. 83. Prevrati u Sedmigradskoj, i nastavljenje turskoga rata.

Vojvoda Sigmund Bator moraše se u svih svojih poduzetjih boriti sa sedmigradskim plemstvom, a sada zavlada njim vèrh toga još něko čudno nezadovoljstvo, u kojem je g. 1598 Sedmigradsku caru Rudolfu ustupio, i za to Opolsku i Ratiborsku kneževinu u Slezkoj primio, nu već poslě několiko neděljah vrati se opet u Sedmigradsku i preuzme vladu. Medjutim biaše već na putu u Sedmigradsku arcivojvoda Maximilijan, kao novoustanovljeni Rudolfov naměstnik; pa kada je ovaj čuo, da se je Sigmund vratio, osvoji Veliki Varadin; nu Sigmund mu ga pusti, i sdruži se s njim proti Turkom, koji su te godine na Zatisje zaměrili. Jedva što su tursku navalu u toj strani uzbili, ustupi Sigmund Sedmigradsku stricu si Andriji Batoru, pomiriv se s njim, i otiđe u Poljsku, gdě je hotio od onoga živiti, što je medju njimi ugovorom ustanovljeno (1599).

Sedmigradska postane sada pozorištem bunah, koje su zbog nestalnosti magjarskoga plemstva jedna za drugom slědile. Kardinala Andriju Batora liši već poslě několiko měsecih i vlade i života vlaški vojvoda Mihail (1599), pa na to protěra Mihail još i Jeremiju Mogilu iz Moldave (g. 1600), te napusti svoju vojsku i u tu zemlju. Sedmigradskim plemićem dosadi vèrlo bèrzo Mihail, jerbo ih je strogo karao i jerbo je proti njim bunio Vlahe i Sikulce, koje su si oni želěli sasvim podvèrći. Zato zaištu plemići pomoć od carskoga zapovědnika n gornjoj Ugarskoj, Jure Baste, obećajuć, da će se caru podložiti. Basta prodre u Sedmigradsku, i porazi Mihaila, komu su Poljaci isto doba oteli Moldavu i Vlašku, vrativši Moldavu Jeremiji Mogili, i postavivši nad Vlaškom bratića mu Šimuna. Nu jedva što je Basta magjarsko plemstvo od Mihaila oslobodio, tu se pobuni ono i proti njemu (1601),

te pozove Sigmunda Batora u zemlju, koji je i zbilja po tretji put vladu zauzeo. Basta se morade pred njim povući u Ugarsku, jerbo je izpèrva preveć slabu vojsku imao, nu ipak sačuva caru barem onu čest Ugarske, što je prije k Sedmigradskoj spadala. Kašnje digne veću vojsku, te tako učini, da je Sigmund novim ugovorom Sedmigradsku caru ustupio (1602), a sam u Česku otišao, gdě je za nagradu dobio Roudničko i Lobkovicko imanje. Basta svlada kašnje novu bunu plemićah, koju je vodio Mojzija Sékel (1603), pomoćju turskoga baše u Tamišgradu, pa otme još baši Lipu i Lugoš.

Za tih sedmigradskih bunah nebiaše Turkom moguće u Ugarskoj toliko silah razviti, kao što su to prije činili, jerbo su na novo zapleteni bili u rat s Perzijanci, s kojimi je car isto vrěme posrědničtvom svoga prijatelja, ruskoga cara, u sporazumljenje stupio. Arcivojvoda Matija osvoji g. 1599 Vesprim i Stolni Biograd, pa obkoli i Budim, nu zahman. Godine 1600 osvoje Turci Kanižu, važno město blizu štajerske medje, a dvě godine kasnije predobiju natrag i St. Biograd. Bèrzo na to udari carski vodja Rosswurm na Budim, osvoji Peštu, i zatvoriv se u njoj uzbije sve navale velikoga vezira Hasana, a po njegovu odlazku predobije još i Hatvan (1603).

§. 84. Proměne u věrozakonskih stvarih za Rudolfa II.

Nu to srětno naprědovanje carske vojske u Ugarskoj i Sedmigradskoj preseku domaće razpre, pogibeljnije nego sve dosadanje.

Car Rudolf neimadiaše kao vladaoc ni iz daleka onih vlastitostih, koje su rěsile predšastnike mu Maximilijana i Ferdinanda. On njegovaše do duše znanosti i umětnosti, i podporovaše ih uzdèržavajuć na svojem dvoru u Zlatnom Pragu takove muževe, koji su u njih to vrěme prednjačili; nu znanstvene zabave i razne manje hvaljene naklo-

nosti odvratjahu prěko měre ujegovu misao od svih važnijih skèrbih čestita vladaoca. Za poslědnjih godinah pade u takovu težkomišljenost, da nije hotio s nikim obćiti, nego s několicinom svojih ljubimacah, koji su ga čisto na svoju ruku obratili, i najvažnije poslove po svojoj lakomoj samovolji obavljali. Zbog toga rastiaše od dana do dana nered u dèržavnoj upravi; nepravica se činjaše u carevu imenu; najvažniji poslovi bivahu često ili sasvim zanemarivani ili barem odlagani, tako da je često istoj vojsci, koja se je u Ugarskoj i Sedmigradskoj s Turci ili buntovnici bila, mnogo putah manjkalo i novacah i drugih bojnih potrěbah.

Glede věrozakona razlagaše car Rudolf u Austriji oštrije sve ono, što je otac mu Maximilijan stališem dopustio. Ne samo što je stališem branio, da negone silom svojih podanikah na svoj zakon, nego je i shodna srědstva upotrěbljivao, za da u katoličku cèrkvu opet dovede one gradjane i podanike na carskih imanjih, koji su od nje odpali. U Českoj izdade g. 1602 zakon, koji je bio naměnjen ne samo proti českoj bratji, nego u obće proti slobodam, od Maximilijana II. českoj konfessiji podèljenim. Po carevu primèru stane i Karlo štajerski strožije nego prije braniti razširivanje evangeličke věre u svojih zemljah; a po njegovoj smèrti (1590) lati se njegov sin Ferdinand upravo prava reformiranja, koje mu je po Augsburžkom miru patrilo. U tom směru protegne najprije slobodu po njegovu otcu proglašenu na same osobe velikaškoga stališa, a njihove podanike, kano i svoje vlastite privedè krěpčijimi srědstvi na katoličku věru; nu kasnije javi i samim stališem, da ili na katoličku věru prědju, ili da se iz njegovih zemaljah sele; nu malo ih se nadje, koji bi ovo poslědnje bili izabrali. Pravo reformiranja u tom smislu stanu si u bèrzo prisvajati mnoge katoličke gospoštije po Českoj, Moravi i Slezkoj, upotrěbljujuć stranom i neurednu silu, da svoje podanike na

katoličku věru obrate, a carski dvor nehtěde im toga zabraniti, premda je takovo postupanje bilo proti zemaljskomu uredjenju. Protestantizam se biaše u bèrzo razširio i u Ugarskoj, a osobito u Sedmigradskoj, gdě su utočište našle i najčudnije, něgda od samih protestantah proganjanje sekte. Tu nebiaše tako moćna zakona, koji bi bio mogao tu stvar prepréčiti. Istom kada je Basta Sedmigradsku predobio i kada se je turski rat na bolje okrenuo, stane carski dvor i u tih zemljah novim zakonom na put stajati. Kada su stališi proti takovu postupanju na Požunskom saboru g. 1604 tužbe dizali, izadje u carevu imenu zapověd, priložena k saborskim člankom, kojom su opet obnovljeni oni zakoni, koji su još za kralja Ljudevita izdani pri pèrvih početcih protestantizma proti svim novotam.

§. 85. Buna Stěpana Bočkaja. Mir Žitva-Dorožki.

Ta zapověd dade nov povod nezadovoljnosti ugarskomu i sedmigradskomu plemstvu, koje je i onako već od davnih vrěmenah na bunu sklonjeno bilo. Sad nije trebalo ništa više, nego da se bojna srěća opet k Turkom vrati, pa je odpèrta buna gotova. A tako se i dogodi. Te iste godine naime udari veliki vezir Hasan na Ugarsku s većom vojskom nego prije, pa obkoli Peštu i Hatvan, osvoji ta obadva grada i uputi se dalje, da i Ostrigom obkoli. U toj nevolji pozvan bude čestiti Basta iz Sedmigradske, da preuzme zapovědničtvo u Ugarskoj. Po kèrvavih borbah morade se Hasan pred njim povući k Budimu. Nu jedva što je Basta iz Sedmigradske otišao, bukne tu nova buna, koju njegove slabe posade nisu mogle udušiti. Ovom prilikom postavi se na čelo pobunjenikom Stěpan Bočkaj, koji je prije toga spadao medju najvèrnije sluge cara Rudolfa. Uvrědjen od zapovědnika gornje Ugarske, Ivana Belgiojosa, potuži se proti toj krivici u carskoga dvora, nu carevi dvoranici nedopitaju

mu pravdu, i zato se on caru iznevěri. Na njegov poziv pobuni se sve Zatisje, a on sam primi od Turakah sedmigradsko vojvodstvo, porazi Belgiojosa, i osvoji Košice. Basta pohiti Belgiojosu u pomoć, čim su Turci k Budimu uzmakli, i potuče Bočkaja kod Edelena (1604); nu sad se digne plemstvo i u gornjoj Ugarskoj, koje je od početka vlade Ferdinanda I. mirno živilo; a osim toga stanu Basti izdajno uzmicati zlo plaćeni vojnici. Basta se morade zbog toga povući k austrijskoj medji, gdě se je kod Požuna čvèrsto utaborio, (1605). Sada pade cěla Slovenska u Bočkajeve šake; čete njegovih Hajdukah provaljivahu tija u Moravu na plěn; a napokon pobuni se i plemstvo na desnom brěgu Dunava, i stane turskom pomoćju udarati na gradove i tvèrdje, u kojih su pogranične carske posade ležale. Nova turska vojska, pod zapovědju vezira Mehmeda udari na Ostrigom, i osvoji varoš uzpèrkos junačkoj obrani carskoga zapovědnika Henrika Dampierra.

U tom strašnom metežu pošalje car Rudolf za gubernatora u Ugarsku brata si Matiju, tada naměstnika u Austriji, i dade mu punomoćje, da o miru ugovara i s Turci i s Bočkajem. Matija sklopi s njimi najprije primirje; a po dugu i težku ugovaranju učinjen bude s Bočkajem mir u Beču (1606). Tim mirom dobije Bočkaj na vrěme svoga života Sedmigradsku kneževinu s cělim Zatisjem i s Marmaroškom, Ugočkom i Berežkom županijom; ostalu Ugarsku dobije car, nu pod takovimi uvěti, da je kraljevska moć po volji plemstva sasvim oslabljena i snižena. Tu bi ustanovljeno medju ostalim, da si stališi palatina izabiru; da u Ugarskoj neima biti druge vojske osim ugarske, izuzam jedino Komoransku i Gjursku tvèrdju; da u nepritomnosti kralja zemaljsku vladu vodi gubernator sa saborom, bez da bi morali kralja za někako potvèrdjenje moliti; napokom da evangelička i helvetska věra dobiju podpunu ravnopravnost s katoličkom věrom.

O tom ugovoru bì rečeno, da onda istom zadobije podpunu valjanost, kada se i s Turci mir sklopi. Taj mir bude sklopljen u taboru na rěci Žitvi proti varošici Dorogu bliže Ostrigoma (1606). Tu se car oslobodi od dosadanjega danka, ali zato ostavi Turkom sve, što su u Ugarskoj osvojili. Turci indi zadèrže osim cěle Slavonije prostranu, ravnu srědnju čest Ugarske, tako da se je medja medju njimi i carskimi zemljami protezala od Slavonije medju Hèrvatskom i Ugarskom po Dravi i Muri do Legrada (carskoga), odatle ravnom linijom oko Kaniže (turske) do Blatnoga jezera, i srědinom po cěloj duljini toga jezera; dalje oko Vesprima (car.) preko Bakonja do Dunava, zatim uzduž Dunava do Vacova (car.) odatle prěko Matrah i Jagra (tur.) do Tise. Dalje děliše Turke od Sedmigradske Tisa do ustja Köröša, zatim běli Köröš do Gjule i Vilagoša (oboje tur.).

§. 86. Razpra medju Rudolfom i Matijom. Silovito ponašanje stališah u Ugarskoj, Austriji i Českoj proti obojici.

Nu ni Žitva-Dorožki mir neutiši svih bunah u austrijskoj dèržavi. S jedne strane dělovaše primèr ugarskih buntovnikah na plemstvo u drugih zemljah, komu se je takodjer prohtělo poniziti moć vladaoca; a s druge strane postadoše Ugrom poděljene slobode povodom još većih razprah u vladajućoj kući. Velika moć koju je po ugovoru dobio arcivojvoda Matija, kao ugarski gubernator, probudi u Rudolfu něko nepouzdanje, i tako on uzkrati svoje potvèrdjenje Žitva-Dorožkomu miru. Nu Matija odluči, da će ga na to prisiliti, i zato se postara, da su austrijski i ugarski stališi medju sobom sklopili savez ili konfederaciju, kojom su se obvezali, da će se medjusobno braniti u uzdèržanju pogodbah onoga mira (1608). Car zabrani taj savez kano protuzakonit, i tako dodje do rata medju bratjom. Matija proglasi Rudolfa ne-

sposobnim za vladaoca, i pozove ga, da njemu predade vladu, zatim udari s vojskom na Moravu, gdě su stališi uz njega pristali a odatle udari na Česku. U toj nevolji sazove Rudolf češke stališe na sabor u Prag, i zaište od njih pomoć. Tu priliku upotrěbe evangelički stališi, pa prisile cara, da im je obećao, da će odsele imati podpunu slobodu věrozakona. Posrědovanjem stališah učine bratja mir u Libnu kod Praga; Rudolf ustupi Matiji Ugarsku, Austriju i Moravu, a za se zadèrži samo Česku sa Slezkom i Lužicom (1608).

Timi dogadjaji ukrěpi se još više moć i Rudolfovih i Matijinih plemićah, koja je obodvojici mnogo jadah zadala. U Ugarskoj bude sabor sazvan, da se na njem Matija okruni, nu tu izjave stališi, da njim patri pravo kralja si izabirati, i tako okrune Matiju istom onda, kada je podpisao predloženu si kapitulaciju (1608). U Austriji bì Matija odredio još za Bočkajeve bune, da se na čas odlože zakoni izdani proti protestantom; nu sada mu izjave evangelički stališi, da mu neće prije priseći, dok se oni zakoni sasvim neuniše, i dok se gradovom nedopusti, da i oni slobodno slěde protestantsku věru. Gornjoaustrijski stališi zauzmu carski grad u Lincu, sbace zemaljskoga kapitana i stanu se oružati. Nakon duljega odpiranja morade Matija pristati na njihova zahtěvanja tako zvanom resolucijom, ili kao što su stališi govorili, kapitulacijom (1609). Kada se je car uztezao izpuniti obećanje, koje je u Českoj učinio glede věrozakonskih slobodah, spoje se stališi medju sobom i sklope savez sa slezkimi stališi, zatim skupe vojsku, izaberu 75 odbornikah ili direktorah, koji bi njihove stvari ravnali, i tako prisile cara, da im je konačno morao izdati tako zvani majestat (1609), kojim je protestantom opet dopustio, da imenuju članove konsistorije, da upravljaju sveučilištem Pražkim, i da izmedju sebe izaberu odbor tako zvanih defensorah, koji će im věru braniti.

Da se osveti bratu, koji mu je toliku nevolju uzrokovao, pusti se car Rudolf u tajno dogovaranje s arcivojvodom Leopoldom, bratom Ferdinanda štajerskoga, tada Pasovskim biskupom. Leopold sabere pod drugom izlikom vojsku u svojoj biskupiji, pa ju pusti koncem g. 1610 iz nenada u gornju Austriju, a odatle u Česku, gdě je valjalo, stališe prisiliti srědstvom te vojske, da puste poděljeni im majestat, i da Leopolda za českoga kralja priznadu. Pasovska vojska osvoji silnom i nenadanom navalom Pražku Malu stranu; nu u Starom i Novom gradu stanu joj stališi na odpor, povuku svoju vojsku k Pragu, dobiju pomoć od Matije, komu je grozila pogibelj, da neizgubi pravo naslědstva u Českoj po Rudolfovoj smèrti, i tako poraze Pasovce i protěraju ih iz zemlje. Car Rudolf ostane na Pražkom gradu kano u zatvoru, dok nije Matija došao glavom u Česku. Sada moradè Matiji ustupiti i Česku i ostale svoje zemlje, tako da za se ništa drugo nije mogao zadèržati nego naslov Rimskoga cara (1611). Od toga poniženja oslobodi ga u bèrzo smèrt (20 sěč. 1612), a Matija postane na to i carem.

§. 87. Vladanje cara Matije.

Od ono doba što je češka i ugarska kruna sjedinjena sa zemljami austrijske kuće, nebiaše moć vladaoca svih tih zemaljah tako ponižena, kano sada za Matije. To imaše za prirodjenu poslědicu, da je dèržava u odnošenju k svim svojim susědom malomoćnom postala. Neobziruć se na mir od g. 1606, po kojem je Sedmigradska po Bočkajevoj smèrti pripasti imala k ugarskoj kruni, izabere sedmigradsko plemstvo umah po Bočkajevoj smèrti (1606) novoga vojvodu iz svoje srědine, u osobi sědoga starca Sigmunda Rákoca, a po njegovu dobrovoljnom odstupu (1608) izabere Gabriela Bátora.

Kao što su svi predjašnji vojvode s odbojnim plemstvom mnogo posla imali, tako isto snadje i Gabriela Báto-

rata ista sréća. On sklopi s carem Matijom g. 1612 ugovor u Tokaju, kojim mu je naslédstvo po svojoj smèrti obećao, uz iste uvěte, uz koje je to Sigmund Bátor něgda učinio. Zbog toga ugovora zagroze Turci caru, da će na njega vojsku dići, i njihovom pomoćju pobuni Gabriel Betlen čest plemstva proti vojvodi (1613). Buntovnici iztěraju Gabriela Bátora iz zemlje, i bèrzo zatim ubiju ga izdajno u Velikom Varadinu a za vojvodu si izaberu Gabriela Betlena. Po savětu svoga pèrvoga ljubimca, kardinala i bečkoga biskupa Khlesla, sazove Matija u Linac obći sabor stališah iz českih, ugarskih i austrijskih zemaljah (1614), od koga je očekivao, da će mu dati pomoć proti Turkom, za da si izvojuje svoje pravo u Sedmigradskoj. Nu stališi uzkrate svu pomoć nemareć ništa za stvar, koja se je ticala cěle dèržave, a car morade Sedmigradsku Betlenu pustiti, ako je hotio, da se s Turci mir potvèrdi (1615).

Tim manje mogaše se Matija nadati, da će stališi pomoći u ratu, što su ga Mlětčići podigli na arcivojvodu Ferdinanda štajerskoga (1615), i to rad Senjskih Uskokah, koji su na moru često nasilje činili ne samo turskim, nego i mlětačkim brodovom. Nakon dvogodišnjega vojevanja na medji obiuh dèržavah, osobito u Goričkoj grofoviji i u Furlanskoj, sklopljen bude mir u Madridu (1617) posrědničtvom španjolskoga kralja. Tim mirom morade se arcivojvoda Ferdinand obvezati, da će Uskoke iz Senja i iz primorja dalje u zemlju preseliti.

Čim je slabija bila careva moć u njegovih vlastitih zemljah, tim je manje mogao něšto opraviti u němačkoj dèržavi, gdě je već za cara Rudolfa bilo došlo do novih razprah medju katoličkimi i protestantskimi knezovi, jerbo je Augsburžki mir i od jedne i od druge strane raznim načinom vrědjan bio. Protivne strane sklapljahu oružane saveze i pozivahu stranjske vladaoce u pomoć, kojim se je tako lěpa prilika pružala, da podkopaju moć

Habsburžke kuće. Pa i medju stališi u carskih zemljah nadje se takovih ljudih, koji su gledali, da u sporazumljenju s tudjimi dvorovi stisku vladajuće kuće povećaju.

Izmedju Matijine bratje življahu na početku njegova vladanja još samo Maximilijan i Albert. I stric im, arcivojvoda Ferdinand tirolski bi već umro (1595), a njegove zemlje biše spale na cara Rudolfa i štajersku liniju, koji su ih predali ugovorom arcivojvodi Maximilijanu, da on nad njimi kano punomoćnik obiuh vlada. Budući ni Matija, ni njegova bratja nisu imala potomstva, zato se staraše car, da još za njegova života Ferdinand štajerski bude okrunjen u Ugarskoj i Českoj kano budući naslědnik. U Českoj se nadje medju velikaši jedna strana, koja nije hotěla o Ferdinandu ni čuti, nu zato ga ipak stališi prime i okrune za kralja (1617). Iz Češke otide Ferdinand s Matijom u Beč, a odatle na Požunski sabor, da ga i ugarski stališi priznadu (1618).

§. 88. Ustanak u Českoj. Bitka na Běloj gori.

Jedva je car iz Praga otišao, i tu već stanu kolovodje protivne strane u Českoj novu bunu pripravljati, uzamši si pri tom za najveći uzrok věrozakonske poslove. Defensori protestantski sazovu u Prag veliku skupštinu velmožah i vitezovah, na kojoj se je imalo raditi o razpri, koja je već više godinah trajala medju opatom i gradjani Broumovskimi, a tako isto medju Pražkim arcibiskupom i protestantskimi stanovnici njegove varošice Hroba zbog sagradjenih novih protestantskih cèrkvah. Kada je pako ta skupština od cara i njegovih naměstnikah u Pragu zabranjena kano protuzakonita, tu se obore sakupljeni stališi s gomilom oružana naroda na Pražki grad, i nagèrdivši ružno naměstnike bace dvojicu izmedju njih, Jaroslava Martinica i Vilelma Slavatu, i s tajnikom Filipom Fabricijem, kroz prozor u duboku gradsku grabu. Umah na to izaberu 30 direktorah, da zemljom upravljaju,

stanu vojsku kupiti pod zapovědju Henrika Matije grofa od Thurna, i poruče caru, da natrag uzme svoju zapověd glede Broumovske i Hrobske cèrkve i glede Pražke skupštine. Arcibiskupa i Broumovskoga opata, tako isto i Jezovite protěraju iz zemlje. Proti katoličkim stališem, a imenito proti gradovom Plznji i Budějovicam, koji nisu hotěli uz buntovnike pristati, povede Thurn vojsku.

Ugarski stališi na Požunskom saboru dadoše se istom po začetku te nove bune nakloniti, da Ferdinanda okrune, nu zato morade Ferdinand još težu kapitulaciju podpisati, nego je Matijina bila. Po Ferdinandovu savětu odpravi Matija Dampierra s něšto vojske u Česku, nu Thurn porazi tu vojsku. Stališi se biše medjutim o pomoć obratili k svim protivnikom austrijske kuće, imenito k savojskomu vojvodi Viktoru Emanuelu, palatinskomu izborniku i drugim protestantskim knezovom u Němačkoj, Mlětčanom i Holandezom. Viktor Emanuel im odpravi u pomoć Ernesta Mansfelda s vojskom, koju je u drugu svèrhu bio skupio. Došav u Česku, predobije Mansfeld Plzenj. Thurn porazi i drugoga carskoga vodju, Karlu Bonquoi-a.

Medjutim stanu neprijateljske strane o miru ugovarati, i u tom umre car Matija (1619). Stališi nehtědoše ni čuti, da njegova naslědnika, Ferdinanda II., za svoga kralja priznadu. Thurn prodre u Moravu, i tu izposluje, da su i Moravci uz sav odpor katoličkih stališah s Česi u savez stupili, zatim provali u Austriju i stane Beč obsědati. Ni austrijski stališi nehtědoše Ferdinandu věrnost priseći pod izlikom, da Austrija nepatri njemu, već stricu mu Albertu, tada naměstniku španjolskoga kralja u Nizozemskoj, premda je taj Ferdinanda bio povlastio, da u město njega primi prisegu, i premda mu je kašnje isto svoje pravo bio ustupio. Dampierre pošalje bèrzo pomoć Ferdinandu i tako ga oslobodi od nevolje, u koju su ga bili bacili buntovni plemići i Bečki gradjani,

a Thurn se vrati medjutim bez uspěha, kada su mu glasovi došli, da je Bouquoi Mansfelda potukao.

Ferdinand pohiti iz Beča u Frankfurt, gdě je revnim nastojanjem katoličkih knezovah, osobito bavarskoga vojvode Maximilijana, za cara izabran. Medjutim ga liše českí stališi, s kojimi su već i moravski, slezki i lužički u savezu bili, českoga přestolja, i pozovu si za kralja Fridrika, palatinskoga izbornika i načelnika saveza protestantskih knezovah u Němačkoj. U sporazumljenju s njimi udari sedmigradski vojvoda Betlen na gornju Ugarsku, i pobuni ondašnje stališe proti Ferdinandu. Thurn udari po drugi put na Austriju. Betlen se s njim sdruži pod Bečom, i obadva stanu taj grad obsědati. Bouquoi stajaše na Dunavu, da ga neprijatelj nepredje; a i car Ferdinand se vrati za vrěmena, da uredi priprave za obranu; nu medjutim nastane zima i kišovito vrěme, i neprijatelju ponestane novca, zato se odvuče od Beča, bez da je išto opravio.

Fridrik palatinski dodje medjutim u Česku i okruni se kraljevskom krunom (1619). Nu vlada mu nebiaše dugotrajna. Njegovi prijašnji saveznici medju němačkimi knezovi i Viktor Emanuel gledahu zavistnim okom na njegovu sklisku srěću, ili barem nepokazivahu mnogo volje, da mu ju sačuvaju. Naproti tomu posluži Ferdinandu osobita srěća u tom važnom trenutku, gdě se je o tom radilo, da Habsburžka kuća izgubi svu svoju težkom mukom stečenu moć i slavu u Europi. On dobije od španjolske linije Habsburžke kuće, od pape, od Sigmunda III. poljskoga i od drugih katoličkih vladaocah tako znamenitu pomoć, da je mogao na svoje protivnike takovom silom udariti, kojoj oni nisu mogli odoléti. Zapovědničtvo nad svojom vojskom pověri Maximilijanu bavarskomu. I Ivan Jure, saski izbornik, pristupi na Ferdinandovu stranu, akoprem je i sam protestant bio, jerbo mu je Ferdinand u to ime Lužicu obećao. Neuzdajuć se u svoju

vlastitu snagu i postojanost, odpravi Fridrik ujedno s Betlenom poslanike u Carigrad, da sultana nagovore, da rat s carem ponovi. Oni se vrate s obećanjem, da će buduće godine turska vojska překo Kaniže na carevu zemlju udariti.

Nu prije nego je do toga došlo, dokonča se Fridrikovo gospodovanje u Českoj. S prolětja godine 1620 digne Maximilijan svoju urednu vojsku, udari na gornju Austriju, gdě je stališe prisilio, da Ferdinandu věrnost prisegu; a odatle se obrati na Česku. Ujedno udari saski izbornik na Lužicu i Slezku. Češka vojska, i brojem manja i zlo uredjena, moraše pred Maximilijanom uzmicati od grada do grada, dok se je napokon kod Praga našla. Tu se zametne odlučna bitka na Běloj gori (8. stud. 1620), u kojoj je Maximilijan pobědu odèržao. Prag se predade, a Fridrik izgubi svu smělost i poběgne hitro iz zemlje.

V. Doba.

Ob bitke na Běloj gori do smèrti cara Karla VI. (1620—1740).

§. 89. Umirenje Češke, Ugarske i Austrije po bitci na běloj gori.

Bělogorska bitka odluči na uvěk pobědu kraljevske moći nad stališkimi odpori, i to ne samo u Českoj, nu i u ponajvećoj strani drugih zemaljah austrijske dèržave. Kada je Maximilijan jedared u Pragu bio, onda mu se je ostala Češka bez daljega odpora predala. On pošalje Bouquoi-a u Moravu, pa ni taj nenadje nikakova protivnika, moravski se stališi biše već pokorili caru u Beču po svojih

poslanicih; a to isto učiniše slezki stališi saskomu izborniku. Jedini Mansfeld dèržaše još Plzenj i nèkoliko drugih českih gradovah u svojih rnkuh. Proti njemu ostavi Maximilijan svoga vodju Tillya, koji je Plzenj prisilio na predaju (1621), i Mansfelda do Palatinata gonio. Bouquoi otide medjutim iz Morave u Ugarsku proti Betlenu. Još prije njegova došastja udari carski vodja Dampierre na Požun, pa tu i zaglavi; Bouquoi ponovi juriš na Požun, i osvoji taj grad (1620), zatim zatèra Betlena tija do Košicah, nu bèrzo na to pade kod obsèdanja Novih Zámkah (1621). Na to se okrèpi Betlen, zatèra carevce tija ka Komaranu, oblegne Požun, i popléni svojimi bèrzimi konjanici Austriju i Moravu. Sada sklopi car Ferdinand s njim mir u Mikulovu (1622). Betlen se odrekne naslova ugarskoga kralja, koji si je bio prisvojio, i zadèrži sedmigradsku kneževinu sa Zatisjem i većom stranom gornje Ugarske, nego su njegovi prodšastnici imali, tako da su i Košice pod njegu spadale. Na to sazove Ferdinand sabor u Požun, gdè je ugarskim stališem sve slobode one potvèrdio, što su ih prije bili dobili glede vèrozakona i zemaljskoga ustava.

Medjutim dade Ferdinand u ostalih nadvladanih zemljah težkimi kaznami kazniti kolovodje i udionike bune, a još najstrožije u Českoj, gdè je jedan dan do 27 osobah velikaškoga, vitežkoga i gradskoga stališa na Starogradskom tèrgu u Pragu smuknuto (1621), i gdè je još viš drugih zatvorom, prognanjem i drugimi načini kaznjeno. Tkogod je ma kojim načinom udioničtvovao u buni proti caru, a to je učinila veća čest českoga plemstva —, moraše dobrovoljno priznati svoju pogrèšku, na što je car svim odproštjenje proglasio, nu uz izgubljenje veće ili manje strane imanja po tom, kako je tko manje ili više skrivio (1622). Buduć da su protestantske vèrozakonske novote najviše tomu doprinèle, da je uz plemstvo i većina puka u bunah proti katoličkom vladaocu udioničtvo-

vala, zato odluči Ferdinand, da će u nadvladanih zemljah potrěbite reforme u věrozakonskih poslovih uvesti. Umah po odèržanoj pobědi prognà car sve kalvinske propovědnike (1620), a kašnje učini to i s evangeličkimi propovědnici (1624), kako u Českoj i Moravi, tako i u Austriji; zatim ustanovi pověrenike, koji su stanovnike svih kraljevskih gradovah na katoličku věru preveli; to isto učiniše sve katoličke gospoštije s podanici na svojih imanjih. Zbog toga se pobuni prosti narod na više městah, nu te bune budu udušene kèrvavim načinom, osobito u gornjoj Austriji, gdě su se seljaci bili digli pod predvodničtvom svoga sudruga Stěpana Fadingera (1626). Pobunjenici poraze najprije velike čete carske i bavarske vojske, nu carski vodja Pappenheim odèrži nad njimi pobědu i kazni kolovodje, koje smèrtju, koje oduzetjem imanja.

§. 90. Kazan Fridrika palatinskoga.

Po Bělogorskoj bitci poběgne palatinski izbornik Fridrik, kojino je tako kratko vrěme u Českoj kraljevao, prěko Slezke i Brandenburga u Holandiju. Car Ferdinand proglasi proti njemu, kao nevěrnu vazalu, dèržavni progon (1621), i liši ga svih zemaljah i dostojanstvah. Njegove zemlje stane braniti Mansfeld i još několiko protestantskih knezovah, imajućih malo imanja, nu tim više volje za rat i pletke. Nu bèrzo nadodje bavarski vodja Tilly, pa svlada sdružene knezove (1622), protěra ih iz gornjega i dolnjega Palatinata, i podje za njimi u potěru do dolnje Saske ili do zapadne česti sěverne Němačke (1623), gdě su knezovi napokon i svoju vojsku razpustili. Na to sazove car dèržavni sabor u Rězno, gdě je Palatinat s izborničkim dostojanstvom podělio Maximilijanu bavarskomu (1624). Maximilijan vrati zato caru gornju Austriju, koja mu je bila založena rad troškovah, što ih je on imao

u rata za cara. Naproti tomu ustupi car Lužicu saskomu izborniku, koji ju je prije samo u zalogu imao, i tako izgubi češka kruna tu zemlju.

§. 91. Rat s Kristijanom danskim.

Oduzetjem zemlje Fridriku palatinskomu probudi car proti sebi nenavist ne samo němačkih protestantskih knezovah, nego i drugih vladaocah, koje je plašilo veliko, nenadano uzvišenje Austrije. Od više nego sto godinah biaše Francuzka glavnim neprijateljem Habsburžke kuće. Nastojanjem silnoga francuzkoga ministra, kardinala Richelieu-a, spoje se Englezka, Holandija, Danska i Švedska u tu svèrhu, da još veće bune zametnu u Němačkoj. Oni izposluju, da su stališi dolnje Saske medju sobom sklopili bojni savez, i za načelnika svoga saveza izabrali danskoga kralja Kristijana. Kristijan digne kao takov rat na cara. Njemu pošalje pomoć englezki kralj Karlo I., svak Fridrika palatinskoga, a tako isto odprave Holandezi Mansfeldu taliko novca, da je mogao novu vojsku sabrati, te sklone ujedno Gabriela Betlena, da u Ugarskoj rat zametne.

Nakon takovih pripravah udari Kristijan danski na dolnju Sasku, i stane ondašnje katoličke stališe pomoćju protestantskih predobivati (1626). Proti njemu izidje bavarski vodja Tilly; a Mansfeld udari medjutim sa svojom lupežnom vojskom na saskoga izbornika, s tim naměrenjem, da překo njegovih zemaljah prodre u carsku zemlju. Usrěd takovih okolnostih skupi češki velikaš, Albert Valdštein caru na službu tako veliku vojsku, kakova se je ono vrěme rědko vidjala. Kratko vrěme biše postojalo, i Valdštein stekne tu slavu, da su ga suvrěmenici dèržali za jednoga izmed najčestitijih vodjah. On potuče najprije Mansfelda kod Dessave u Saskoj, nu Mansfeld si prokèrči put Brandenburgom u Slezku, pobuni

ondašnje stališe iz nova proti caru, porazi jedno oddĕljenje carske vojske kod Opolja, i prodre u Ugarsku. Tu se spoji s njim Betlen, te skloni i Budimskoga pašu, da je sve bez znanja svoje vlade na carsku zemlju udario. Nu i Valdštein dodje bèrzo za Mansfeldom s cĕlom svojom vojskom u Ugarsku. Vidivši Betlen, da mu nemože odoléti, pošto se je paša po naredbi porte umirio, pohiti, da s carem mir sklopi na prijašnjem temelju. Tako bude Mansfeld prisiljen, da svoju vojsku razpusti; topove i druge bojne sprave prodade Turkom, pa se odputi u Mlĕtke, odakle se je mislio vratiti na pozorište rata u Némačkoj. Nu na putu umre, u Mlĕtačkoj česti Dalmacije bliže Spléta. Za kratko vrĕme poslĕ njega umre i Gabriel Betlen (1629); a sedmigradsko si plemstvo izabere za vojvodu Jurja Rákoca, koga je i Turska u tom dostojanstvu potvèrdila.

Dok se je Valdštein u Ugarskoj bavio, medjutim se dogodi medju Tilly-om i Kristijanom danskim glavna bitka kod Luttera (u Braunšveigu), u kojoj je Kristijan hametom potučen (1627). Tilly se dade za njim u potĕru do Holšteina; a Valdštein, vrativ se iz Ugarske, razloži posade po tvèrdjah brandenburžkoga izbornika i nĕkih drugih protestantskih knezovah, u koje se car nije mogao pouzdati; protĕra Meklenburžke vojvode, koji su s Kristijanom u savezu stajali, iz njihovih zemaljah; predobije sve važnije gradove na Baltičkom moru, osim Stralsunda, koji je takodjer obkolio (1628), i stane se spremati, da boj odatle prenese po moru u zemlje danskoga i švedskoga kralja.

§. 92. Proměne u ustavu u českih naslĕdnih zemljah. Prognanje Protestantah.

Dočim su carske vojske pobĕdonosno izvan carevine naprĕdovale, medjutim izvedè car Ferdinand u ustroj-

stvu svojih zemaljah duboko sasěćajuće proměne, koje su imale sve dosadanje medje vladarske moći odstraniti. U Českoj i Moravi biše po Bělogorskoj bitci na město prijašnje zemaljske vlade na někoje vrěme postavljena dva osobita punomoćna carska pověrenika, naime Karlo Lichtenšteinski i kardinal Franjo Ditrichštein, koji su imali moć nad svimi zemaljskimi uredi do konačnoga novoga uredjenja. Na to izdade car Ferdinand obnovljena zemaljska uredjenja za Česku (1627) i Moravu, kojimi je oduzeo stališem udioničtvovanje u zakonodarstvu, te im samo ostavio dopuštjanje i sabiranje zemljarine. K prijašnjim trim stališem, velikaškomu, vitežkomu i gradskomu, pridade po primĕru staroaustrijskih zemaljah duhovni stališ, koji je imao zauzimati pèrvo město medju stališi. Naslědnost prěstolja u Habsburžkoj kući, koja je poslědnjimi dogadjaji na novo bila uzkolebana, postavi Ferdinand za temeljni zakon češke kraljevine. Ujedno izdade kako u Českoj, Moravi i Slezkoj, tako i u gornjoj i dolnjoj Austriji takove naredbe (1627), kojimi se je protestantizam sasvim iztrĕbiti imao. Kao što je prije bilo naredjeno gradskim stanovnikom, tako se sada zapovědi osobam velikaškoga i vitežkoga stališa, da se ili na katoličku věru obrate, ili da se izsele. Velik broj plemenitih obiteljih, osobito u Českoj i Moravi, prodade radije svoja dobra do ustanovljena roka i izseli se u tudjinu.

§. 93. Restitucionalni edikt. Albert Waldštein.

Car Ferdinand bi naumio, da će i u Němačkoj moć katoličke cèrkve tim istim načinom obnoviti. Sklopiv mir s danskim kraljem u Lübeku (1629), izdade tako zvani restitucionalni edikt, kojim je zapovědao, da se katoličkoj cèrkvi vrate sve arcibiskupije, biskupije, namastiri i druga duhovna beneficija, koja su si protestantski knezovi po Augsburžkom miru bez prava prisvojili; i tako isto, da se

kalviniste izključe od slobodah onim mirom poděljenih, jerbo su se te slobode naročito protezale samo na evangeličku věru.

Nu izpunjenju toga edikta stupì na put više velikih i neočekivanih zaprěkah. Ne samo protestantskim, nu ni katoličkim knezovom u Němačkoj nebiaše po volji, da je careva moć stražnjimi pobědami tako narasla. Nu još više nego sve ostalo biaše im nepodnosno ponašanje carskoga vodje Alberta Valdšteina. Car poděli Valdšteinu za nagradu njegovih zaslugah osim drugih milostih i Meklenburžku vojvodovinu, koju je on osvojio. Na to stane Valdštein tako postupati, da se je vidělo, da je naumio němačke knezove spraviti u veću odvisnost od cara, nego su igda prije bili, pa počme protestante i katolike tlačiti naměštjavanjem svoje vojske po njihovih zemljah i pobiranjem velikoga vojničkoga danka. Zato se sidju katolički knezovi na poziv Maximilijana bavarskoga na skupštinu u Heidelberg (1629), odakle su cara molili, da svèrgne Valdšteina; a da si u toj stvari pribave i pómoć protestantskih knezovah, obreknu im, da će nastojati, da se restitucionalni edikt uništi.

Car bi medjutim u Italiji zapleten u novi rat rad Mantovanske i Montferratske vojvodovine. Po smèrti ondašnjega vojvode Vinka (1627), porodila se bi razpra o nasledstvu medju Karlom Neverskim i Ferdinandom Guastalskim. Karlu pomagahu Francuzi, Ferdinandu Španjolci, pa k ovim pristupi i Savojski vojvoda. Car dopita Mantovu i Montferrat kano dèržavni fond Ferdinandu Guastalskomu. Nu francuzki kralj Ljudevit XIII. udari glavom na Italiju (1629) i zauzme one zemlje u savezu s Mlětčići za Karla Neverskoga. Na to odpravi car umah po učinjenu miru s danskim kraljem 30,000 uvěžbanih Tilly-ovih i Valdšteinovih momakah u Italiju, koji su Mantovu osvojili (1630), i s Francuzi i njihovimi saveznici srětno vojevali.

Nu komešanje u Němačkoj obrati na goru sva careva poduzetja. G. 1630 sazove on dèržavni sabor u Rězno,

na kojem je hotio predložiti knezovom, da njegova sina Ferdinanda III. za budućega cara izaberu. Nu katolički i protestantski knezovi zahtěvahu, da se najprije izpune njihove želje, a to su lasno mogli činiti, jerbo je tu na saboru bio francuzki poslanik, kapucin Josip, koji im je u Richelieu-ovu imenu javljao, da će Francuza drage volje proti caru pomagati. Kada je car vidio, da knezovi ništa nepopuštaju, neostane mu druga, već da razpusti najveću čest svoje vojske, da Valdšteina odpusti iz svoje službe, i da obustavi udělotvorenje restitucionalnoga edikta do budućega rěšenja. I glede Mantove i Montferrata učini mir s Francuzi, tako da je Karlo Nevrski dobio vojvodovinu, a Ferdinand Guastalski samo něku nagradu. Pa uz sve to odlože ipak knezovi izbor njegova sina na drugo vrěme.

Francuzki ministar Richelieu staraše se već o to, da se car Ferdinand neoporavi po ovom kratkom poremetjenju svojih naměrah i da si nepribavi valjanih srědstvah. On nagovori švedskoga kralja Gustava Adolfa, da ustane kano zaštitnik protestantah u Němačkoj, kao što je to već prije bio učinio Kristijan danski. Gustav Adolf se nemogaše do sada za tu stvar zauzeti, jerbo se je bio s poljskim kraljem Sigmundom III., komu je i car Ferdinand rad staroga prijateljstva po malo pomagao. Nakon težkih ranah, koje je Gustav Adolf poljskomu kraljevstvu zadao, izposluje Richelieu primirje medju njim i Sigmundom, i obeća mu novčanu pomoć kako od Francuzah tako i od Englezah i Holandezah, samo da rat digne na cara.

§. 94. Rat s Gustavom Adolfom švedskim.

Istom je Ferdinand po zahtěvanju Rězanskoga saboru najveću čest Valdšteinove vojske razpustio, kad al eto Gustav Adolf sa svojom vojskom preplavi preko Baltičkoga mora (1630), pristane na otoku Rujani, osvoji Štětin u Pomorju, i Pomorskoga vojvodu, Boguslava XIV.,

poslědnjega vojvodu u toj zemlji od slavenske kèrvi, na ugovor prisili, u kojem mu je Boguslav obećao naslědstvo po svojoj smèrti. Slabe carske posade, što su se još nalazile u někojih Pomorskih gradovih, budu protěrane. Gustav osvoji Frankfurt nad Odrom, i zatěra odatle carsku vojsku u Slezku.

Kada se je taj novi neprijatelj u Němačkoj pokazao, oprijatelje se opet katolički knezovi s carem. Sjedinjenimi silami skupe vojsku, a za vodju joj dadu Tilly-a. Medju protestantskimi knezovi nadje ih se několiko, a imenito Ivan Jure saski, koji su medju sobom u Lipsku (1631) ugovorili, da neće u tom ratu pomagati ni caru ni Gustavu; a drugi pristanu uz Švedskoga kralja, kao što je imenito učinio Heski pokrajski župan. Brandenburžki izbornik, Jure Vilelm, koji je Gustavu najbliže na udarcu bio, i koji je imao starije pravo naslědstva po Boguslavu u Pomorju, nemogaše se još odlučiti, na koju bi se stranu bacio. U tom prodre Gustav do njegova stolnoga grada, Berlina, i prisili ga, da s njim u savez stupi, i da u svoje tvèrdje primi švedske posade. Na to udari Gustav Adolf na Meklenburg, pa osvoji tu slabo branjenu zemlju i vrati ju protěranim od Valdšteina vojvodam.

Tilly se zadèrži u tom ratu najdalje obsědanjem dèržavnoga grada Magdeburga. Nakon hrabre obrane protestantskih gradjanah, predobi ga ipak na juriš; ponašanje gradjanjah, koji su još na ulicah i u kućah boj nastavljali, razpali tako vojnike, da su stali harati i ubijati, gdě su što našli, i da su napokon cěli grad plamenu predali. Nemogav tèrpiti za sobom nepristrana protivnika, obrati se Tilly odatle proti saskomu izborniku, zahtěvajuć od njega, da razrusi Lipski savez, te da pristane uz carsku vojsku. Nu izbornik se dade sada baš na Gustavovu stranu, i pozove ga u pomoć. Gustav dodje u Sasku i potuče se s carskim vodjom u bitci kod Breitenfelda blizu Lipska. Tilly bude sasvim poražen (17. rujna 1631), a Gustav

Adolf udari bez oklevanja na katoličke knezove u južnoj i zapadnoj Němačkoj. Tu osvoji zemlje biskupa Vürcburžkoga, Bamberžkoga arcibiskupa i izbornika Mogućkoga i Trevirskoga; pa potuče za Rajnom vojsku katoličkoga Lotrinžkoga vojvode, i španjolsku vojsku, koja je carevcem iz Nizozemske na pomoć bila priskočila; zatim se nastani na zimu u Moguću. Medjutim udari saski izbornik, po ugovoru, u Česku, i tom nakonom, da izseljene protestantske stališe natrag uvede u njihovu domovinu; zbilja udje u Prag, i predobije cělu zemlju, od vojske skoro sasvim opuštjenu, do austrijanske i moravske medje.

Nakana, koju je Gustav Adolf sada imao, biaše ova, da si prisvoji na račun katoličkih knezovah neposrědno gospodstvo nad velikom stranom Němačke, da se dade od protestantah za cara izabrati, i da na novo uredi němačku dèržavu, potlačenjem moći i upliva Austrije. I zbilja postupaše u većoj česti Němačke kao gospodar, i primaše prisege věrnosti od nadvladanih ili saveznih stališah. S prolětja g. 1632 digne vojsku na Maximilijana bavarskoga. Tilly predobije doduše Bamberg, nu biaše opet odatle protěran, pa uzmakne čak za Dunav; kod rěke Lecha bude po drugi put sasvim potučen, i izgubi život. Gustav Adolf osvoji Augsburg i Mnihov, obkoli Ingolstadt i Rězno, i već se stane spremati, kako će ujedno sa Sasi udariti na vlastite careve zemlje.

U toj golemoj pogibelji pozove car Ferdinand Alberta Valdšteina, da se opet primi vojvodstva. Na poziv toga obljubljena vojvode sakupe se dobrovoljci s nečuvenom pripravnoštju u njegovu taboru kod Znojma u Moravi. Valdštein postavi na noge za několiko neděljah veliku i dobro uredjenu vojsku. S njom prodre u Česku, i iztěra Sase iz zemlje većom hitrinom, nego su u nju došli. Odanle otide u gornji Palatinat, i tu se združi s njim Maximilijan bavarski. Ta neočekivana proměna cěle stvari prisili Gustava Adolfa, da se je okanio daljnega osvajanja

u Bavarskoj, te da se je uputio proti Valdšteinu k Normbergu, gdě je u gradu i u taboru oko njega svoju vojsku směstio. Valdštein se spusti sa svojimi na obližnjih brežuljcih. Tako čekaše jedan na drugoga, tko će prije juriš učiniti. Istom poslě devet neděljah učini Gustav juriš na Valdšteinove nasipe, ali bude kèrvavo uzbijen. Ostavivši posadu u gradu, obrati se Gustav u Bavarsku, misleć da će i carski vodja za njim poći. Nu Valdštein se inače smisli; udari naime na Sasku, osvoji Lipsko, Merseburg i više drugih gradovah, sve u toj nakani, da tim prisili saskoga izbornika, da se odrekne saveza sa Švedi. Nu Gustav mu pokvari račune, došav za njim već pod zimu i zametnuv bitku kod grada Lützena (16. stud. 1632). Po kèrvavoj borbi i strašnu gubitku na obih stranah morade se Valdštein povući s bojišta; nu Gustav Adolf ostane mèrtav na bojnom polju.

§. 95. Nastavljenje rata sa Švedi od smèrti Gustava Adolfa do Valdšteinove smèrti.

Sada se proměni znatno cěla stvar. U imenu šestgodišnje Gustavove kćeri, kraljice Kristine, primi se vlade u švedskoj dèržavi kancelar Axel Oxenstjerna. Švedi se okane Gustavovih naměrah, kojino je mislio protestantsko carstvo u Němačkoj osnovati, i Oxenstjerna prestane misliti na veliko umnožanje švedske moći; jerbo je opazio, da bi na to prěkim okom gledali i němački knezovi i francuzki ministar. Sada postane glavnim vodjom u švedskoj vojsci Veimarski knez Bernard, koji je s prolětja g. 1633 rat nastavio obladanjem katoličkih stališah u Vestfalskoj, zatim u Elsasu. S drugom stranom švedske vojske udari něgdašnji češki vodja Thurn, u savezu sa saskim vodjom Arnheimom, na Slezku. Valdštein, prezimovav u Českoj, izidje proti toj vojsci, nu bèrzo učini primirje s neprijatelji; i poslě toga nastane dogovaranje o miru medju Valdšteinom, Arnheimom i Oxenstjerninimi

i Richelieu-ovimi poslanici. Lukavi francuzki ministar nastojaše iz svih silah, kako bi Valdšteina od cara odtèrgao i na to sklonuo, da si česku kraljevinu francuzkom i švedskom pomoćju prisvoji. Kao što se čini, Valdštein pokazivaše samo na izliku, da je pripravan na to pristati; nu kada su carskomu dvoru glasovi došli o tom tajnom dogovaranju, postane mu Valdštein sumnjiv. Medjutim se svèrši bez uzpěha dogovaranje o mir, Valdštein razděli bojnom lukavostju sasku vojsku od švedske, udari iznenada na Thurna, obkoli ga kod Steinave na Odri, i ulovi mu cělu vojsku od 10,000 momakah.

Po toj se pobědi uputi Valdštein niz Odru u Brandenburg, osvoji Frankfurt i Berlin i stane snovati, kako će opet udariti na Meklenburg i Pomorje, da tako prenese rat dublje u protestantske zemlje. Nu medjutim udari Bernard Veimarski na Bavarsku, osvoji Ingolstadt i obkoli Rězno. Na prošnju vojvode Maximilijana pozove car Valdšteina njemu u pomoć. Valdštein posluša cara, nu nemogav pregoréti, što je prepréčen u najlěpšem napredovanju, dade se na put u Česku tako lagano, da je medjutim Rězno Bernardu u šake palo. Sada ostane Valdštein préko zime u Českoj u Plznji. To još više poveća sumnju proti njemu, i car odluči, da će ga i po drugi put sbaciti. Kada je Valdštein o tom glasove dobio, dade se na novo u dogovaranje sa Švedi, i već pošalje jedno oddĕljenje svoje vojske k Pragu, da ga zauzme. Nu veća čest vojske i častnikah vidivši, kamo on cilja, odpade od njega; zato se on dade s několiko pukovah na put iz Češke préko Cheba, da se sdruži sa Švedi. Nu na tom putu bude u Chebu iz potaje ubijen od několiko caru vérnih častnikah, a uz njega snadje taj isti udes několiko njegovih glavnih pomoćnikah (1634).

§. 96. Bitka kod Nördlingena. Pražki mir.

Sada stupi na čelo carske vojske najstariji carev sin arcivojvoda Ferdinand, a uz njega glavni vodje Gallas i Piccolomini. Carska vojska podje bez oklevanja u Bavarsku. Tu otme Švedom Rězno, i protěra ih u Švabsku; jaka španjolska vojska, odpravljena iz Lombardije prěko Tirola, sdruži se s carskom vojskom, i obě izvojuju bitku kod Nördlingena (7 rujn. 1634), gdě su Švede hametom potukli. Pobědonosna carska vojska očisti cělu južnu Němačku od Švedah i poplaši protestantske knezove. Sada pohiti jedan izmedju glavnih protestantskih knezovah, saski izbornik, da s carem mir učini, što se je i zbilja u Pragu dogodilo (1635). Car zabaci u tom miru restitucionalni edikt i sve druge predmete tegobah knežovskih, a zato se i knezovi jedan za drugim odreknu saveza sa Švedi, a to učini prije svih drugih Brandenburžki izbornik.

§. 97. Opustošujući boj sa Švedi i Francuzi do vestfalskoga mira.

Čověk bi bio mislio, da je taj mir uništio sve naměre Francuzah i Švedah, koji su samo gledali, da svoju moć na račun cara i němačke dèržave povećaju. Pa baš zato saberu sada Francuzi i Švedi sve svoje sile, da dalje nastave započeto dělo. Richelieu i Oxenstjerna sklope ugovor, kojim su se obvezali, da će se medjusobno pomagati, dok neosvoje několiko čestih němačke dèržave. U tu svèrhu dignu sada i Francuzi vojsku. Ujedno zadadu svoju rěč i Holandezi, da će prodrěti u Belgiju, a Savojski i Parmanski vojvoda obeća, da će udariti na Milansku vojvodovinu, da tako Španjolce zadèrži u njihovoj vlastitoj zemlji. Da se ta osnova carevim neprijateljem pokvari, udare carevci bez oklevanja na Francuzku, nu budu uzbijeni od vojske, koju je kralj Ljudevit XIII. glavom pred-

vodio (1636). Isto doba skupi švedski vodja Banner svoju vojsku u sěvernoj Němačkoj, osvoji Brandenburg, porazi Sase u bitci kod Vitstocka i obkoli Lipsko.

U tom umre car Ferdinand II. (1637). Sin mu, Ferdinand III., naslědi i němačko carsko dostojanstvo i vladu u naslědnih zemljah, osim jedinoga Tirola, koji je bio Ferdinand II. ustupio bratu si Leopoldu (1623); pa i po Leopoldovoj smèrti ostane Tirol sinu mu Ferdinandu Karlu.

Rat trajaše još 12 godinah uz nestalnu sréću, i sve veće i veće haranje i pustošenje. Godine 1637 zatěra Gallas Bannera tija do Pomorja. Nu g. 1638 okrěpi se Banner iz nova, prodre u Brandenburg i Sasku, i zatěra Gallasa čak u Česku. Medjutim predje Bernard Veimarski u francuzku službu, predobije cěli Elsas, predje preko Rajne i zaměri u Bavarsku. Nu smèrt mu preséče sve osnove (1639). Naproti tomu těraše Banner Gallasa g. 1639 čak préko češke medje, gdě ga je sasvim porazio, pa zatim udje u Česku, gdě je cělu godinu strašno harao i plěnio. Jedini Prag spasi vodja Gallas, zatvoriv se u gradu. Istom g. 1640 protěra Bannera iz Češke arcivojvoda Leopold, brat cara Ferdinanda III. Uzmicajući préko Saske u Duringiju, spoji se Banner s Francuzi, koji su medjutim u sěvernoj Němačkoj pobědonosno naprědovali, i više protestantskih knezovah na svoju ruku dobili, obričuć im naime razne zemlje i prava na račun katolikah i dèržave u obće. Te iste godine dèržaše car Ferdinand sabor u Rěznu, gdě je odlučeno, da se s Francuzi i Švedi o miru ugovara, i da se punomoćnici svih knezovah i stranjskih vlastih, kojih se je stvar ticala, sastanu u Münsteru i Osnabruku u Vestfalskoj. Još biaše sabor sabran, kad al iz nenada Banner i francuzki vodja Guébriant iz Duringije provale tija do Rezna, te obkole cara i knezove u gradu. Nu na sréću priskoči na pomoć Piccolomini (1641) i tako se vrati Banner opet u Sasku, gdě je bèrzo u Halberstatu umro (1641).

Bannerov naslědnik Torstenson postupaše smělije, nego ikoji švedski vodja po Gustavovoj smèrti. Provaliv g. 1642 Brandenburgom i Slezkom u Moravu, osvoji Olomuc i približi se k Beču. Arcivojvoda Leopold i Piccolomini protěraju ga odatle tija u Sasku; nu tu budu poraženi u bitci kod Breitenfelda (1643). Torstenson podje za njimi u potěru překo Češke i Morave do Austrije. Nu tu se morade natrag vratiti, jerbo je Švedskoj pretio rat s Danskom. Gallas podje za njim tija do Holšteina (1644). Nu Torstenson svèrši nečuvenom hitrinom rat s Danci; poraziv im několiko vojskah prisili ih na mir, pa se zatim obrati proti Gallasu i zatěra ga natrag tija do Češke. Drugu carsku vojsku, koja mu je tu na susrèt izišla pod vodjom Hacfeldom, potuče kod Jankova (1645), i dodje po tretji put pod Beč. Tu bi se bio morao s njim združiti i Jure Rákoci, nu njemu to zabrane Turci, jerbo su sada želěli, da s carem u miru ostanu.

Isto doba, kada je taj rat u carevih zemljah běsnio, hèrvahu se s nestalnom srěćom njegovi saveznici, a najviše Bavarci s Francuzi na Rajni i u Švabskoj. Dok se je Torstenson napinjao, da Beč predobije, medjutim podje za rukom arcivojvodi Leopoldu, Gallasu i Bavarcem, da su Francuze za Rajnu protěrali. Na to pohiti Leopold, da Beč oslobodi, te prisili napokon švedskoga vodju, da je Austriju i Moravu ostavio (1645).

Poslě toga se odrekne Torstenson vojvodstva, a njegovim naslědnikom postane Gustav Vrangel (1646). I taj ciljaše najviše na carske zemlje. Godine 1647 izadje sam car Ferdinand proti njemu k Chebu, i prepréči mu put u Česku; na što je Vrangel u savezu sa slavnim francuzkim vodjom Turennom u Bavarsku prodro, da odatle udari na Austriju. Nu sada se postavi proti njim Piccolomini, i učini, da su morali do Majne uzmaći. Nu g. 1648 prodre drugi švedski vodja, Königsmark, překo Cheba do srědine Češke. Nenadanim jurišem osvoji Malu stranu, i

stane obsědati Stari i Novi Pražki grad. Pražko gradjanstvo braniše svoj grad uz šaku uredne vojske tako hrabro, da je sve Königsmarkove navale uzbilo, a u tom dodje glas o miru u Münsteru i Osnabruku, kojim je tridesetgodišnjemu boju konac učinjen (1648).

Tim mirom, koji se inače i vestfalskim mirom zove, dobiše Francuzi i Švedi něke strane němačke dèržave, za kojimi su tako dugo uzdisali; Francuzi dobi se po imenu Elsas, od kojega je několiko stranah na austrijske izvanjske zemlje spadalo. Osim toga proglasi taj mir protestantske i katoličke knezove u Němačkoj podpunimi i neodvisnimi vladaoci njihovih zemaljah; a tim ograniči carsku vlast na upravljanje obćih poslovah dèržave s izbornici i drugimi glavnimi knezovi, koji su u tu svèrhu svoje stalne pověrenike dèržali na dèržavnom saboru u Rěznu. To uredjenje pruži Francuzom i Švedom i drugim susědnim vlastim još zgodniju priliku, da su se mogli měšati u němačke poslove, jerbo se je uvěk medju knezovi i takovih nalazilo, koji su uz nje pristali i njihovim osnovam pomagali. Stranjske vlasti nastojahu medju ostalim i o tom, da Habsburžku kuću svojim uplivom od carskoga dostojanstva izključe. Nu Ferdinand III. izposluje ipak, da je još za njega živa sin mu Ferdinand IV. za naslědníka u carstvu izabran (1653). Pa kada je taj još prije njega umro (1654), tu prepréče do duše Francuzi i Švedi, da nije drugi Ferdinandov sin, Leopold, još za njegova života izabran; nu po Ferdinandovoj smèrti (1657) bude ipak Leopold I., uzpèrkos njihovu protivljenju, za cara izabran, jerbo se nijedan izmed němačkih knezovah nije ćutio dosta silnim, da bi mogao carsko dostojanstvo preuzeti.

§. 98. Car Leopold I. Turski rat. Bitka kod sv. Gotharda.

Leopold I. bi već prije toga okrunjen českom i ugarskom krunom (1655). Několiko godinah poslě njegova zasědnutja na přestol umre bratič Ferdinanda III., Ferdinand Karlo tirolski (1662), i u Tirolskoj predje vlada na njegova brata, Augsburžkoga biskupa Sigmunda Franju. Nu i taj umre poslě tri godine (1665), i tako spade Tirolska na cara Leopolda, i ostane od to doba spojena s ostalimi čestmi dèržave pod jednim istim vladaocem.

Još se nebiaše austrijska dèržava oporavila ni od ranah, koje joj je tridesetgodišnji rat zadao i već joj stane opet groziti strašilo turskoga rata. Uzrok te stvari mora se tražiti u neurednu stanju Sedmigradske, gdě su vojvode, boreć se uvěk s odbojnim i za obće dobro nemarnim plemstvom, padali u sve veću odvisnost od Turakah, kojim su to cělo vrěme morali danak platjati.

Vojvoda Jure Rákoci usudi se pomagati švedskomu kralju Gustavu X. proti poljskomu kralju Ivanu Kazimiru; nu budući da se to Turkom nije dopadalo, zato ga oni liše vojvodstva (1657). Sedmigradsko se plemstvo pobuni proti njemu, pa si izabere za vojvodu Franju Rédaja; nu porta uzkrati Rédaju potvèrdjenje i postavi sama Akacija Barčaja. Rákoci ustane na obojicu i protěra Barčaja iz zemlje (1659); nu tomu dodju Turci u pomoć. Nakon dvogodišnjega vojevanja s njimi pade Rákoci u bitci kod Kološa (1660), a oni si prisvoje cělu sedmigradsku čest ugarskoga Zatisja s gradom Velikim Varadinom, i pripoje ju k svojoj dèržavi. Rákoceva si strana sada izabere si za vojvodu Ivana Keménja. Keménj svlada i ubije Barčaja, pa i sami Turci priznadu ga za vojvodu, nu zato htědoše, da im platja veći danak, nego što su platjale prijašnje vojvode. Keménj potraži proti njim pomoć u cara Leopolda, i zato mu ustupi sedmigradsku

čest gornje Ugarske. Nu to nehtědoše Turci tèrpěti, i digoše rat na cara. Keménj bude sbačen, a na njegovo město postane vojvodom Mihail Apaffi. Car odpravi Keménju na pomoć svoga vodju Montecucula (1661); taj udari na Sedmigradsku, osvoji Kološ, i ostavi na više městah carske posade. Nu po njegovu odlazku pade Keménj u slučajnoj borbi s malom turskom četom (1662), i tako nepreostane više nikoga, tko bi bio mogao Apaffu na put stati.

Godine 1663 otvori veliki vezir Ahmet Ćuprili žeštji rat na cara u Ugarskoj. Sa svojih 100,000 momakah predje kod Ostrigoma překo Dunava, osvoji Nove Zamke i Nitru, i pohara strašno cělu Slovensku, pače i veliku čest Morave. Carska vojska, preslaba proti tolikoj sili, dèržaše se sveudilj u čvèrstu taboru kod Komorana. Istom kada je veliki vezir otišao u zimske stanove, predobiju carevci Nitru (1664) i obkole Kanižu. Na obranu toga grada okrene veliki vezir cělu svoju silu u zapadnu Ugarsku, i zametne bitku nedaleko od štajerske medje kod sv. Gotharda. Montecuculi mu potuče cělu vojsku. Na to bude u Vašvár u mir sklopljen na 20 godinah. Mihail Apaffi ostane sedmigradskim vojvodom, nu i car i Turci zadèrže sve što su bili osvojili u sedmigradskoj česti Ugarske (1664).

§. 99. Nasilno postupanje Ljudevita XIV. francuzkoga. Mir u Cahah i Nimvegenu.

Čim je taj posao bio dogotovljen, obrati carski dvor svoju pozornost na němačku dèržavu i njene zapadne susěde. Većim nasiljem, nego je ikad koji francuzki kralj činio, postupaše tada kralj Ljudevit XIV., da svoju dèržavu razširi na račun susědnih zemaljah. Najprije se bi digao na Španjolce, pa im oteo několiko gradovah u Nizozemskoj i u kneževini Franche-Comté, koja je do to doba spadala medju česti němačke dèržave (1668). Zahman pozivaše car

němačke knezove, da brane medje svoje dèržave. Istom kada su Holandezi i Englezi s carem i Španjolci proti Francuzom savez sklopili, vrati Ljudevit XIV. u Caškom miru Franche-Comté, nu nizozemske gradove zadèrži i nadalje.

Slědeće godine začne Ljudevit rat s Holandijom, protěra lotrinžkoga vojvodu Karlu iz njegove zemlje, a tako isto i Trevirskoga izbornika (1669), i popléni dolnji Palatinat i druge česti němačke dèržave na Rajni. Nu pri svem tom nemogaše car sklonuti němačkih knezovah, da se na noge dignu. Istom kada je Ljudevit něke preděle Brandenburžkoga izbornika na lěvom brěgu Rajne osvojio, stupi taj izbornik s carem u savez (1672). Montecuculi protěra Francuze za Rajnu (1673), a poslě toga navěsti jedared i němačka dèržava rat Ljudevitu, koj je usuprot u Švedskoj silna saveznika našao (1674). Švedi udare na Brandenburžkoga izbornika, nu on ih porazi kod Fehrbellina (1675). Francuzi osvoje opet Franche-Comté, predju prěko Rajne, i prisile napokon cara i němačku dèržavu na mir u Nimvegenu (1679), koji je Lotaringiju i Franche-Comté k francuzkoj dèržavi pripojio.

§. 100. Bune u Ugarskoj pod načelničtvom Petra Zrinjskoga i Franje Rákoca, zatim pod načelnictvom Emerika Tököla.

Dok su ti bojevi trajali, medjutim se dogodiše u Ugarskoj takove stvari, koje su sa svojimi poslědicami za bitnost cěle austrijske dèržave prevažne postale. Ugarsko plemstvo, svedjer sklono na pletke i bune, skuje umah po dovèršenju turskoga rata novu pogibeljnu urotu, kojom je htělo Ugarsku od cara odtèrći. Pèrvi zemaljski dostojanstvenik, palatin Franjo Vešelénji, najviši sudija Franjo Nádažd, hèrvatski ban Petar Zrinjski i dva poglavita velmože, Krištof Frankopan i Franjo Rákoci, pače i isti štajerski zemaljski kapetan Erazmo Tattenbach

učine medju sobom u tu svèrhu ugovor (1666), sklope savez sa sedmigradskim vojvodom Apaffom, i stanu tražiti pomoć od turske porte i od francuzkoga kralja Ljudevita, sve od glavnih carevih neprijateljah. Vešelénji umre (1667); a carski dvor udje istom po njegovoj smèrti u trag toj uroti. Kolovodje urote pristupe i zbilja k udělotvorenju svoje naměre, nemareć ni za grožnje, ni za oproštjenje, koje je uděljeno někim izmed njihovih drugovah. Rákoci pobuni gornju Ugarsku, i sazove skupštinu 13 stolicah (varmedjah) u Košicah, koja je zaključila, da se kupi vojska na cara; Zrinjski se digne u Hèrvatskoj. Tu pošalje car něšto vojske u obadvě zemlje, da uduši bunu u pèrvom početku. Košička skupština bude ujedno sa svojom vojskom razpudjena (1670), Zrinjskoga gradove predobije careva vojska; sve kolovodje urote padu pravici u ruke. Zrinjski, Nádažd, Frankopan i Tattenbach budu na carevu zapověd smèrtju kažnjeni (1671).

Sada odluči car, da će u dosadanjem zemaljskom uredjenju Ugarske něke proměne uvesti, za da se za budućnosti i tu sěgurniji red uvede, i medjutim postavi u Ugarskoj za punomoćnoga gubernatora Gašpara Ambringera, velikoga meštra němačkoga reda (1673). To pribavi već potlačenoj buni novih privèržénikah. Na čelo tih stupi Emerik Tökeli, koji je prije bio poběgao u Sedmigradsku. On dodje pomoćju Mihajla Apaffa s oružanom četom u gornju Ugarsku, gdě mu je vojska pristupljenjem domaćih nemirnjakah i polskih dobrovoljacah na 20.000 momakah narasla; a na to mu još pošlje kralj Ljudevit XIV. mnogo novca, a Turci mu obećaju pomoć u vojnicih. Velika čest gornje Ugarske i rudarski gradovi padu u bèrzo buntovnikom u šake. Car nemogaše poslati dovoljno vojske u Ugarsku, jerbo je isto vrěme s Ljudevitom XIV. na Rajni vojevao. Godine 1681 sazove sabor u Požun, na kojem je prijašnje zemaljsko uredjenje povratio, izuzam několiko najpotrěbitijih proměnah, pa je još uz

to obće oproštjenje učestnikom bune proglasio. Nu sve zahman.

§. 101. Buknutje drugoga turskoga rata za cara Leopolda I. Drugo obleženje Beča.

Mir s Turci približavaše se već ka koncu, i tu se dosěti porta, da bi sada mogla cara prisiliti, da se opet obveže na prijašnji danak, kada bi mu naime izjavila, da neće inače privoliti na produljenje mira. Nu car nehtěde na to pristati, ali mu zato porta navěsti rat. Turci sklope s Tökelom ugovor (1682), tako da on bude knezom u gornjoj Ugarskoj pod zaštitom sultana, komu će danak platjati. Tökeli osvoji g. 1682 Košice, Prešov, Nitru i više drugih městah. Godine 1683 nadodje u Ugarsku veliki vezir Kara Mustafa s 200.000 vojnikah. Naměra mu biaše, da sam Beč osvoji. Carska vojska pod Karlom lotrinžkim, komu je Ljudevit XIV. vojvodovinu oteo, moraše pred njegovom strašnom silom naglo uzmicati. Car Leopold otide iz Beča u Linac; Turci obkole po drugi put prěstolni grad.

Kèrštjanski narodi razumiše vèrlo dobro, kakova pogibelj sada svim skupa od Turakah grozi; zato pohite caru Leopoldu u pomoć. Izmedju němačkih knezovah pošalju znatnu vojničku pomoć Bavarci, Sasi i Badenci. Poljski kralj, Ivan Sobieski, koji se je s Turci već i prije bio zaratio, sklopi s carem savez na uzajamnu pomoć, i digne se glavom na vojsku. Bečka posada, pod upravom Rüdigera Stahremberga, uzbijaše punih 8 neděljah sve divlje navale Turakah. U dobar čas prispije jaka kèrštjanska vojska pod Karlom lotrinžkim i Ivanom Sobieskim. Pod Bečkimi se zidinami zametne kèrvava bitka, u kojoj je Kara Mustafa sasvim potučen; po bitci se odputi prama Ugarskoj.

§. 102. Oslobodjenje Ugarske od Turakah. Karlovački i Ryswički mir.

Carske se vojske dadu za njim u potĕru, i preduzmu odlučnu borbu za oslobodjenje ugarske kraljevine od Turakah. Još te iste godine osvoje Ostrigom (1683). Godine 1684 sklope Mlĕtčani savez s carem i s Poljskom, i zametnu rat s Turci na moru. Carevci poraze Turke kod Budima, osvoje Peštu, i zatĕraju Tökela u gornjoj Ugarskoj u iztočne stolice. Godine 1685 skupe Turci nove sile, iztĕraju carevce iz Pešte i obsĕdnu Ostrigom. Nu tu ih opet potuče Karlo lotrinžki, te osvoji Nove Zamke. Naslĕdnik zadušenoga na sultanovu zapovĕd Kara Mustafe, Ibrahim seraskir, baci krivicu nesrĕtna vojevanja na Tökela, te ga ulovi iz potaje u Velikom Varadinu. Tökeli bude na carevu zapovĕd pušten, a Ibrahim izgubi glavu; nu u onoj zabuni, što je nastala medju buntovnimi Ugri zbog Tökelina zatvora, osvoje carevci u gornjoj Ugarskoj Košice, Šariški Potok i više drugih městah u iztočnih stolicah, gdĕ je zatim uveden strog sud nad buntovnici.

Godine 1686 povede Karlo lotrinžki carsku vojsku od Komorana po obadva brĕga Dunava tija do Pešte i Budima. Po osvojenju Pešte obsĕdne Budim. Veliki vezir pohiti s cĕlom svojom vojskom u pomoć obkoljenu gradu; nu kèrštjani predobiju Budim silnim jurišem poslĕ duga i hrabra odpora turske posade. Veliki se vezir uputi natrag k Oseku; a carevci podju za njim, pa osvoje Šikloš, Pečuh i skoro svu tursku čest Ugarske na desnom brĕgu Dunava; bèrzo osvoje i Segedin na Tisi. Karlo lotrinžki se obrati napokon s glavnom svojom vojskom na Sedmigradsku. Mihail Apaffi se morade pokoriti, i priznati vèrhovnu vlast ugarskoga kralja nad Sedmigradskom, kao što je bilo prije Ivana Zapolje, nu zadèrža vojvodsko dostojanstvo za se i za svoje potomke, te primi

carske posade u Kološ, Sibinj i u 12 drugih najtvèrdjih městah u zemlji. Novu tursku vojsku, što je 1687 u Ugarsku prispěla, poraze carevci kod Harkanja, četiri milje od Muhača, na što je Slavonija oslobodjena sve do Save i njena utoka u Dunav. Car Leopold dèržaše te godine sabor u Požunu, gdě je opet obće oproštjenje proglasio i prijašnji zemaljski ustav potvèrdio, nu s naročitim ujamčenjem naslědnosti prěstolja, kao temeljnoga zakona.

Po izagnanju neprijatelja svega kèrštjanstva iz cěle Ugarske, izuzam posade několiko tvèrdih městah, koje su takodjer jedna za drugom padale, prenesu carske vojske rat u tursku zemlju. Godine 1688 osvoje sèrbski Biograd; g. 1689 pristupi i ruski car k savezu proti Turkom; carska vojska prodre u Bosnu, Sèrbiju i Vlašku, i predobije Vidin. Već za toga rata biše prešlo više gomilah sèrbskih stanovnikah iz tih zemaljah na carsku zemlju, gdě su se s kèrštjanskom vojskom sdružili, da s njom sjedinjeni tuku svoje dosadanje kèrvopije. Na to pozove car Leopold sèrbske stanovnike onih predělah, koje je carska vojska zauzela, da nasele one zemlje, koje je on Turkom malo prije oteo (1690). Na taj se poziv preseli přěko 36,000 sèrbskih obiteljih iztočne věre pod svojim patriarhom Arsenijem Čèrnovićem u Srěm, Bačku i Banat, ili u iztočnu čest Slavonije, u pokrajine medju Dunavom i dolnjom Tisom, i na desnom brěgu te rěke oko Tamišgrada. Car Leopold im poděli velike slobode (1691), koje su po raznih proměnah okolnostih u najnovije doba ustrojenjem sèrbske vojvodovine, kao oddružena od Ugarske upraviteljnoga zemljišta, uredjene. Ti se naseljenici obvežu, kano něgda Uskoci u Hèrvatskoj, da će na turskoj medji činiti stalnu vojničku službu.

Dalnje naprědovanje carske vojske pretèrgne Ljudevit XIV. novim prekèršenjem mira. On osvoji opet několiko čestih němačke dèržave na lěvom brěgu Rajne.

Zato nagovori car knezove, da nanj rat dignu (1690), pa i sam povuče jedan dio svoje vojske iz Ugarske na Rajnu. Ta zgoda dodje Turkom u dobar čas. Veliki vezir Mustafa Ćuprili otme carevcem Vidin i Biograd (1690), i odpravi Tökela s pomoćnom vojskom na Sedmigradsku. Tu bi ravno to doba preminuo vojvoda Mihail Apaffi (1690); a u imenu njegova mladoga sina Mihaila II. upravljahu zemljom carski naměstnici. Tökeli prodre u Sedmigradsku i dade se proglasiti za vojvodu. Nu bèrzo dodje na njega carski vodja, Badenski krajiški župan Ljudevit, i protěra ga u Moldavu. Slědeće godine predje Mustafa Ćuprili prèko Save, i udari na Ljudevita Badenskoga kod Slankamena na Dunavu (1691), ali bude poražen nakon duge i kèrvave bitke.

Poslě tih slavnih pobědah otide Ljudevit Badenski na Rajnu, da se postavi na čelo vojske, koja je bila ustala na Francuza. Na to prodje u ratu s Turci više godinah bez uspěha, jerbo je carskoj vojsci manjkalo čestitih vodjah. Godine 1695 povede vojsku sam sultan Mustafa II., pa osvoji Lipu, porazi carevce kod Lugoša i kod Tamišgrada (1696), i tako predobije opet cěl Banat. I Tökelovci se opet dignu u gornjoj Ugarskoj, i osvoje Tokaj. Sada postavi car na čelo vojske u Ugarskoj junačkoga vodju, tada 34 godine stara Savojskoga principa Eugena. Eugen udari na sultana smělim i umětnim jurišem, kada mu je vojska kod Sente prěko rěke Tise prelazila (1697). Tu budu Turci tako potučeni, kao nikad prije, sultan poběgne k Carigradu, i poslě toga nastane ugovaranje o mir, koji je napokon sklopljen u Karlovcih (1699). Car Leopold bi već godine 1696 Sedmigradsku pod svoju vlast uzeo zbog spletkah, koje je bio počeo plesti mladi Mihail II. Apaffi, komu je za ustupljenje te zemlje pristojnu naknadu opredělio. A sada moradoše i Turci obećati, da više neće tražiti nikakova prava u Sedmigradskoj. Osim toga odrèknu se svoga go-

spodstva u cěloj Ugarskoj, izuzam jedini Temišvarski banat, medju Tisom i Marošem.

Francuzki rat bi svèršen već dvě godine prije Ryswičkim mirom (1697), u kojem je Ljudevit XIV. několiko osvojenih pokrajinah povratio, imenito i lotrinžku vojvodovinu. Nu on se pokazà tom prilikom něšto miroljubivijim samo zbog toga, jerbo mu je trěbalo odpočinka, da se spremi na novi rat, veći nego su bili svi dosadanji.

§. 103. Rat o španjolsko naslědstvo.

U Španjolskoj vladaše to doba Karlo II., poslědnji mužki potomak starije Habsburžke linije. Usljed obiteljnih ugovarah Habsburžke kuće moraše njegova kraljevina spasti na mladju, austrijsku liniju, ako bi on bez děteta umro. Ljudevit XIV. nastojaše, da na škodu Austrije Španjolsku pribavi unuku si, Filipu Anjouvinskomu, i u tu svèrhu sklopi još za živa Karla II. několiko različitih ugovorah s někimi vladami, koji su na to ciljali, da se španjolska dèržava razděli. Nu kratko vrěme prije smèrti Karla II. sklone toga vladaoca, da ja u svojoj oporuci Filipa svojim naslědnikom imenovao. Karlo II. umre godine 1700. Ljudevit dovede bez odvlake unuka si u Španjolsku, i dade ga s privoljenjem stališah u Madridu okruniti (1700); zatim odpravi vojske u Italiju i Nizozemsku, da zauzmu česti tih zemaljah, koje su k Španjolskoj spadale (1701).

S toga se porodi tako zvani rat o španjolsko naslědstvo. Ljudevit XIV. dobije na svoju ruku několiko němačkih knezovah, a po imenu bavarskoga vojvodu Maximilijana Emanuela i brata mu Kolinskoga izbornika; tako isto u Italiji Viktora Amadea savojskoga i Mantovanskoga vojvodu. Osim toga nastojahu njegovi ljudi, da ugarsko plemstvo opet pobune, i da tako caru u njegovoj vlastitoj zemlji posla zadadu. Austrijska se dèržava nadje u velikoj nevolji, jerbo se još nije mogla oporaviti poslě

tolikih naporah, koje ju je stajao istom dokončani turski rat. U takovih okolnostih uzbijaše iz početka princ Eugen, kano vodja u Italiji, sa svojom malom i zlo providjenom vojskom težkom mukom francuzke vojske. Istom poslě godinu danah sklone carski dvor Engleze i Holandeze k bojnomu savezu proti Francuzom, u kojem su obrekli, da će caru pomagati, da njegov drugi sin, arcivojvoda Karlo, zadobije španjolsko prěstolje (1701). K tomu savezu pristupi bèrzo na to i Brandenburžki izbornik Fridrik, komu je car podělio naslov pruskoga kralja. Fridrik izposluje s još několiko němačkih knezovah, da je Ljudevitu navěštjen dèržavni rat. Němačka vojska otide na Rajnu, a medjutim prodre u španjolsku Nizozemsku englezki vodja Marlborough (1702).

Bavarski izbornik ostane ipak u savezu s francuzkim kraljem. Njegova se vojska sdruži s francuzkom vojskom pod maršalom Villarom, i obě stanu pobědonosno naprědovati na Rajni. Godine 1703 udare Bavarci i Francuzi sa dvě strane na Tirolsku; izbornik osvoji Insbruk, a francuzki maršal Vendome prodre iz Lombardije do Tridenta. Tu stane obojici na put prosti tirolski narod. Kada su Bavarci hotěli prěko visokoga hèrbta Alpah u srědini zemlje preći, da se sdruže s Vendomom, navali na nje narod u klanjcih, te ih porazi i za kratko vrěme iz cěle zemlje protěra. Sada otide princip Eugen iz Italije k carskoj vojsci u Němačku; Marlborough pohiti iz Nizozemske u Bavarsku, spoji se s Eugenom, i oba udare na spojenu francuzku i bavarsku vojsku kod Hochstäta (1704), gdě su ju sasvim porazili. [Maršal Tallard pade u sužanjstvo; bavarski izbornik poběgne iz svoje zemlje u Nizozemsku, a cěla Bavarska pade u ruke carevcem, koji su zatim iz nje iztěrivali novce i vojsku za dalji rat s Francuzi.

Još prije te poběde priplovì Leopoldov sin, arcivojvoda Karlo, pomoćju Holandezah u Španjolsku, i za-

poče u družtvu s portugalskim kraljem boj na Filipa Anjouvinskoga (1703). U Italiji predje Viktor Amadeus savojski od Francuzah k caru, jerbo se je bojao preveć velike sile Francuzah (1703). Naproti tomu bukne isto doba uslěd podpaljivanja Ljudevita XIV. u Ugarskoj nova buna proti caru, kojoj je kolovodjom bio Franjo Rákoci. U Ugarskoj biaše samo něšto malo vojske, jerbo je sve bilo otišlo na Francuza; zato podje buntovnikom za rukom, da su ponajveću čest zemlje na svoju stranu privukli, osim tvèrdjih městah, koja su ipak carskim posadam po malo otimali.

Usrěd takovih okolnostih umre car Leopold I. godine 1705. Njegov stariji sin Josip I. zasědne na přestolje, i stane ozbiljnije nastojati oko rata nego on. Bavarskoga i Kolinskoga izbornika, a tako isto i Mantovanskoga vojvodu liši njihovih zemaljah, i to kano nevěrne vazale němačke dèržave (1705). Marlborough potuče u bitci kod Ramillies-a francuzkoga maršala Villeroi i protěranoga bavarskoga izbornika (1706). Na to morade u Nizozemsku pohititi drugi maršal, Vendome, koji je s Eugenom u Italiji vojevao. Tom prilikom protěra Eugen Francuze ne samo iz Lombardije, nego ih i zatěra od savojskoga glavnoga grada Turina, koji su bili něko vrěme obsědali; zatim podje za njimi u potěru tija u Francuzku, i obsědne Toulon, pri čem su mu i Englezi i Holandezi s mora pomagali (1707). Isto vrěme prodre carski vodja Daun u Napuljsku, pa ju i osvoji.

Saveznici nemogoše zauzeti Toulon. Eugen se okani toga posla i otide u Nizozemsku, gdě je ujedno s Marlboroughom potukao čestitoga Vendoma kod Oudenarda (1708), a druge godine na to Villara kod Malplaqueta (1709). Te poběde poplaše Ljudevita XIV. tako, da je gledao, kako bi svoje protivnike na mir sklonuo, obećajuć im, da će se Španjolske okaniti, ako se Filipu Anjouvinskomu ostave samo pridružene španjoljske pokrajine n Ni-

zozemskoj i Italiji. Nu protivne mu vlasti odgovore, da i one zemlje vrati, koje je za prijašnjih ratovah bez prava osvojio. Ljudevit nepristane na to, i tako stanu obadvě strane vojevati još većim naporom. Francuzi odprave Vendoma s glavnom vojskom u Španjolsku, gdě je već arcivojvoda Karlo pobědonosno u Madrid bio ušao. Vendome potuče sada njegovu vojsku kod Ville-Viciose (1709), te ga tako prisili, da je morao gledati, da samo Cataloniju obrani.

§. 104. Nemiri u Ugarskoj za rata o španjolsko naslědstvo.

U Ugarskoj i Sedmigradskoj širiše se medjutim buna od dana do dana sve smělije i skoro bez ikakove zapréke. Buntovničke čete nebiahu do duše tako uredjene, da bi bile mogle s carskom vojskom na odpèrtu bojištu mejdan děliti; nu carevacah biaše žali bože vèrlo malo u zemlji. Carski dvor zametne ugovaranje s Rákocem i inimi buntovničkimi kolovodjami, da se po dobru umire i pokore; nu sve zahman. Na Tèrnavskoj u tu svèrhu dèržanoj skupštini izjavi Rákoci, da će onda istom mir nastati, ako se ukine naslědnost Habsburžke kuće na ugarskom prěstolju, i ako se Sedmigradska njemu predade kano osobita kneževina (1705). Dvě godine kasnije dade se i zbilja na sedmigradskoj skupštini u Maroš-Vášárhelju za kneza proglasiti; zatim sazove ugarski sabor u Onod, gdě je proglasio, da je car Josip lišen ugarskoga prěstolja (1707). Za slavnih Eugenovih i Marlboroughovih pobědah u Nizozemskoj i Italiji odpravi car generala Heistera s něšto jačom vojskom na ugarske buntovnike, i on potuče Rákoca u bitci kod Trenčina (1708). Rákoci pozivaše Turke u pomoć opetovanimi poslaničtvi, nu sve zahman; carevci mu otmu sve gradove, i tako morade napokon u Poljsku poběći (1710). Car oglasi opet obće oproštjenje svim učestnikom te bune, i potvèrdi dosada-

nji ugarski ustav tako zvanim Satmarskim ugovorom (1711).

Bèrzo poslè toga umre car Josip I., istom u 33. godini svoje dobe, neostaviv mužkih potomakah (1711).

§. 105. Utrechtski i Rastädtski mir.

Po njegovoj se smèrti okrene rat s Ljudevitom XIV. na gore. U austrijskih zemljah naime i u němačkom carstvu naslèdi vladu po njem brat mu Karlo VI. Tu se poplaše Englezi i drugi dosadanji saveznici Austrije, da će moć Karla VI. preveć narasti, ako dobije i Austriju i Španjolsku. Englezi učine bèrzo po smèrti Josipa I. primirje s Ljudevitom XIV. (1712), a nedugo zatim sklope s njim mir u Utrechtu (1713), ka kojem je i car nakon još několiko borbah s Francuzi na Rajni Rastadtskim i Badenskim ugovorom pristupio (1714). Uslèd toga mira zadèrži Filip Anjouvinski Španjolsku; car pako dobije Nizozemsku, Napulj, otok Sardiniju, Milansku i Mantovansku vojvodovinu. Siciliju dobije savojski vojvoda. Bavarska bude vratjena prijašnjoj vojvodskoj obitelji.

§. 106. Turski rat za cara Karla VI. Požarevački mir.

Carskim zemljam nebjaše duljega odpočinka ni po ovom miru. Turci se zarate s Mlětčani, i tako bude povrědjen Karlovački mir; zato navèsti i car Turkom rat kano jamac onoga mira. Bojna věština principa Eugena dovede taj rat ka koncu za kratko vrěme. Turska vojska predje s velikim vezirom prěko Save, nu Eugen ju porazi u velikoj bitci kod Petrovaradina (1716), i osvoji zatim tvèrdi Tamišgrad (1716). Slědeće godine (1717) obsědne Biograd, u kom je 30.000 valjanih momakah u posadi ležalo. Veliki vezir pohiti s 200.000 gradu u pomoć. Eugen ga potuče pod samimi Biogradskimi bedemi, na što

se je grad predao, a carske vojsko prodru pobědonosno u Bosnu, Sèrbiju i Vlašku. Sada zamole Turci mir, koji je u Požarevcu sklopljen, tako da su Turci caru ustupili nesamo cěl Tamiški banat, nego i Biograd i znamenitu čest Bosne, Sèrbije i Vlaške (1718).

§. 107. Pragmatička sankcija.

Utrechtskim i Požarevačkim mirom poveća se znatno prostranstvo austrijske dèržave, tako da je ona od to doba sadèržavala ne samo narode prerazličnih jezikah i običajah, nego i česti zemljopisno vèrlo raztèrgane i daleke. Car Karlo VI. nastojaše iz svih silah, kako bi povišio nutarnje blagostanje tih zemaljah, te tako i svoju moć podigao. Nu bèrzo nadkrili sve njegove brige jedna osobita briga. On neimaše mužkoga potomka, zato ga morade strah obuzeti, da se zemlje austrijske dèržave po njegovoj smèrti nerazpadu. U kraljevinah i zemljah, koje su dulje ili kratje vrěme živěle pod obćom Habsburžkom vladajućom kućom, i u kojih su uslěd toga medjusobna odnošenja i koristi pojedinih zemaljah tako bile izpreplitane, da bi se bilo njihovo razpadnutje samo sa škodom i propastju svih skupa dogoditi moglo, — u tih zemljah ili nebiaše baš nikakova zakona o naslědstvu u slučaju izumèrtja mužkih potomakah vladajuće obitelji, ili ako je i bio kakav zakon, to je bio u raznih zemljah različan. Iz toga uzroka stvori Karlo VI. jednak zakon za cělu svoju dèržavu, t. j. tako zvanu pragmatičku sankciju (1713), kojom je ustanovio 1) da se odsele sve česti austrijske dèržave smatrati imadu kano jedno nerazdělno dèržavno cělo, 2) da po izumèrtju mužkih potomakah vladajuće kuće pravo naslědstva na prěstolju spade na ženske potomke po pèrvorodstvu.

Taj zakon, koji je pravom izrekao jedinstvo austrijske dèržave, ono jedinstvo, koje je pověstnicom glav-

nih njezinih čestih za nèkoliko prošlih stolètjah pripravljano i konačno stvoreno, taj zakon dade car Karlo VI. potvèrditi privoljenjem stališah pojedinih zemaljah na saborih u tu svèrhu sazvanih (1720); a ujedno se postara, da mu ujamči valjanost ugovori s poglavitimi europejskimi vlastmi.

§. 108. Razpre medju europejskimi vlastmi za Karla VI.

Ta mu stvar zadade mnogo posla i muke rad neprestanih razprah medju vladami. Najprije mu pripravi veliku nepriliku španjolski ministar, kardinal Alberoni, koji je gledao, da svomu gospodaru, Filipu španjolskomu po smèrti Ljudevita XIV. francuzko prèstolje pribavi, i da mu natrag predobije one zemlje, koje je Utrechtski mir od Španjolske odtèrgao. Njegove osnove uništiše Englezi, Francuzi, Holandezi i car Karlo VI. sklopivši medju sobom savez proti Španjolskoj i savojskomu vojvodi, komu je Alberoni za podupiranje svojih naměrah bio obećao Milansku vojvodovinu (1718). Filip morade Alberona odpustiti iz službe a u miru, koji je bèrzo na to slědio, dade car savojskomu vojvodi otok Sardiniju u zaměnu za Siciliju i zbog toga se nazove savojski vojvoda Sardinskim kraljem.

Za kratko vrěme poslě toga porodi se razpra medju carem i Englezi, Holandezi i Francuzi zbog tèrgovačkoga družtva, koje je Karlo VI. bio ustrojio u Ostendu, da iz austrijske Nizozemske u tudje strane světa tèrgovinu těra (1724). Sada se sdruži car proti Francuzkoj sa Španjolci, koji su medju inim pragmatičku sankciju priznali; pa i ruska carica Katarina pristupi k tomu savezu. Naproti tomu privabe Englezi, Francuzi i Holandezi na svoju stranu pruskoga, danskoga i švedskoga kralja. Car privoli napokon u Parižkom miru (1727), da se Ostendsko družtvo raztepe. Savez sa Španjolskom neimaše obstanka. Saveznici

se zavade o naslědno pravo u Parmi, Piacenzi i Toskani. Španjolci se združe s Francuzkom i Englezkom, i car im pusti u Bečkom ugovoru (1731) one zemlje; nu zato ponovi španjolski kralj priznanje pragmatičke sankcije; a to isto učini i Englezka.

Još veća razpra postane za kratko vrěme skoro medju svimi europejskimi vladami radi izbora poljskoga kralja. Po smèrti kralja Augusta II. (1733) iz Saske, izabere jedna čest poljskih plemićah sina mu Augusta III. a drugi opet izaberu poljskoga velmožu Stanislava Leščinkoga. Vojničkom pomoćju ruske carice Katarine udje August III. u Krakov i bude okrunjen. Na njegovoj strani biaše i car Karlo i pruski kralj Fridrik I. Za Stanislava Leščinskoga pako ustanu Francuzi, Španjolci i Sardinjani. Karlo Emanuel sardinski udari umah na Lombardiju, te ju osvoji skoro cělu osim Mantove; Francuzi zauzmu opet lotrinžku kneževinu; Don Carlos, sin španjolskoga kralja Filipa, osvoji u Italiji Parmu, Piacenzu i Toskanu, te se dade okruniti za Napuljskoga i Sicilijanskoga kralja. Naproti tomu nedobije car Karlo od svojih saveznikah skoro nikakove pomoći. Princip Eugen dodje na Rajnu, nu vojska mu biaše tako slaba prama velikoj i dobro uredjenoj francuzkoj vojsci, da nije mogao ništa praviti (1734). Zato morade car Karlo u Beču mir učiniti (1735). U tom miru ustupi Don Carlosu Napulj i Siciliju, a sardinskomu kralju pokrajine na desnom brěgu Tessina, koje su do sada spadale k Milanskoj vojvodovini. A za sve to dobi samo Parmu i Piacenzu. Lotaringiju dobije Stanislav Leščinski, tako da ta vojvodovina po njegovoj smèrti pripade Francuzkoj; a lotrinžki vojvoda Franjo dobije za naknadu Toskanu. Sve vlade, koje su u tom miru udioničtvovale, priznadu, za nagradu tolikih carevih žèrtvah, valjanost pragmatičke sankcije. Uslěd toga temeljnoga zakona imaše po caru Karlu na prěstolj stupiti njegova najstarija kći, Ma-

rija Terezija. Nju udadu u bèrzo poslě toga za Franju lotrinžkoga (1736).

§. 109. Drugi turski rat za Karla VI. Biogradski mir.

Nakon tolikih nepogodah snadje cara Karlu VI. pod staru glavu opet rat s Turci. Upravo kada se je imalo započeti ratovanje, umre slavni vojvoda Eugen (1736). Car se zaplete u taj rat kano saveznik ruske carice, koja je na Turke vojsku digla (1737). Carske vojske, pod upravom neprikladnih vodjah, pretèrpe veliku škodu u Vlaškoj, Sèrbiji i Bosni. Turci osvoje Oršavu i Smederevo (1738), poraze vodju grofa Vallisa u glavnoj bitci kod Grodskoga (1739), i stanu Biograd obsědati. Zato zapovědi car, da se s Turci ugovara o mir. Taj bude sklopljen u turskom taboru, i car ga kupi ustupljenjem Biograda i osvojenih predělah u Bosni, Sèrbiji i Vlaškoj, tako da je ustanovljena za medju dèržave Sava i Dunav do Oršave. — Za kratko vrěme umre car Karlo VI. (1740), poslědnji mužki potomak Habsburžke obitelji.

VI. DOBA.

Od početka vlade Marije Terezije do Bečkoga kongressa.

(1740—1815).

§. 110. Austrijski naslědni rat.

Premda je car Karlo VI. vèrlo mnogo žèrtvovao, samo da europejske vlasti priznadu pragmatičku sankciju, zato nemogaše ipak svim tim učiniti, da austrijsku dèržavu po njegovoj smèrti nesnadje velika zabuna i pogibelj. Jedva je umro Karlo VI., i tu se digne najprije bavarski voj-

voda Karlo, veleć da ima někakovo pravo na zemlje austrijske kuće, pozivljuć se u tom na svoje rodbinstvo kano potomak Ane, kćeri Ferdinanda I., koja je bila udata za njegova predja, Alberta V. bavarskoga (1587 †). Umah se nadje medju onimi vladami, koje su bile priznale pragmatičku sankciju, i takovih koje su mu obrekle, da će ga u tom poslu dragovoljno pomagati. Dočim su oni ugovarali, kako bi austrijsku dèržavu na više čestih razcèpkali, medjutim udari iz nenada na Mariju Tereziju pruski kralj Fridrik II. Netražeć mnogo pravnih uzrokah, nu hlepeć jedino, kako bi svoju dèržavu razširio, prodre u Slezku (1740), i zaištje od Marije Terezije, da mu tu zemlju ustupi, nudeć joj zato svoju pomoć proti ostalim njenim neprijateljem. Nu ona nepristane na to, već odpravi proti njemu grofa Neuberga. Fridrik osvoji Glogov i Vratislavu, porazi Neuberga kod sela Molvic bliže Brega (1741), i stupi u savez s ostalimi vladami, što su se oružale na Mariju Tereziju.

Francuzka, Španjolska, Sardinija, Bavarska i Saska učine medju sobom ugovor, da će svaka izmedju njih Austriji ono oteti, što joj bude najpriličnije (1741). Francuzka i bavarska savezna vojska prodre najprije u gornju Austriju i Česku, i prisili stališe obiuh zemaljah, da prisegu vèrnost bavarskomu izborniku (1741), koji je u bèrzo na to još i za němačkoga cara pod imenom Karla VII. u Frankfurtu izabran (1742). U tolikoj nevolji učini Marija Terezija primirje s Fridrikom pruskim u Šellendorfu, i ustupi mu cèlu Dolnju Slezku s glavnim gradom Vratislavom (1741). Poslè toga se sabere kod Znojma u Moravi velika vojska iz staroaustrijskih zemaljah, na koliko nisu bile u neprijateljskih rukuh, i iz Ugarske, gdè se je Marija Terezija u Požunu okruniti dala. Karlo lotrinžki, kraljičin svak i vodja te vojske, podje, da Česku oslobodi (1742), a grof Khevenhiller otide s drugim dèlom vojske u gornju Austriju.

Za kratko vrěme otme Khevenhiller Bavarcem Linac, zatim navali na Bavarsku i osvoji Mnihov.

Usrěd toga naprědovanja kraljičine vojske prekèrši Fridrik II. nedavno sklopljeno primirje, iz Slezke prodre u Moravu i oblegne Olomuc. Karlo VII. morade mu ustupiti kao českí kralj cělu Slezku i Kladsku grofoviju, nu zato mu on obećà svoju pomoć. Sada dodje proti njemu u Moravu vojvoda Karlo lotrinžki, i iztisne ga odatle u Slezku, nu on prodre umah s druge strane u Česku i porazi vojvodu u bitci kod Chotusicah bliže Časlave. Na to ustupi Marija Terezija Fridriku u Vratislavskom miru cělu Slezku, osim Opavske, Kèrnjovske i Těšinske kneževine. K tomu miru pristupi i August III. saski izbornik i poljski kralj (1742); a osim toga bude još te iste godine mir sklopljen i sa sardinskim kraljem.

Sada se obrati austrijska vojska cělom snagom na ostale neprijatelje. Karlo lotrinžki obkoli Francuze u Pragu, i oni se nadju u tolikoj stisci, da su morali iz Češke prěko Cheba uzmicati, pri čem su mnogo momčadi i bojne sprave izgubili; a zatim se dadu Austrijanci u potěru za njimi tija do Rajne (1743). I Karlo VII., koji se je medjutim bio povratio u Mnihov, bude po drugi put odatle iztěran, a vladu nad njegovom zemljom zauzmu austrijski zapovědnici, kao što se je to već jedared za njegova otca Maximilijana Emanuela bilo dogodilo. Englezki kralj Jure II. sklopi prijateljski savez s Marijom Terezijom (1742), i dodje sam na čelu svoje vojske najprije u Nizozemsku, zatim u Němačku prěko Rajne, i porazi Francuze kod Dettingena (1743).

Nu jedva što je Karlo lotrinžki poslě tih pobědah prěko Rajne prešao, da rat na francuzku zemlju prenese (1744), tu se poplaši Fridrik II., da neizgubi bezpravno osvojene Slezke, ako bi ostali neprijatelji Marije Terezije bili svladani; zato prekèrši i po drugi pût mir, prodre iz nenada u Česku i osvoji Prag i polovicu skoro

sasvim od vojske opuštjene zemlje. Sada se morade Karlo lotrinžki s Rajne vratiti; u Českoj mu se pridruži něšto vojske, što je bilo u Ugarskoj na bèrzu ruku skupljeno, i tako bude Fridrik prisiljen na povratak u Slezku. Bèrzo na to umre car Karlo VII. u Frankfurtu (1745); a njegov sin Maximilijan Josip pomiri se s Marijom Terezijom Füssenskim ugovorom, i dobije zato natrag svoju Bavarsku. Saski izbornik August III. sklopi s kraljicom bojni savez proti Fridriku, na što je suprug Marije Terezije, Franjo lotrinžki, za cara izabran. Poslě toga prodre lotrinžki vojvoda Karlo u Slezku; nu Fridrik ga porazi kod Hohenfriedberga, i zatěra ga u Česku, pa tu zametne s njim drugu bitku kod Zárova medju Kraljičinim dvorom i Trutnovom, gdě je opet pobědu odèržao; zatim se vrati prěko gorah u Slezku, i porazi Sase kod Kesselsdorfa. Poslě tih bitkah bude opet mir sklopljen u Draždjanih (1745), kojim je Slezka i Kladska grofovija Fridriku II. na novo potvèrdjena.

Medjutim biše Francuzi pobědu odèržali nad Englezi kod Fontenai-a i skoro cělu austrijsku Nizozemsku zauzeli, a ujedno udariše u družtvu sa Španjolci na zemlje sardinskoga kralja i na Lombardiju (1745). Nu po Draždjanskom miru suprotstave im se carske vojske većom snagom (1746), i tako bude napokon u Cahah obći mir sklopljen (1748). Tim mirom ustupi Marija Terezija Parmu, Piacenzu i Guastalu španjolskomu principu Filipu i njegovim mužkim potomkom.

Tim načinom obrani austrijska dèržava svoju nedavno svetčano izrečenu jedinost; pri tom izgubi do duše několiko važnih čestih, nu s druge strane postiže barem to, da su ostale česti tim boljma medjusobno upoznale. Svi austrijski narodi, medju kojimi su někoji, kao n. p. Ugri, još nedavno svom snagom oko toga nastojali, da se odtèrgnu od austrijske dèržave, borihu se zajednički s jakim;

neprijatelji, koji su hotěli na silu raztèrći njihovo sjedinjenje pod jednom vladajućom kućom.

§. 111. Nutarnje reforme za carice Marije Terezije.

Poslě te odlučne borbe o odèržanje jedinstva dèržave nastupi doba velikih nutarnjih proměnah, u kojoj su razne grane dèržavne uprave bolje uredjene, čim je naravno jedinstvo dèržave još većma ukrěpljeno.

Od vrěmena domaćih bunah, iz kojih se je porodio tridesetgodišnji rat, bi u svih zemljah austrijske dèržave duboko palo kako vrěmenito blagostanje, tako i duševno izobraženje narodah. Sam rat zadadè dèržavi strašne, do sada neznane rane. Sela ležahu na hiljade u pepelu, polja biahu opustošena, narod pogibaše od glada, kužnih bolestih i neprijateljskoga mača. Iz někojih zemaljah, kano iz Češke i Morave, izseli se velika čest mogućnijih stanovnikah zbog věre. Novi vlasteli, koji su izpražnjena imanja zauzeli, i medju kojimi je bilo mnogo pridošlicah iz drugih zemaljah, postupahu mnogo okrutnije nego njihovi predšastnici sa svojimi podanici, stranom izmišljujuć nova brěmena, stranom otegutjuć od prije znana. Tim se umnožavahu izvori obćega osiromašenja. Materijalno siromaštvo dělovaše pako i na duševno: k čemu su osim toga još i druge okolnosti mnogo doprineše. Već nove protestantske věre imadiahu zločest upliv kako na ćudorednost naroda tako i na stanje prosvěte u obće. One ugadjahu prěko měre putenim naklonostim gazeć razna ćudoredna srědstva i zakone stare cèrkve; a samovoljno pretresivanje subtilnih věrozakonskih predmětah, koje je početnikom i slědbenikom novih věrah nad sve druge stvari godilo, odvratjaše duševno dělovanje prekoměrno od svih drugih praktičnijih granah čověčanske znanosti, u kojih su to doba drugi narodi, a imenito romanski velik naprědak činili. Pa ni obratjanje na katoličku věru oštrimi srědstvi cara

Ferdinanda II., u koje su i slědeći vladaoci nastavljali, nemogaše u toj stvari za dugo ništa popraviti. Nastojalo se je do duše svom snagom, da se trag utre svim protestantskim običajem; nu vrěme nije dosta prijalo, da se katolički dovoljno razšire. Za divljih ratovah odivljači i ćudorednost, i zanemareno bi duševno izobraženje u obće. Spisateljstvo padè na něko vrěme kako kod Němacah, tako i kod Čehah i drugih austrijskih narodah. Učione neprinašahu dulje vrěmena željana ploda, premda su něke izmedju njih bolje uredjene bile nego prije 30godišnjega rata (kano n. p. Pražko, Ferdinandom II. i III. obnovljeno sveučilište). Tako manjkaše i dèržavi i cèrkvi sposobnih službenikah, pa zato se morade u upravu jedne i druge usrěd takovih nepovoljnih okolnostih uvući više raznih manah.

Neprestani ratovi, u kojih je više putah valjalo dèržavu spasiti od grozeće joj propasti, biahu uzrokom, što nisu vladaoci tako dugo stali vidati tih ranah, koje su se s toga od dana do dana sve više slědile. Car Josip I. bi počeo u tu svèrhu něke važne poslove, nu nagla smèrt prekine njegovo nastojanje. Za Karla VI. bi taj posao nastavljen s manje odvažnosti; nu zato ga se svom dušom lati carica Marija Terezija, žena velikih duševnih vlastitostih i oduševljena gorućom željom za umnožanje blagostanja pověrenih si narodah. Za njezina vladanja bi zakonom opredělјeno odnošenje medju gospoštinami i podanici na olahkotjenje podanikah; daće i druga dèržavna brěmena biše pravičnije porezana medju bogate i siromašne; za unaprědjenje obèrtnosti i tèrgovine, kano najvažnijih izvorah blagostanja bi upotrěbljeno mnogo prikladnih srědstvah; više i niže učione biše postavljene s nemalim uspěhom pod strožije i brižljivije nadziranje dèržave; pravni zakoni, a imenito karni biše na caričinu zapověd pretreseni, pri čem se je iz njih mnogo izbacilo, što je iz surovih vrěmenah proizlazilo pa se još

surovije razvilo za kašnjih vrěmenah, kada je družtvo bilo još dublje palo.

Sva ta poboljšanja nebi se bila mogla izvesti bez někih proměnah u dosadanjoj upravi dèržavnoj. Iz toga uzroka ustroji Marija Terezija na novo najviša dostojanstva na svom dvoru, čim je razne urede u pojedinih zemljah u veću odvisnost postavila. Dosadanja naměstničtva u pojedinih zemljah, koja su u ponajvećoj strani stvarih tičućih se nutarnje uprave bezposrědno město vladaoca zauzimala, dobiše u tom novom ustrojenju ime c. k. gubernijah. Pod njimi biahu od starodavna okresni satnici nad pojedinimi okresi; ti dobiše sada prostraniji krug dělovanja i veću moć nad gospoštinskimi i gradskimi činovnici, koje su morali na to voditi, da više nego do sada obdèržaju obće zakone. Svim tim približavahu se zakoni i običaji pojedinih zemaljah jedni k drugim, dočim su dosele vèrlo različni bili.

§. 112. Sedamgodišnji rat.

Marija Terezija morade uz najbolju volju pretèrći taj trud o uzveličanju nutarnjega blagostanja, jerbo se je opet morala s drugimi vladami zavaditi i zaratiti.

Austrijskoj dèržavi biaše dulje vrěmena najpogibeljnijim neprijateljem pruska kraljevina. Kralj Fridrik II. nastojaše iz svih silah, da ju razširi na račun svojih susědah, i zato se obziraše na sve strane, da umah uništi sve, štogod bi moglo toj njegovoj naměri na put stati. U dobar mu čas dodje starodavno neprijateljstvo medju austrijskom kućom i Francuzkom. Zbog njegova saveza s Francuzi moraše Austrija, kada je s njim do rata došlo, svoju bojnu silu razděliti po Nizozemskoj, Lombardiji i drugih stranah dèržave, za da ih obrani od Francuzah i njihovih vazda spremnih saveznikah u Němačkoj i Italiji. U toj stvari izposlovà proměnu vèrli dèržavnik, Antun Vaćeslav Kaunic, komu je Marija Terezija několiko

godinah po Caškom miru upravljanje izvanjskih poslovah bila pověrila (1753). Njemu podje za rukom ugasiti davno neprijateljstvo medju francuzkim i austrijskim dvorom, i na město njega uvesti čvèrsto prijateljstvo. Tim oslabì dosadanje prijateljstvo medju austrijskom kućom i Englezkom. Kada su se g. 1756 Francuzi i Englezi zaratili zbog medjašnih razprah u njihovih zemljah u sěvernoj Americi, tu navale Englezi na Mariju Tereziju, da se s njimi sdruži proti Francuzom; pa kada ona nije hotěla da to učini, onda oni sklope savez s pruskim kraljem. Tomu na uzdarje sklopi sada carica savez s Francuzi, ka kojem je i August III. saski izbornik i poljski kralj pristupio.

Kralj Fridrik II. se uplaši, da taj savez nepovrati Austriji bezpravno joj otetu Slezku, pa zato začne iz nenada rat provaliv u Sasku, gdě je vojsku kralja Augusta obkolio u utvèrdjenu taboru kod Perne (1756). Obleženim Sasom pohiti u pomoć carski general Brown, nu Fridrik ga potuče u Českoj kod Lovosicah. Na to se morade čela saska vojska, brojeća do 17,000 momakah, Fridriku predati. Kralj August ostavi svoju zemlju u pruskih šakah, i otide u Poljsku. Carici Mariji Tereziji priskoče u pomoć ne samo Francuzi, nego i Švedi i Rusi, koji su s njom u savez stupili. Nu Fridrik naprědovaše ipak pobědonosno svojom bojnom věštinom. Godine 1757 provali u Česku pitajuć se nadom, da će i tu zemlju k sebi prikvačiti. Bitka se zametne kod Praga, na visinah protezućih se Žižkovu na izhodu, Fridrik porazi Karlu lotrinžkoga, na što se je taj s 18,000 momakah u Prag bacio, gdě ga je kralj obsio sa svojom vojskom. Nu u bèrzo pohiti obleženim u pomoć carski vodja grof Daun. Zato ostavi Fridrik pod Pragom samo jedan dio svoje vojske, a s ostalimi podje Daunu u susrět tija do Kolina. Tu se zametne bitka kod sela Chocemicah, u kojoj je Fridrik pèrvi put težko poražen, tako da mu nije drugo ostalo, nego da bèrzo izmakne iz Češke u Slezku.

Někako to isto doba predje i francuzka vojska pod maršali d' Estrèes-om i Soubisom prěko Rajne u Němačku. D' Estrèes potuče Engleze kod Hastenbeka, a Soubise prodje Švabskom tija do Erfurta, gdě se je hotio pridružiti k carevcem te udariti na Fridrikove zemlje. Ujedno prodre ruska vojska u iztočnu Prusku, a švedska u Pomorje. Karlo lotrinžki pošav za Fridrikom u Slezku, osvoji Svidnjicu i Vratislavu. — Sa svih stranah obkoljen obrati se Fridrik najprije proti Francuzom i porazi Soubisa u bitci kod Rossbacha; vrativ se zatim u Slezku potuče Karla lotrinžkoga kod Lise (i Leuthena). Po toj bitci moradoše carevci Slezku pustiti; a Fridrik udari na to na Moravu (1758) i obkoli Olomouc. Tu navali iz nenada carski general Laudon za Fridrikovimi ledji na silno oddělјenje pruske vojske kod Opave, pa odèrži pobědu i uništi množinu bojnih spravah, koje su tuda prolazile za kraljem. Zato se morade Fridrik u naglosti natrag vratiti, pa se dade na Ruse, koji su već bili Kraljevac osvojili, i potuče ih kod Zorndorfa; nu vrativ se opet proti carevcem u Slezku, bude po drugi put od Dauna kod Hochkircha potučen. Druge godine na to potuku Laudon i ruski vodja Soltikov kralja Fridrika u bitci kod Kunnersdorfa (1759). Medjutim prodre Daun u Sasku, predobije Draždjane i ulovi kod Maxena pruskoga generala Finka s 15,000 momakah. Drugoga pruskoga vodju, Fouqué-a potuče u bèrzo na to (1760) Laudon kod Landshuta u Slezkoj. Sada se digne sam kralj Fridrik na Laudona, pa ga i zbilja pobědi kod Legnice, a tako isto porazi i Dauna kod Torgave u Saskoj, akoprem sa svojom vlastitom velikom škodom (1760); nu i carevci prodru umah u Sasku, Brandenburg i Slezku, gdě je Laudon smělim jurišem predobio Svidnjicu (1761), dočim su i Rusi, Švedi i Francuzi s druge strane na Fridrikove zemlje udarili.

Iz te stiske oslobodi Fridrika smèrt ruske carice Elizabete (1762). Njezin naslědnik Petar III. sklopi iz nenada savez s pruskim kraljem i zapovědi svojoj vojsci, koja je prije na Fridrika udarala, da se s njim sdruži proti svojim prijašnjim saveznikom. Za něko vrěme poslě toga učine Englezi i Francuzi mir u Fontainebleau-u, za kojim je u bèrzo slědio mir medju Austrijom i Pruskom u Hubertsburgu (1763). Tim se mirom svèrši sedmogodišnji rat, tako da je Fridrik sve zadèržao, što mu je bilo ustupljeno Draždjanskim mirom.

§. 113. Rodbinski ugovori glede Toskane i Modene.

Dvě godine poslě toga mira umre muž Marije Terezije, car Franjo I. (1765). Němački knezovi izaberu jednoglasno za cara sina mu Josipa II., koji je ujedno postao i suvladaocem svoje matere. Drugi Franjin sin, Leopold, primi vladu u toskanskoj velikoj vojvodovini, koja je po njegovoj naredbi pripala austrijskoj kući tim načinom (1763), da u njoj uvěk vladu preuzme po smèrti njena vladaoca drugorodjeni sin austrijskoga vladaoca. U takovo spojenje s austrijskom kućom stupi několiko godinah kasnije i modenska vojvodovina, kada je naime Ferdinand, tretji sin Marije Terezije, za ženu uzeo Mariju Beatricu, kćer Modenskoga vojvode (1771), i to s tim ustanovljenjem, da Modenska po izumèrtju vojvodskoga koléna pripade njegovim potomkom, i zatim uvěk tretjemu sinu austrijskoga vladaoca i njegovu potomstvu.

§. 114. Zadobitje Galicije i Bukovine.

Austrijskoj dèržavi prětiše nova bura rad neuredna stanja stvarih u poljskoj kraljevini. Od izumèrtja Jagelova koléna neprestajahu u Poljskoj domaće bune, kojim je povod davao izbor kralja, već se umnožavahu od kra-

lja do kralja. Plemstvo nepoznavaše veće slasti, neg' je opiranje proti zakonitu redu. Kraljevska moć padè s vrěmenom tako duboko, da se već nikako nije mogla dèržati nad stranami, i tako dodjè napokon do toga, da već nije mogla kakova vlada u zemlji obstati, i da se je dèržava morala razpasti. Za poslědnjih godinah měšahu se često u poljske poslove tudje vlasti, osobito Švedi i Rusi; jerbo su plemićke strane tražile tudju pomoć, kada nisu mogle vlastitom snagom svojih naměrah udělotvoriti. Godine 1763 nastanu po smèrti kralja Augusta III. saskoga o izbor njegova naslědnika mnogo veće bune, nego što su bile sve prijašnje. Tom prilikom ugovori ruska carica Katarina II., žena i naslědnica Petra III., s pruskim kraljem Fridrikom IV. (1764), da na prěstolje uzvise poljskoga plemića Stanislava Poniatovskoga, odstranivši Augustova sina. Ruska vojska prodre u Poljsku i prisili plemstvo, da Poniatovskoga izabere. Plemstvo si nadje opet druge uzroke razprah, a imenito se posluži u tu svèrhu věrom. Stanislavovi protivnici sklope bojni savez, ili tako zvanu Barsku konfederaciju (1765); opet dodje do domaćega rata, i ruska vojska prodre na novo u zemlju, kralju u pomoć.

To isto doba bukne rat medju Turskom i Ruskom, iz slučajnih uzrokah. Rusi se late svoga posla sa svom snagom. Za kratko vrěme osvoje Moldavu, Vlašku, Besarabiju, Krim i druge něke česti turske dèržave, tako da su se već Pruska i Austrijia bojati počele toga golemoga umnoženja moći Ruske. Dvorovi se dogovarahu, kako bi se moglo toj pogibelji na put stati. Car Josip II. sidje se u tom poslu s Fridrikom II. u Nisi (1769) i u Uničovu na Moravi (1770). Zahman nudiše Marija Terezija posrědničtvo mira medju Ruskom i Turskom. Napokon učini Fridrik II. s ruskom caricom takov ugovor, da ona pusti pod někimi pogodbami osvojene turske pokrajine, pa da si zato uzme něke česti propale poljske dèržave, i da

njemu takodjer nebrani, to isto učiniti. Obadvě vlasti učine tu ponudu i Austriji. Tu neostade Mariji Tereziji drugo, nego ili zametne pogibeljni rat sa združenom pruskom i ruskom silom, ili da pristane na taj ugovor, koji joj je inače bio od sèrdca mèrzak. Tako prodru pruske i austrijske vojske u Poljsku, i zauzmu do tretjine cěle dèržave, pa ju i združe sa svojimi dèržavami bez ikakova odpora poljskoga naroda, koji je dozrio bio k propasti (1772). Austrijska dèržava dobije tim načinom veliku čest Malopoljske, cělu něgdanju Galičku kraljevinu i još několiko drugih stranah poljske dèržave, što je sve Galičkom i Vladimirskom kraljevinom nazvano.

Još prije nego je učinjen konačni mir medju Turskom i Ruskom, ustupi Katarina II. Mariji Tereziji čest osvojene Moldave medju Sedmigradskom i Galicijom, ili tako zvanu Bukovinu (1774), na što je i porta osobitim ugovorom privolila (1777).

§. 115. Rat o bavarsko naslědstvo.

Za kratko vrěme poslě toga umre bez odvětka bavarski vojvoda Maximilijan Josip, i to dade povod novoj razpri medju Austrijom i Pruskom. Najprěčim baštinikom pokojnoga vojvode biaše palatinski izbornik Karlo Teodor. Nu i austrijska kuća imaše dobiti znamenitu čest bavarske zemlje, stranom kao izpražnjena feuda češke krune, stranom kao dèržavna feuda. Zato učini car Josip II. s novim bavarskim vojvodom ugovor o razděljenju zemlje (1778). Nu tomu se suprotstavi Fridrik II. kano zaštitnik Karla Zweibrückenskoga, komu je imala Bavarska pripasti, kada bi Karlo Teodor bez dětce umro. Zato veljaše Fridrik, da onaj ugovor nema valjanosti bez privoljenja toga budućega baštinika, pa se pripravljaše i na rat. Car Josip směsti se sa svojimi generali Laudonom i Lascim na čelu jake vojske u Českoj u dva tabora:

glavni tabor ležaše na gornjoj Labi medju Kraljičinim Gradcem i Jaroměrom, a drugi na dolnjoj Labi kod Roudnice bliže Litoměřicah. Fridrik predje s glavnom svojom vojskom překo češke medje kod Náchoda (1778), a druga se vojska sdruži pod principom Henrikom sa Sasi, udari překo Rumburga na Česku, i stane se tako gibati, kako bi mogla odzad udariti na carev tabor kod Jaroměra. Nu Laudon joj preseče put, ganuv se sa svojom vojskom iz Roudničkoga tabora překo Mlade Boleslave do Turnova; kada je pako Fridrik na Trutnov udario, za da carevce obkoli i s Henrikom se sdruži, onda podje i car uz Labu i stane mu na put kod Hostinnoga. Tako se nadje neprijatelj bez odlučnih bitkah i uslěd samih umětnih okretah u pograničnih gornatih predělih. Na zimu otidu Prusi u Slezku i Sasku. Medjutim bude posrědničtvom Ruske i Francuzke u Těšinu mir učinjen, kojim je Marija Terezija dobila onu čest Bavarske, koja je sada pod imenom Innviertela s gornjom Austrijom sdružena (1779),

§. 116. Car Josip II. i njegove uredbe.

Nedugo poslě toga umre carica Marija Terezija po 40godišnjem slavnom vladanju (1780). Njezinim naslědnikom biaše Josip II. Njim nastade za Austriju doba velikih prevratah i proměnah u svih nutarnjih odnošenjih. I Josip II. imadiaše isto tako kano mati mu Marija Terezija toplu želju za uzveličanje materijalnoga i duševnoga blagostanja svojih podanikah. Nu za izpunjenje te svoje želje latjaše se smělijih i prostranijih srědstvah. On dadè na novo progledati cěli sustav dèržavne uprave. U poslovanje uredah, od najviših do najnižih, uvede strožiji red, tako da su se svi morali ravnati po volji vladaoca, kano po najvišem pravilu. Okresnim uredom dade još veću vlast nadziranja nad uzdèržavanjem zakonah, nego su ju dosele imali, a to osobito u tu svèrhu, da podanike brane

proti gospoštinam. Na njegovu zapověd biše načinjeni novi karni i gradjanski zakoni, jednaki skoro u svih zemljah, tako da je tim skoro sasvim izčezlo osobito zakonodarstvo u pojedinih zemljah. Svi sudovi cěle dèržave, izuzam Ugarsku i Lombardiju, biše podloženi najvišemu pregledajućemu sudu u Beču. Rad pravičnijega razděljenja zemljarine dadè car zemlje na novo měriti. Za unaprědjenje školnoga izobraženja izidoše nove naredbe o ustrojenju viših i nižih školah s obzirom na naprědak, koji je bio u drugih zemljah u znanostih i naucih učinjen. U toj struci biše uvedene važne proměne još za Marije Terezie prigodom ukinutja Jezuitskoga reda po papi Klimentu XIV. (1773). Car Josip pako ukinù za svoga vladanja još mnogo drugih manastirah raznih redovah, i obrati njihov imetak na utemeljenje zaklade za uzdèržavanje učionah i cèrkvah. Umah na početku svoga vladanja izdade tako zvani tolerantni patent, kojim je u stanovitoj měri dopustio javno izvèršivanje luteranske i helvetske věre (1781).

Velika poslenost vlade za desetgodišnjega Josipova vladanja probudì čil život u svem, štogod je moglo služiti k unaprědjenju narodnoga gospodarstva, k razširenju duševne prosvěte, i tako k umnoženju dèržavne moći iz bogatih, nu dosele manje upotrěbljenih, nutarnjih izvorah. Samo što su proměne i novote svake vèrsti uvadjane preveć bèrzo, i ne uvěk s dobrim promotrenjem njihove potrěbe i njihovih poslědicah. Car Josip, oduševljen plemenitom željom za usrěćenje svojih narodah, htěde u svojoj neuztèrpljivosti, da sam sve ono odstrani, što mu se je činilo nevaljalo, da tako za kratko vrěme novo uvede stanje stvarih. To prenagljenje biaše tim škodljivije, što se nije nalazilo u svih strukah sposobnih glavah, koje bi bile careve osnove valjanim načinom u život uvadjale. Tako se sluči, da je uz mnoge stare nerede takodjer mnogo dobra uništeno. U cèrkvene poslove posežè Josip

s česti nasilno. On dadè sam po sebi više manastirah uništiti (čim je mnogo historičkih i umětnih dragocěnostih poginulo), tako zvane bratovštine raztepsti, koje su ponajviše oko siromakah i bolestnikah nastojale, razne proměne kod božje službe i još druge mnoge novote uvesti. S toga dodjè do nemilih razprah o medje medju dèržavnom i cèrkvenom vlasti, koje nisu ni onda dovoljno izravnane, kada je papa Pijo VI. glavom u carski dvor u Beč došao (1782).

Ti nedostatci proizticahu, osim drugih osobitih uzrokah, sasvim iz duha vrěmena, u kojem je živio car Josip. Tada bi zavladala skoro svimi europejskimi narodi velika pohlepa za poboljšanjem stanja njihova družtva, nu u izumljenju novih srědstvah u tu svèrhu zavladalo bi njimi veliko preziranje starih stvarih i něka naklonost, po kojoj su sve staro bez mnogoga promišljenja gazili. Zaljubivši se jednostrano u kritičku filosofiju i zanemarivši pověstnicu prezirahu cèrkvu, stališke ustave i razlike druge starodavne uredbe, što se je osobito bilo uvrěžilo u srědnjih razredih obćinstva. To biaše duh tako zvanoga liberalizma ili radikalizma, koji je u svojem daljem i većem razvitku skoro u svih dèržavah zapadne i srědnje Europe na koncu 18. i tečajem pèrve polovice 19. stolětja pogubne revolucije porodio. Tada, u pèrvih početcih, nepokazivaše se još dovoljno, kako je strašan taj pravac; to pokazà istom potomnje kèrvavo izkustvo. Nove uredbe cara Josipa, proizišle iz čověkoljubne misli i izdane na poboljšanje stanja najvećih razredah obćinstva, biše primljene za njegova vrěmena s obćom i bezuvětnom pohvalom; samo ih oni nehtědoše hvaliti, kojim su posebnu korist prikratile. Samo u onih zemljah, u kojih od davnih vrěmenah nije bilo volje k zakonitomu redu u obće, ili k austrijskoj vladi, i koje su timi uredbami na novo razdražene, postižè ono nezadovoljstvo veću razširenost, tako da je pred carevu smèrti do pogibeljnijih bunah došlo.

§. 117. Razpra za Nizozemsku. Turski rat za Josipa II. Stališki nemiri u Nizozemskoj i Ugarskoj.

Zakleti neprijatelj austrijske kuće, Fridrik II., prětiše Austriji već pod staru glavu novom opasnostju. Zbog odaljenosti Nizozemske od ostalih austrijskih zemaljah i zbog nepovoljnih razprah, koje je car Josip rad te zemlje, a imenito rad brodarenja na rěci Šeldi, imao s Englezi i Holandezi, odluči rečeni vladaoc, da će se te zemlje sasvim rěšiti, pa učini u tu svèrhu ugovor s Karlom Teodorom bavarskim, u kojem mu je Karlo svoju Bavarsku za Nizozemsku obećao (1784). Nu Fridrik ustane opet u imenu Karla Zveibrückenskoga, i sdruži proti caru skoro sve němačke knezove, imenito i saskoga izbornika i englezkoga kralja, kano hanoveranskoga izbornika. Car Josip se morade okaniti svoje naměre, kada je vidio, što se i kako se radi. Od to doba stade većom silom i u Nizozemskoj uvadjati one proměne u dèržavnom uredjenju, koje je u ostalih austrijskih zemljah već bio uveo. Nu stališi se tomu opiralu, jerbo je to ciljalo proti njihovim starodavnim privilegijam. Na to proglasì car te privilegije za uništene (1787), i poslà u Nizozemsku něšto vojske, da buntovnike prisili na poslušnost i da one pokara, koji bi se protivili njegovim naredbam.

U tom se zapleto car u rat s Turci, i to kano saveznik ruske carice Katarine, s kojom je bio u Chersonu savez sklopio (1787). On se sam postavi uz svoga vodju Lascia na čelu 200.000 momakah, u Slavoniji. Nu početak rata biaše nesrětan. Kužna se bolest pojavi u carskoj vojsci, od koje su vojnici na hiljade padali. U takovu stanju prodre se vezir Jusuf přěko careva položaja i navali na Banat. Carska vojska dodje u strašnu smetnju, i pretèrpi velik gubitak, osobito prigodom noćnoga běžanja od grada Karanšebeša, gdě su sami carevci jedni na

druge pucali, misleć da neprijatelja pred sobom imadu. I sam car oboli u nezdravih predělih, pa se vrati u Beč, a vojsku si predade Laudonu, koji je ratu srětniji obrat dao, protěrav Turke za Dunav, osvojiv Biograd silnim obsědnutjem (1789) i provaliv dalje u tursku zemlju.

Medjutim obodri nesrětan tečaj turskoga rata nizozemske stališe na toliko, da su opet na oruže ustali, carsku vojsku iz svoje zemlje protěrali (1789), cara prěstolja lišili, i u Brüssel se sišli, da se tu posavětuju o budućem ustrojenju svoje zemlje. To nizozemsko gibanje dělovaše i na ugarske stališe; i oni stadoše buditi obće nezadovoljstvo proti novim Josipovim uredbam, i svom snagom zahtěvati, da se sabor sazove, gdě će bi svoje tegobe predložiti. U toj stisci izdade car Josip naredbu, kojom je sve svoje nove uredbe u ugarskoj kraljevini uništio, izuzam jedine one, koje su se ticale věre i polakšicah seljakom uděljenih; pa ujedno ustanovi i vrěme za budući ugarski sabor; nu prije nego je do toga došlo, umre od bolesti, koja ga već na drugu godinu sve više mučila, istom u 50. godine svoga života (1790).

§. 118. Car Leopold II. Buknutje francuzke revolucije.

Po njegovoj smèrti zasědè na prěstolje brat mu Leopold II., koji je do sada bio Toskanskim velikim vojvodom. Leopoldu biaše pèrva briga, da s Turci mir učini, što se je po duljem ugovaranju u Švistovu i dogodilo (1791). Umah po zasědnutju na prěstolje sazvà u Požun Josipom obećani sabor (1790), i povratì stališki Josipom uništeni ustav ne samo u Ugarskoj, nego i u Českoj i u ostalih svojih zemljah. I nizozemskim stališem ponudi podpuno ponovljenje njihovih starodavnih uredjenjah, pa kada se oni nisu hotěli tim zadovoljiti, odpravì u Nizozemsku jaku vojsku, koja je buntovnike bèrzo svladala i pokorila.

Nu mnogo veća bura, koja je u bèrzo ne samo Austriju, nego i cělu Europu u svoj vir potegla, dižè se to doba u Francuzkoj. Pohlepa za poboljšanjem dosadanjega stanja čověčanskoga družtva i dopadnost u smělih još nepokušenih srědstvih k postignutju toga cilja, sdružena s preziranjem svih starih uredbah i običajah, biaše istina običm duhom toga vrěmena, nu u Francuzkoj imaše ipak tako rekuć svoj pèrvi zamet, i u njoj zavladà više nego u ikojoj drugoj zemlji, svimi razredi dèržavljanah. Iz te se pohlepe razvì bèrzim korakom jedna izmed najvećih revolucijah, koje su ikada dèržavno uredjenje někoje zemlje strovalile i sva postojeća družtvena odnošenja uništile. Francuzki kralj Ljudevit XIV. morade najprije privoliti na sazvanje ustavodarnoga sabora i izvedenje množine njegovih zaključakah, kojimi se je imalo stvoriti sasvim novo dèržavno stanje bez obzira ne dosadanja pravna odnošenja medju pojedinim vèrstom dèržavljanah. Austrijska kuća biaše s francuzkimi kraljevi, od vrěmena Marije Terezije, u prijateljskoj svezi, koja je još većma ukrěpljena ženidbom kralja Ljudevita XVI. s Marijom Antonijom, sestrom cara Josipa i Leopolda; zbog počè car Leopold II. još za vrěmena pomnjivo motriti tečaj stvarih u Francuzkoj, i u tu se svèrhu sidè g. 1791 u Pilnici s pruskim kraljem Fridrikom Vilelmom II., saskim izbornikom i drugimi němačkimi knezovi, da se zajednički posavětuju, što bi im valjalo raditi. Medjutim bi dogotovljen novi francuzki ustav, po kojem je kraljevska moć imala biti ograničena zakonodarnim, od naroda izabiranim saborom, i buduć da je sam Ljudevit XVI. nanj privolio, zato odluči car Leopold, da neće neprijateljski ustati na Francuzku.

§. 119. Car Franjo II. Pèrvi francuzki rovolucionàrni rat do mira u Campu Formiju.

Leopold II. umre već početkom godine 1792. Njegov najstariji sin, Franjo II., preuzme vladu u naslědnih zemljah, a drugorodjeni, Ferdinand, u Toskanskoj velikoj vojvodovini.

Medjutim stanu někoji němački knezovi tužbe dizati na zaključke ustavodarnoga francuzkoga sabora, zato što su vrědjali prava tih knezovah, koja su oni imali na razna mirnimi ugovori za Ljudevita XIV. njim ujamčena imanja u Francuzkoj. Naproti tomu dizahu i Francuzi tužbe na susědne němačke knezove, zato što su u svojih zemljah tèrpěli francuzke izseljenike, koji su se spremali da oružanom silom unište u svojoj domovini uvedene novote. Nemareć mnogo za prijateljsko izravnanje tih tegobah, navěste Francuzi caru rat, i počmu ga navalom na Nizozemsku (1792). Car Franjo sklone pruskoga kralja na savez za obranu němačke dèržave, i njihove sdružene vojske prodru u Francuzku pod upravom Brunšvičkoga vojvode Ferdinanda. Ferdinandu posluži iz početka dobra srěća, nu bèrzo mu učine Francuzi velike škode, tako da je morao přěko Rajne natrag uzmaći, dočim je francuzki vodja Dumouriez u Nizozemsku prodro, carevce kod Gemappa potukao, i veću čest te zemlje osvojio.

Taj rat sa susědnimi vladami doprinese nemalo k još većemu razpaljenju divljih strastih u francuzkom narodu. Kèrvoločni buntovnici uhvatiše kralja Ljudevita XVI., pa ga predadoše sudu zakonodarnoga sabora, koji ga je na smèrt odsudio, a domovinu si proglasiše demokratičkom republikom. Kasnje padè na stratištu i kraljica Marija Antonija, proizlazeća iz Habsburžko-Lotarinžke carske obitelji, i više drugih članovah kraljevske kuće

(1793). Rat trajaše slědeće dvě godine s velikim naporom obiuh stranah u Nizozemskoj i na Rajni, nu opet izpade zlo po carevu stranu. Francuzke vodje Pichégru, Jourdan i Moreau predobiju Nizozemsku, i zatěraju austrijsku i prusku vojsku tija za Rajnu (1794). Na to sklopi pruski kralj sam po sebi mir s Francuzi u Basileji (1795), i tako se obrate Francuzi s cělom svojom vojskom samo na cara i několiko njegovih saveznikah u južnoj Němačkoj i Italiji.

Godine 1796 odpreme Francuzi tri vojske na rat; dvě pod Moreau-om i Jourdanom prěko Rajne u Němačku, a jednu pod mladim, nu već tada glasovitim vodjom Napoleonom Buonapartom u Italiju. Buonaparte porazi carskoga vodju Beaulieu-a u bitkah kod Montenotta, Millesima i Dega, te tako prisili sardinskoga kralja a za njim i druge talijanske knezove, da su se morali odreći saveza s carem; zatim predje prěko Pada u Lombardiju, potuče opet Beaulieu-a na prelazu prěko rěke Adde kod Lodi; a tako isto potuče i drugoga carskoga vodju, Wurmsera, u bitkah kod Lonata i Castigliona, poslě kojih se je Vurmser morao zatvoriti u tvèrdju Mantovu; napokon porazi u žestokih bojevih i tretjega čestita vodju Alvinzy-a, kod Arcola (1796) i Rivoli (1797).

Jourdanovoj i Moreau-voj vojsci u južnoj Němačkoj odpiraše valjano arcivojvoda Karlo, brat cara Franje; on potučè Jourdana u bitkah kod Teiningena, Amberga i Würzburga, te prisili tako ne samo Jourdana, nego i Moreau-a na povratak prěko Rajne (1796). Nu Buonapartove poběde u Italiji pretèrgoše to lěpo naprědovanje u Němačkoj. Arcivojvoda Karlo stupi na čelo carske vojske u Italiji; nu i on bude znamenito poražen u bitci na rěci Tagliamentu (1797), po kojoj je Buonaparte neutralnu Mlětačku republiku francuzkoj republiki podložio, i bez zapréke u Korušku i Štajersku, a s druge

strane u Tirolsku prodro. Na to bude mir sklopljen u Campu Formiju. Austrija ustupi Francuzom Nizozemsku i Lombardiju; nu zato dobije svu zemlju uništene Mlětačke republike i s Dalmacijom i česti Istrije, što je k njoj spadala (1797).

§. 120. Druga i tretja dioba Poljske. Drugi francuzki rat do mira Lunevillskoga.

Za toga si rata prisvoji Pruska i Ruska opet něke česti poljske dèržave tako zvanom drugom diobom Poljske (1793), u kojoj Austrija nije ni najmanje udioničtvovala. Nu kada su Poljaci zbog te diobe pod svojim vodjom Košciuškom skoro na svih stranah něgdašnje poljske dèržave na oruže ustali, tu pošalju sve tri vlasti svoje vojske u Poljsku, i sklope napokon tretji dioben ugovor (1795), koji je poljskomu kraljestvu konac učinio. Austrija dobi tom prilikom i ostale česti Malopoljske s glavnim gradom Krakovom, a na desnom brěgu Visle cělu sadanju Lublinsku guberniju.

Silovito postupanje francuzke republike sa svimi susědi, a osobito s vladaoci u Italiji, kojim je po svojoj volji zemlje otimala i u republike pretvarala, dadè već slèdeće godine po Campo-Formijskom miru povod novomu savezu proti Francuzom, koji su najprije sklopili Englezi, Rusi i Turci (1798). K tomu savezu pristupi i car Franjo, i digne rat u Němačkoj i Italiji (1799). Arcivojvoda Karlo potuče opet Jourdana u několiko bitkah, i zatěra ga za Rajnu. I Massena, vodja francuzke vojske u Švajcarskoj, koji je odatle jedan dio vojske i u Tirol bio odpravio, bude od njega poražen kod Züricha, dočim su opet drugi carski vodje, Kraj i Melas, u Italiji s Francuzi pobědonosno vojevali. Još većom snagom stadoše neprijateljske vojske rat voditi, kada je carevcem u Italiji na pomoć došla ruska vojska pod Suvarovom. Su-

varov potuče glavnoga francuzkoga vodju u Italiji, Moreau-a, kod Cassana na Addi, i protěra ga iz cěle Lombardije tija u Piemont. Drugu francuzku vojsku pod Macdonaldom unište skoro sasvim Suvarov i Melas u trodnevnoj bitci na rěci Trebiji. Suvarov osvoji Turin, i predje prěko Alpah n Švajcarsku. Nu tu mu odpiraše valjano general Massena; a za něko vrěme pozove nestalni ruski car Pavao I. svoju vojsku iz Italije, i tako ostade cělo brěme rata skoro na samoj Austriji. Nu ipak predobije Melas cělu sardinsku zemlju tija do francuzke medje, i obkoli Massenu u Genovi.

Najčestitiji francuzki vodja Napoleon Buonaparte biaše to vrěme u Egiptu, gdě je tu zemlju Turkom otimao. Kada su mu glasovi došli, da Francuzi na vojsci ginu, a doma u neredu žive, vrati se kući, pa uništi dosadanje uredjenje dèržave, i postavi se sam na čelo republike s naslovom pèrvoga konsula; zatim udari s novom vojskom na Italiju. Tu potučè 80godišnjega Melasa u glavnoj bitci kod Marenga (1800), i tim uništi sav prijašnji naprědak carske vojske. To isto vrěme pobědi Moreau carsku vojsku u Němačkoj u bitci kod Hohenlindena u Bavarskoj, zatim prodre u Austriju, osvoji Salcburg i Linac, i udari k Beču. Opet se povede ugovaranje o miru, i taj bude sklopljen u Lunevillu. U tom miru zadèrža Austrija skoro sve svoje dosadanje zemlje; samo Toskanski veliki vojvoda morade ustupiti svoju zemlju Parmanskomu knezu, a Modenski vojvoda svoju tako zvanoj cisalpinskoj republici, koju su Francuzi ustrojili iz Lombardije i Piemonta. Toskanski veliki vojvoda dobi za naknadu zemlju Salcburžkoga arcibiskupa kano naslědnu kneževinu, a Modenski vojvoda čest austrijskih izvanjskih zemaljah, naime tako zvani Breisgau (u današ. Badenskoj vel. vojvodovini), zašto je opet car Franjo dobio zemlje Tridentskoga i Brixenskoga biskupa u južnoj Tirolskoj. Sve zemlje duhovnih

i manjih světovnih knezovah u Němačkoj izgubiše tom prilikom svoju prijašnju sasvim neodvisnu moć i dodjoše kano naknada u ruke takovih knezovah, koji su morali něšto od svojih zemaljah Francuzom ili njihovim saveznikom ustupiti.

§. 121. Austrijsko carstvo. Tretji rat s Francuzkom do Požunskoga mira.

Nakon više kèrvavih prevratah, dogodivših se u Francuzkoj za tih ratovah, uvedè Napoleon Buonaparte u toj zemlji novi stalniji red. U četvèrtoj godini svoga konsulata dadè se slavno okruniti za francuzkoga cara. Taj čin dadè caru Franji II. povod k važnu koraku za austrijsku dèržavu. Videć naime padajuće stanje němačke dèržave, od koje je imao naslov rimskoga cara, i želeć prepréčiti, da si Francuzka neprisvoji někakovo pèrvenstvo, kojem bi bio mogao za temelj služiti novi carski naslov, primi i sam godine 1804 naslov austrijskoga cara, koji je prostranstvu njegove dèržave odgovarao, i koji su sve europejske vlasti priznale, neizuzam ni Napoleona.

Neprijateljsko odnošenje, u koje je Francuzka za republike prama susědnim vladam bila stupila, neproměnì se na dugo ni za novoga francuzkoga carstva. Po zasědnutju na carsko přestolje pripojì Napoleon k svojoj dèržavi one zemlje, koje su nastojanjem Francuzah republikanski ustav bile primile. Tako pretvorì něgdašnje talijanske republike u sdruženu italsku kraljevinu, pa se dadè sam za italskoga kralja željeznom longobardskom krunom u Milanu okruniti. Osim toga nastojaše raznimi načini, da i druge něke zemlje pod svoju vlast spravi. Da se to prepréči, sklope g. 1805 Englezi, Rusi i car Franjo II. novi savez za obranu proti Napoleonu, i tako se porodi rat, koji je mnogo nesrětnije izpao nego obadva prijašnja rata.

Napoleon povede vojsku glavom u Němačku, i dobije na svoju ruku Baden, Würtemberg i Bavarsku; zatim obkoli carskoga vodju Maka i ulovi ga s cělom njegovom vojskom kod Ulma, pa zatim provali u Austriju. Arcivojvoda Karlo, koji je medjutim u Italiji boravio i Massenu kod Caldiera porazio, pohiti sada, da se sdruži s ostalom carskom vojskom na obranu Austrije. Nu prije nego je stigao k ostaloj vojsci, udje Napoleon s malim odporom u Linac i u Beč, i udari put Morave proti vojsci, s kojom je bio ruski car Alexander caru Franji na pomoć priskočio. Kod Slavkova nedaleko od Bèrna zametne bitku s austrijskom i ruskom vojskom, i odèrži podpunu poděd u. Usléd toga morade car Franjo učiniti Požunski mir uz velike žèrtve na zemljah i u novcu. Osim 100 miliunah forintih naknade za bojne troškove moradè ustupiti Mlětačku i Dalmaciju italskoj kraljevini, cěli Tirol Bavarskoj, a sve izvanjske zemlje stranom Badenu, stranom Würtembergu. A za sve to dobì samo Salcburžku, koju je do sada imao arcivojvoda Ferdinand, komu je zato za naknadu dana Würcburžka biskupija.

§. 122. Razpadnutje němačke dèržave. Četvèrti rat do Bečkoga mira.

Pèrvom poslědicom Požunskoga mira biaše podpuno razpadnutje starožitne němačke dèržave. Napoleon poděli naime němačkim knezovom, koji su mu za poslědnjega rata pomagali, kano bavarskomu, würtemberžkomu, kašnje i saskomu, kraljevske naslove ili druga dostojanstva i milosti, i sklopì s njimi tako zvani Rajnski savez, čim su se oni sasvim odcěpili od němačke dèržave. Usléd toga svèrže sa sebe Franjo II. dostojanstvo němačkoga cara, jerbo je vidio, da se ono više neslaže s pravimi odnošenji (1806). Kada je pako Pruska hotěla, da ostale němačke knezove u spodobni dèržavni savez spojiti, tu joj

se opre Napoleon, i digne na nju rat, u kojem ju je tako satro, da joj nije više ostalo nego polovica prijašnjega prostranstva. Tom prilikom bude u susědstvu Austrije iz pruske česti poljske kraljevine načinjena tako zvana Varšavska velika vojvodovina, koju je Napoleon saskomu kralju dao. Od to doba nebiaše širenju Francuzke na račun skoro svih europejskih vlastih ni kraja ni konca. Jedina Englezka stajaše pred Napoleonom nepredobitna; s ruskim carem Alexandrom biaše Napoleon něko vrěme u prijateljskoj svezi.

Austrija pokušà još jedan put, nebi li kako prepréčila svoju veću propast, koja joj je od Napoleona neprestano grozila. Car Franjo digne rat u savezu s Englezkom (1809). Napoleon izadje proti njim sa svojimi silnimi saveznici, medju kojimi je tom prilikom bio i ruski car Alexander. Na čelo austrijske vojske stupe bratja cara Franje, arcivojvoda Karlo u Bavarskoj, arcivojvoda Ivan u Italiji, a carev bratić arcivojvoda Ferdinand u Galiciji. U Tirolskoj se pobune hrabri seljaci pod upravom Andrije Hofera proti Bavarcem, i protěraju im vojsku iz zemlje.

U Italiji i Galiciji počme rat s dobrim uspěhom carskoga oruža. Arcivojvoda Ferdinand prodre u Varšavsku veliku vojvodovinu, i zatěra poljsku vojsku ua desni brég Visle. Arcivojvoda Ivan potuče u několiko manjih borbah Napoleonova pastorka i italskoga podkralja Eugena Beauharnais-a. Ali glavna vojska arcivojvode Karla, na koju je sam Napoleon udario, bude potučena kod Abensberga i Eckmühla. Po tih bitkah prodre Napoleon u Austriju, udje u Beč, i potuče se u Bečkoj okolici na Dunavu kod Asperna s arcivojvodom Karlom. Tu odèrži arcivojvoda veliku pobědu, a Napoleon se povuče préko traka Dunava na otok Lobau, gdě se je ogradio. Medjutim bi svladao arcivojvodu Ivana u Italiji Eugen Beauharnais, pa se zatim dao za njim u potěru préko Štajerske tija do Ugar-

ske, i tu ga potukao u bitci kod Gjura. Tako prepréčì Beauharnais spojenje arcivojvode Ivana s arcivojvodom Karlom, a sam poslà jake čete svoje vojske Napoleonu u pomoć. Na to predje Napoleon po drugi put préko Dunava, i porazi Karlovu vojsku u glavnoj bitci kod Vagrama, pa se dade za njim u potéru do Znojma u Moravi. — I u Galiciji se bi proměnila bojna sreća. Poljski vodja Poniatovski udari desnim brégom Visle u Galiciju, osvoji Lavov, i tako prisili arcivojvodu Ferdinanda na povratak u Krakov a zatim u Moravu. I ruska vojska provali u iztočnu Galiciju i zauze několiko predélah. Tirolsku bunu proti Bavarcem udušì medjutim francuzka vojska.

U toj stisci učinì car Franjo II. s francuzkim carem Bečki mir. Austrija izgubi veliku čest svojih zemaljah. Bavarskoj morade ustupiti osim Tirola i Solnograd, Innviertel i čest Hausruckviertela u gornjoj Austriji; Varšavskoj velikoj vojvodovini zapadnu Galiciju s glavnim gradom Krakovom, i na desnom brégu Visle sadanju Lublinsku guberniju; Rusom Tarnopolsko okružje u iztočnoj Galiciji; napokon Napoleonu za njegovu italsku kraljevinu osim Mlétačke i Dalmacije, što je već prije bila ustupila, još Istriju, čest hèrvatske granice i Hèrvatske do Save, cělu Krajnsku, cělu Goričku grofoviju i Bélačko okružje u Koruškoj.

§. 123. Svladanje Napoleona. Bečki kongres.

Sile austrijske dèržave biše po tom ratu jako izcèrpljene; dèržavni dulg naraste tako kano nikad prije; od Napoleona joj prétiše ta pogibelj, da izgubiti će svoje prijašnje město medju pèrvimi dèržavami Europe; ako bude Napoleon i dalje o tom radio, da si prisvoji vèrhovno gospodstvo nad cělom Europom. Nu ona mu biaše ipak još uvěk na putu. Zato nastojaše Napoleon, da si carsku kuću za budućnost prijateljnom učini, i zbog toga si uzme za

ženu Mariju Ljudevitu, kćer cara Franje II. (1810). Nedugo poslě toga digne na svoga dosadanjega saveznika, ruskoga cara Alexandra, takovu vojsku, kakove još nikada nije digao.

Na taj rat s Ruskom sabrà pol miliuna vojnikah iz Francuzke i iz podanih i odvisnih zemaljah svoga carstva. I od Pruske i Austrije dobì u tu svèrhu po učinjenu ugovoru něšto pomoći. Nu u Ruskoj ga ostavi dosadanja srěća. Sva njegova věština u bojnoj umětnosti razbì se o tu silnu dèržavu (1812). Vojska mu izginu do malih ostanakah. Rusi udare za njim u potěru do Poljske i Němačke. Pruska se digne iz svoga poniženja i sklopi savez s carem Alexandrom. Nu Napoleon sabere opet silnu vojsku, prodre u sěvernoj Němačkoj tija do Labe (1813), i zametne rat velikim naporom sa saveznimi dèržavami. Tu sabere i car Franjo vojsku iz svojih zemaljah, što je veću mogao, i ponudi se za posrědnika mira medju vojujućimi stranami. Pa i zbilja se stane u Pragu o miru dogovarati nu zahman. Zato se spoji i car Franjo s ruskim carem, i zapovědi svojoj vojsci, da prěko češke medje stupa proti Napoleonu. Car Napoleon porazi spojene vojske u kèrvavoj bitci kod Draždjanah, i odpravi čest svoje vojske pod maršalom Vandammom prěko Krušnih gorah u Česku. Nu Vandamme bude sasvim potučen kod Chlumca za Teplicom, i pade s većom stranom svoje vojske u sužanjstvo. Opet udari austrijska, ruska i pruska vojska na glavnu Napoleonovu vojsku u Saskoj. I tu dodje do odlučne trodnevne bitke kod Lipska pod upravom carskoga maršala kneza Karle Švarcenberga (1813). Napoleon bude poražen, i za Rajne zatěran. Austrijske vojske zauzmu bèrzo sve zemlje, što su bile Napoleonu Bečkim mirom ustupljene. S prolětja g. 1814 predju vojske spojenih vladaocah prěko Rajne, i prenesu rat na francuzko zemljište. Kèrvavimi bojevi prokèrči si put tija do Pariza. Napoleon se morade odreći carskoga dosto-

janstva, te poći na otok Elbu, da ondě živi. Ljudevit XVIII., brat ubijenoga kralja Ljudevita XVI. vrati se na přestol svojih prědjah.

Sada se sidju poslanici svih europejskih vlastih na skupštinu ili kongres u Beč, da Europu na novo urede. Prije nego je skupština svoj posao dogotovila, pokuša Napoleon, nebi li kako još jedan put svoje gospodstvo podigao; iz nenada se vrati iz Elbe u Francuzku (1815), protěra Ljudevita XVIII. i zauzme vladu. Nu sada udare na njega vojske svih europejskih vlastih, i strovale ga po troměsečnoj vladi bitkom kod Waterloa.

Austrijska dèržava zadobi zaključci Bečkoga kongressa svoje sadanje medje (osim kotara grada Krakova, koji je k dèržavi pripojen istom g. 1846) i svoje sadanje uzvišeno postavljenje medju europejskimi velevlastmi.

Něgdašnja odnošenja k němačkoj dèržavi biše na tom kongressu nadoměštjena ustrojenjem němačkoga saveza, ka komu je Austrija, kojoj je predsědanje u saveznih skupštinah ustupljeno, sa svojimi staro-austrijskimi i českimi krunovinami pristupila.

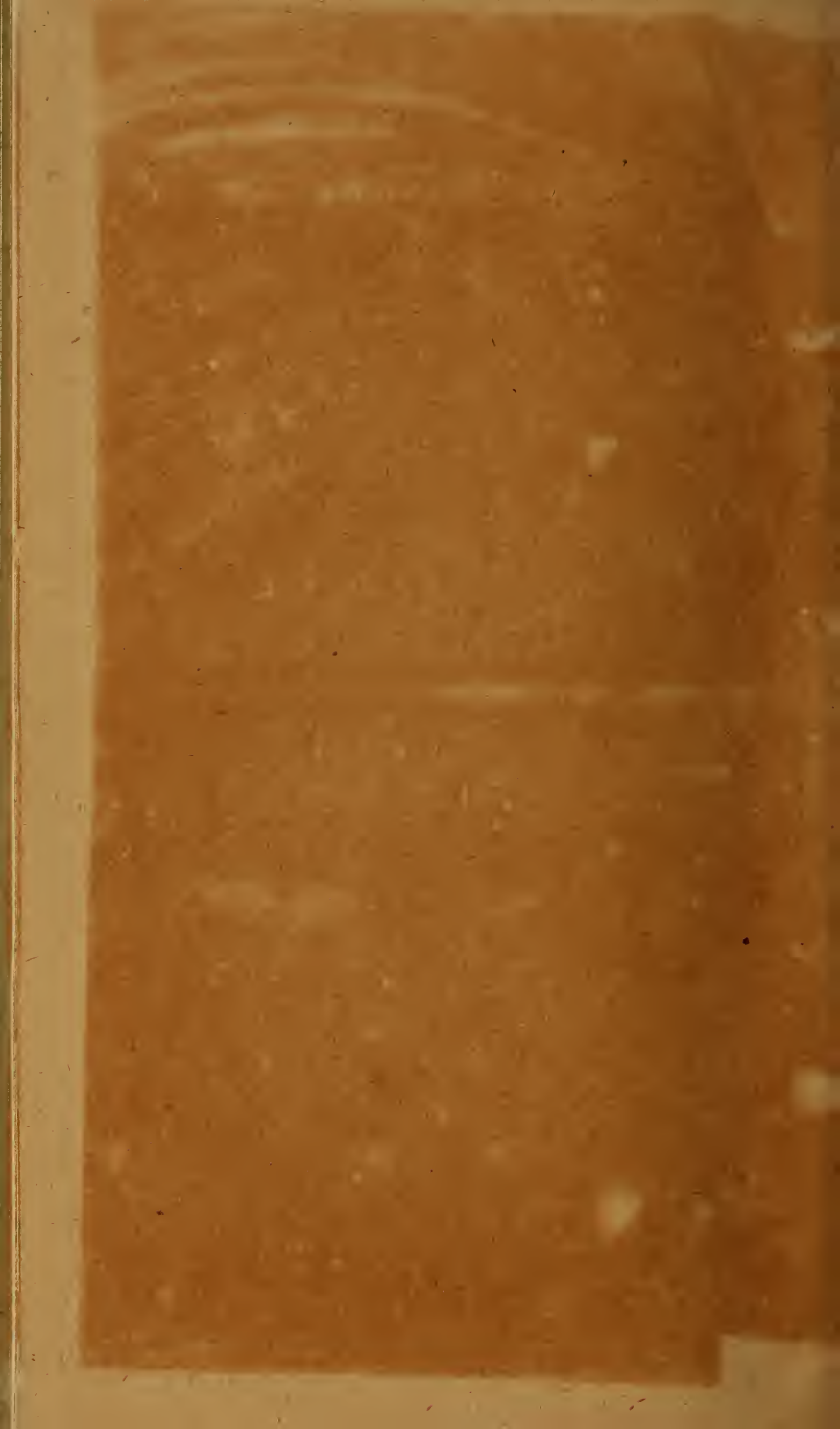

LIBRARY OF CONGRESS
0 021 375 980 2